

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

INDIA ÉS TIBET

XIV. ÉVFOLYAM (2022), 3. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: HORVÁTH GÉZA, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
HEGYI DOLORES
HORVÁTH EMŐKE
KURUCZ GYÖRGY
NAGY MARIANN
TÜSKÉS ANNA
VÁMOS PÉTER
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JOANNA FRAZER
Francia lektor: TÜSKÉS ANNA
Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:
orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>

ISSN 2061-456X

Az első borítón: Életkerék. Tibet, 19. század, vászon, festett, 189 × 135 cm, L. A. Waddell gyűjteménye, British Museum

A hátsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.
Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.
Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.

A nyomdai munkákat a Könyvpont Nyomda Kft. végezte, felelős vezető Gembela Zsolt.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu
EPA: epa.oszk.hu/03100/03133
Real-J: real-j.mtak.hu/view/journal/Orpheus_Noster.html
CEEOL: ceeol.com/search/journal-detail?id=2173
MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster
MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940
LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster

TARTALOM

KELÉNYI BÉLA

*A számszárától a nirvánáig (és vissza) – Buddhista vonatkozások Rudyard Kipling
Kim című regényében* 7

PAP ÁGNES

Stein Aurél és magyar munkatársa, Fábri Károly Lajos 37

MŰHELY

SZÁLER PÉTER

Bána története – forrásközlés bevezetővel 55

SZABÓ ESZTER MELITTA (ford.)

Száadat Haszan Mantó: A szent ember 77

KOCSIS PETRA (ford.)

Bhísam Száhní: Páli 88

FÜSTÖS BENCE (ford.)

Phanísvárnáth Rénu: A lámpás 104

BANGHA IMRE

Észak-Indiában és Pakisztánban. 2019. február 9. – március 8. 108

CONTENTS

BÉLA KELÉNYI

*From Samsara to Nirvana (and back): Buddhist Aspects in Rudyard Kipling's
Novel "Kim" 7*

ÁGNES PAP

Sir Aurél Stein and his Hungarian assistant, Charles Louis Fábri 37

WORKSHOP

PÉTER SZÁLER

The Story of Bana – Translation with an Introduction 55

ESZTER MELITTA SZABÓ (transl.)

Saadat Hasan Manto: The Holy Man 77

PETRA KOCSIS (transl.)

Bhisham Sabni: Pali 88

BENCE FÜSTÖS (transl.)

Phanishwar Nath Renu: The Lamp 104

IMRE BANGHA

In North India and Pakistan. 9 February – 8 March 2019. 108

SZÁMUNK SZERZŐI / AUTHORS

BANGHA IMRE PhD (1967), indológus, Oxfordi Egyetem, Keleti Tudományok Kara (Faculty of Oriental Studies, University of Oxford), imre.bangha@orinst.ox.ac.uk

FÜSTÖS BENCE (1998), MA-hallgató, ELTE BTK Indológia Tanszék, bencefustos98@gmail.com

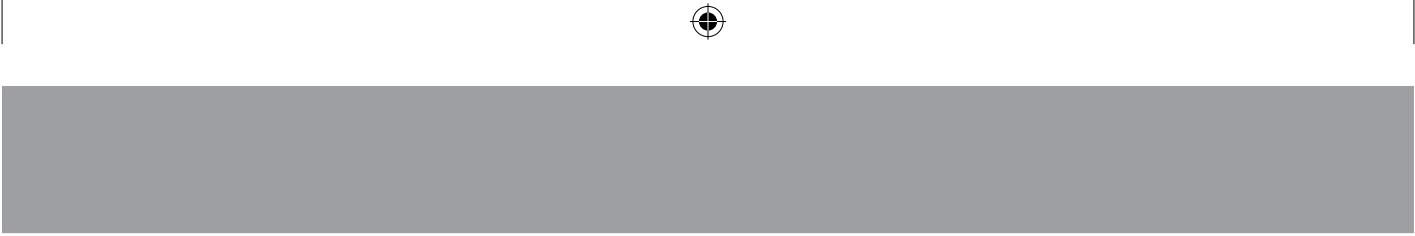
KELÉNYI BÉLA PhD (1953), tibetológus, kelenyi.bela@gmail.com

KOC SIS PETRA (1996), MA-hallgató, ELTE BTK Indológia Tanszék, kocsis.petra96@gmail.com

PAP ÁGNES PhD (1961), történész, könyvtáros, Országos Széchényi Könyvtár, pap.agnes@oszk.hu

SZABÓ ESZTER MELITTA (1998), BA-hallgató, ELTE BTK Indológia Tanszék, melitta7szabo@gmail.com

SZÁLER PÉTER PhD (1991), indológus, ELTE BTK Indológia Tanszék, szalerp@gmail.com

KELÉNYI BÉLA

A szamszárától a nirvánáig (és vissza) – Buddhista vonatkozások Rudyard Kipling *Kim* című regényében

Rudyard Kipling 1901-ben kiadott, *Kim* című regényének története a maga korában nemcsak az egész nyugati világban, hanem Indiában is elbűvölte olvasóit, s a gyarmatokon felnőtt generációk és angol iskolások nemzedékei számára ez a könyv jelentette Indiát.¹ Azután sokáig csend volt körülötte, mint ahogy Kipling maga is az angol imperializmus bárdjának szerepébe merevült az utókor emlékezetében. Az utóbbi néhány évtizedben azonban valóságos robbanás történt a regénnyel foglalkozó szakirodalomban. Neves orientalista szerzők nemcsak a *Kim* maradandó értékeit fedezik fel egymás után, hanem egyenesen a könyv szemléletére építik rá az orientalizmus paradigmáit, így próbálva értelmezni annak a képnek az alapját, ami a nyugati világban a Keletről kialakult. S miközben folyik a posztkoloniális diskurzus, Kipling könyve egyre érdekesebbnek, sőt egyenesen megkerülhetetlennek bizonyul, hiszen egyedülállóan érzékletes módon ábrázolja a világok találkozását, a kultúrák és értékrendszerek cseréjét, összekeveredését és egyben merev különállásukat.

Edward Said 1978-ban kiadott, híres-hírhedt könyvében, az *Orientalizmus*ban a Fehér Ember alakját emelte ki a *Kim*ből, a gyarmatosítóét, aki soha nem feledkezik meg a „színes bőrűekkel szemben érzett kormányzati felelősség évszázados hagyományáról”.² Said könyve új áramlatot indított el a kolonializációról szóló diskurzusban; az sem véletlen, hogy a *Kim* 1987-es kiadásához is maga Said írt előszót. Szerinte Kipling könyvét csak úgy lehet olvasni, mint egy olyan világ értelmezését, ahol 300 éve a britek uralkodnak, s ami fel van osztva a fehér és nem fehér emberek közötti áthatolhatatlan határvonallal; a szerzőt pedig úgy kell tekinteni, mint aki a gyarmatokat birtokló fehér ember és egy hatalmas gyarmati rendszer szemszögéből nyilatkozik meg.³ Tény, hogy Kipling nem sokkal a *Kim* megjelenése előtt, 1899-ben írta a kolonializmust gátlástalanul dicsőítő rigmusait (*A Fehér Ember terhe*), melyben félreérthetetlen módon fogalmazza meg a Nyugat küldetéstudatát, jobban mondva szolgálatát az általa „hamba fogott”, „izgága és vad”, „félig-ördög, félig-gyermek” népségekkel kapcsolatban.⁴ Mindazonáltal mára nyilvánvalóvá vált,

¹ Első magyar fordítása: Rudyard KIPLING: *Kim*. Fordította Bartos Zoltán. Budapest, Világirodalom, 1920. Újabb kiadása: Rudyard KIPLING: *Kim, az ördögös*. Fordította: Sári Júlia. Budapest, Kelet Kiadó, 2006. Az értelmezési eltérések miatt a *Kim*ből származó valamennyi idézetet saját nyersfordításomban közlöm.

² Edward W. SAID: *Orientalizmus*, Budapest, Európa Kiadó, 2000, 388.

³ Edward W. SAID: „Introduction”. In Rudyard KIPLING: *Kim*, Harmondsworth, Penguin, 1987, 10.

⁴ Lásd a vers (*The White Man's Burden*) első szakaszát: „Take up the White Man's burden – / Send forth

hogy a *Kim* olyan mű, amit nem lehet csak úgy interpretálni, mint a gyarmati India eposzát.⁵

A könyv történetének eseményei Brit India, a *Rádzs* északi részén játszódnak az 1880-as évek végétől az 1890-es évek elejéig. Ez nagyjából annak az időszaknak a vége, amikor Kipling még újságíróként Indiában dolgozott (1882–1889). Csak később, 1892-ben kezdte írni a regényt, majd Angliában, 1899-ben fejezte be és folytatásokban publikálta. Végül a *Kim* az író édesapja, a szobrász és festő John Lockwood Kipling illusztrációival 1901 októberében jelent meg először, vagyis tizenkét évvel azután, hogy Kipling távozott Indiából. Műfaját nem könnyű meghatározni a *Bildungsromantól* a kémregényig, az ifjúsági olvasmánytól az utleírásig terjedő skálán. Látszólag nem másról szól, mint egy árva fehér fiúnak és egy öreg tibeti lámának fokról fokra kialakuló, utas–útitárs, mester–tanítvány, majd végül inkább apa–fiú kapcsolatáról, s folytonos egymásra találásuk érzelmes elbeszéléséről a végtelen Indiában. Másfelől a történet a 19. századi India társadalmi viszonyainak páratlan leírása; már csak azért is, mert a könyv hősei a *Grand Trunk Road*, a Nagy Főút⁶ mentén hatalmas területeket járnak be Észak-Indiában, s így megjelenítődnek a sokrétű indiai népesség legkülönbözőbb rétegei is. Ám a könyv cselekményét át- meg átszövi a brit és orosz nagyhatalmi érdekek függőnye mögött, az India északi határain zajló *Great Game*, a Nagy Játzsma fondorlatainak érzékletes bemutatása,⁷ amihez tökéletes alapot biztosít az angol titkos ügynöknek kiképzett főhős, Kim személyisége, akinek egyszerre kell otthonosan mozognia az indiai brit és bennszülött világ szövevényes berkeiben, folyamatos átmenetet képezve a két, egymástól olyannyira különböző közeg között. Mindennek következtében jó néhány olyan összefüggése van a műnek, amellyel a nyugati szakirodalom már régóta és folyamatosan foglalkozik. De van a könyvnek egy olyan rétege, amely eddig nem kapott túlságosan sok figyelmet. Még a regény Norton-féle kritikai kiadásának tanulmányai sem tartalmazznak gyakorlatilag semmit arról, hogy a tibeti láma kapcsán Kipling miként dolgozta fel a buddhista szellemiséget, akárcsak a buddhizmus

.....
the best ye breed – / Go bind your sons to exile / To serve your captives' need; / To wait in heavy harness, / On fluttered folk and wild – / Your new-caught, sullen peoples, / Half-devil and half-child.”

⁵ Said mindehhez még hozzáteszi, hogy Kipling úgy gondolkodott és írt, hogy közben nem számolt potenciális olvasóközönséggel a bennszülöttekkel; egy indiai ugyanis a *Kim*-et olvasva képes lenne megvilágítani a rendszerint észre sem vett kolonialista előfeltevéseket, lásd Edward SAID: „Civilizálók és civilizálandók (Metropolis és kolónia)”. *Lettre Internationale*, 2003. Tél, 51. sz., epa.oszk.hu/00000/00012/00035/edward_said.htm.

⁶ A Grand Trunk Road az egyik legrégebbi és leghosszabb út Dél-Ázsiában. Több mint 2500 km hosszú, Kabultól Lahóron és Delhin keresztül egészen a nyugat-bengáli Kolkatáig és a bangladesi Csittagongig ér el.

⁷ Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a *Kim* egy valószínűleg folyamatot indított el a kémregények történetében: nem sokkal utána jelent meg a neves brit orientalista fia, az ír republikánus Robert Erskine Childers klasszikus kémregénye, a *Dűnék rejtélye* (*The Riddle of the Sands*, 1903), és a magyar származású Orczy Emma bárónő regénye, a francia forradalom alatt egy angol arisztokrata hőstetteit taglaló *Vörös Pimpernel* (*The Scarlet Pimpernel*, 1905).

viktoriánus kori felfogását regényében,⁸ milyen forrásokból tájékozódott, és mennyire voltak tájékozottak ezek a források? És akkor még nem beszéltünk a könyv kifejezetten a tibeti buddhizmussal való összefüggéseiről. Először Janice Leoshko amerikai művészettörténész vizsgálta meg a *Kim* tibeti vonatkozásait,⁹ majd az indiai buddhista művészet nyugati recepciójának történetéhez használta fel keretként Kipling művét.¹⁰ J. Jeffrey Franklin, a denveri Colorado Egyetem professzora pedig a buddhizmussal kapcsolatos 19. századi nyugati elképzeléseket bemutató könyvének *Kimet* elemző fejezetében azt állítja, hogy olvasata a buddhizmus ismerete nélkül ugyanolyan problematikus, mint Milton *Elvesztett Paradicsom*ának értelmezése anélkül, hogy megvizsgálnánk a Bibliával és a reformációval való kapcsolatát.¹¹ Néhány évvel ezelőtt azonban már külön doktori disszertáció analizálta a *Kim* és a buddhizmus kapcsolatát, s a szerző és a két főszereplő életútjának elágazásait vizsgálva elemezte ki a regény buddhista összefüggéseit.¹²

Érdekes módon ugyanis a *Kim* történetének egyik alapvető motívumát – Leoshko és Franklin kivételével – egyáltalán nem hangsúlyozta a könyvvel kapcsolatos korábbi szakirodalom, nevezetesen azt, hogy Kim mellett a regény másik főszereplője egy tibeti láma. Pontosabban a két ellentétes világ, a gyarmatosító brit hatalom és a gyarmati létben élő India közötti átmenetet nemcsak Kim, hanem egy „külső” szereplő, a történet elején már felbukkanó buddhista szerzetes is megjeleníti. Bár Kimhez hasonlóan ő is befogadja magába mind a két különböző világot, életének mégis az ad értelmet és célt, hogy leváljon – és Kimet is leválassza – róluk. De miért éppen a tibeti buddhizmus főbb gondolatai kapnak ilyen hangsúlyos szerepet a hinduizmust, iszlámot és kereszténységet egymással konfrontáló és ötvöző, Indiában játszódó kémregényben? (S itt nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy Indiában a buddhizmus ekkor már több mint fél évezrede nem volt jelen.¹³) Mindez azért is lényeges, mert Kipling jól ismerte a korszak buddhizmussal és Tibettel foglalkozó szakirodalmát, és következetesen erre építette fel a könyv hármas

⁸ Rudyard KIPLING: *Kim. A Norton Critical Edition*. Szerk. Zohreh T. Sullivan, London & New York, W. W. Norton & Company, 2002. Ebből a kiadásból dolgoztam a továbbiakban.

⁹ Janice LEOSHO: „What is in *Kim*? Rudyard Kipling and Tibetan Buddhist Traditions”. *South Asia Research*, Vol. 21, 2001, 51–75.

¹⁰ Leoshko vetette fel először, hogy Kipling olyan szinten használta fel könyvében a buddhista elemeket, hogy az sokkal komolyabb háttérre utal, mintsem hogy csak egy kémregény „egzotikus személyesítése” lenne. Janice LEOSHO: *Sacred Traces: British Explorations of Buddhism in South Asia*, Aldershot, Ashgate, Publishing Company, 2003, 27.

¹¹ J. Jeffrey FRANKLIN: *The Lotus and the Lion: Buddhism and the British Empire*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2008, 130.

¹² Susan Karin PASKINS: *Imagining Enlightenment: Buddhism and Kipling's Kim*. Doctoral thesis, Birkbeck, University of London, 2017, bbktheses.da.ulcc.ac.uk/248/ (letöltve 2021. 02. 01.).

¹³ A muszlim betörések miatt a 13. századra a buddhizmus kiszorult Indiából. Újjáéledése érdekes módon éppen ebben az időszakban történt, amikor a Teozófiai Társulathoz tartozó, szingaléz származású Anagárika Dharmapála (David Hewavirante, 1864–1933) közreműködésével 1891-ben megalakult a Mahábódhi Társaság. Donald S. LOPEZ: *Buddhism and Science: A Guide for the Perplexed*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2008, 92–93.

háttérszerkezetének egyik rétegét, melyekre felfűzi a cselekményt: az Észak-Indián átívelő Nagy Főút, ahol a történet játszódik, és az ellenséges nagyhatalmak, Anglia és Oroszország között rejtetten zajló Nagy Játzsma mellett a tibeti Életkerék motívuma foglalja mintegy keretbe a történet szereplőinek sorsát. A történelmi-politikai-társadalmi szempontokat már eddig is könyvtárnyi irodalom vizsgálta, elemezte ki a *Kim*ben. De miért a lények Körforgását, a *samszarát* megjelenítő tibeti Életkerék volt alkalmas arra, hogy az író spirituális távlatban is láttassa a korabeli Indiában zajló, nagyon is evilági történetet? Miért lehetett ehhez az akkor még mindig jórészt ismeretlen Tibetből érkezett láma személye és angol-indiai tanítványa a leginkább megfelelő médium? Miért választott Kipling egy buddhista szerzetest Kim lelki vezetőjének és tanítójának szinte egész Észak-Indiát átszelő zárandoklatuk során? Elérhetik-e a végső célt, a Körforgásból való megszabadulást, a *nirvánát*? Nem lehetséges úgy felfogni Kipling remekművének egészét, mint egy buddhista tantörténetet?

A Kerék körvonalai (korkép és háttér)

Kipling könyve annak is lenyomata, hogy az egyre újabb régészeti felfedezések, a fordítások sorozatos megjelenése vagy éppen az 1875-ben megalakult Teozófiai Társulat révén egy olyan kulturális miliő alakult ki a viktoriánus világban, amelyben megnőtt az érdeklődés az indiai vallások és különösen a buddhizmus iránt. A buddhista szövegek fordítása a róla szóló ismereteket is a kultúra részévé tette, a vallástudomány pedig a különböző vallási gyakorlatok és hitrendszerek tanulmányozásával a kereszténység szempontjából esetenként kényelmetlennek tűnő kérdéseket vetett fel (például a *karma*, a reinkarnáció, az üresség vagy a *nirvána* fogalmának magyarázata). Ugyanakkor az új kutatások tükrében lenyűgözőnek hathatott a buddhizmus és a kereszténység közötti látszólagos hasonlóság is, különösen Buddha és Jézus születésének történetei és etikai rendszerük hasonlóságai. Az Indiában tanítóként is működő Edwin Arnold 1879-ben megjelent nagy elbeszélő költeménye, a Buddha életét Jézus életéhez hasonlóan bemutató *Ázsia világossága* példátlanul népszerű volt a maga korában. Bár Kipling soha nem nyilatkozott Arnold hatásáról, fiatalkorában olvasta a művet,¹⁴ s feltehetően erre, a buddhizmust a kereszténységgel ötvöző szellemiségre adott válasznak is felfogható, hogy az írónak a *Kim*ben megjelenített keresztény felekezetekhez való viszonya egyértelműen negatív.¹⁵ Ezt az ellenérzést fejezi ki a könyv „nyitása” is, Kipling Japánban átélt élményeit összegző *Buddha Kamakurában* (1892) című verse,¹⁶ melynek versszakait az első három fejezet mottójaként használta fel. Már az első versszak a buddhizmus és

¹⁴ Charles ALLEN: *Kipling Sabib: India and the Making of Rudyard Kipling*, New York, Pegasus Books, 2009, 97–98.

¹⁵ Lásd erről PASKINS (2017): 38–79.

¹⁶ A 19. század végétől fogva a nyugati világjárók kötelességüknek érezték, hogy a 13. századi, több mint 13 méter magas, a tökéletesség művészi megjelenítéseként értelmezett kamakurai Amida buddhaszobrot láthassák Japánban.

a kereszténység közötti ellentétre utal, egyben kialakítva azt a szituációt, amelybe majd a tibeti láma belép: „Ó, ki a keskeny úton jársz / Tófet lángjával az ítéletnapig, / Légy kíméletes, mikor »a pogány« imádkozik /a kamakurai Buddhához!”¹⁷ A „keskeny út” nem a buddhista *hínajánára*, hanem – már a könyv első fejezetében felidézett buddhista középúttal (*madhjamaka*)¹⁸ ellentétben – Máté evangéliumának híres kitétele révén a keresztényekre utal,¹⁹ akik – az ószövetségi példával élve – hitehagyottként, Tófet magaslatán égőáldozatul ajánlják fel saját gyermekeiket,²⁰ míg az általuk „pogányoknak” nevezett valódi hívők Buddhához imádkoznak.²¹

Mindemellett sok viktoriánus gondolkodó (köztük a gyakorlati tapasztalattal is rendelkező misszionáriusok) számára azonban az újonnan felfedezett buddhizmus olyan – Indiában lényegében csak elméletileg létező – vallás volt, amely alternatívát jelentett a bálványimádásnak tekintett hinduizmussal szemben. Buddhát reformátornak tüntették fel, aki azért jött, hogy eltörölje a kasztrendszer és megszüntesse a bráhma papok hatalmát, a buddhizmusról pedig nagy általánosságban azt gondolták, hogy ugyanúgy „megreformálta” a hinduizmust, mint ahogy Luther a katolikus egyház visszaéléseinek felszámolására törekedett.²² A *Kimben* azonban nem annyira a buddhizmussal kapcsolatos prekonceptiók, mint inkább a buddhista eszmék átlényegítése jelenik meg, hogy az írónak lehetőséget nyújtson a könyv kulcsfogalmainak, az énről, az identitásról és a hitről alkotott elképzeléseinek vizsgálatára, valamint a könyv szerkezetének kialakítására.

Kiplingnek a buddhizmushoz való viszonyát nyilvánvalóan több olyan komoly tudós munkája befolyásolta, akiknek alapvető jelentőségük volt a buddhizmus szellemiségének nyugati megismertetésében. Közülük elsősorban talán Thomas William Rhys Davids (1843–1922) művei, aki a londoni egyetem első páli nyelvet tanító professzora volt, 1881-ben megalapította a Pali Text Societyt, elkészítette az első páli–angol szótárt, számos buddhista szöveget fordított le, és több könyvet is írt a buddhizmusról. De jelentős hatással volt Kipling szemléletére a tibeti határvidéken, Szikkimben is szolgáló, skót származású gyarmati tisztviselő és katonai orvos, Laurence Austine Waddell (1854–1938), akinek 1895-ben megjelent könyve alapvetően határozta meg az elkövetkező évtizedek Tibetről alkotott képét.²³ Egy másik fontos személyiség pedig a tudós bengáli *pandit*, Sarat Chandra Das (1849–1917) volt, akinek tibeti utazásai és munkássága ugyancsak döntően befolyásolták

¹⁷ KIPLING (2002): 3.

¹⁸ A *mahájána* („nagy kocsi” vagy „széles ösvény”) buddhizmus egyik, Tibetben is hagyományossá vált filozófiai iskolája, melynek a könyvben szereplő tibeti láma is követője.

¹⁹ „Mert szoros az a kapu és keskeny az az út, a mely az életre visz, és kevesen vannak, a kik megtalálják azt.” Máté 7,14. (Károli Gáspár fordítása)

²⁰ „És felépítették a Tófet magaslatait, a mely a Ben-Hinnom völgyében van, hogy megégessék fiaikat és lányaikat a tűzben, a mit nem parancsoltam, és a mi gondolataimban sem volt.” Jeremiás 7,31. (Károli Gáspár fordítása)

²¹ A versről lásd PASKINS (2017): 72–75.

²² Lásd PASKINS (2017): 146.

²³ WADDELL: *Buddhism of Tibet or Lamaism*, Kathmandu (reprint), 1985.

a korszak Tibettel kapcsolatos ismereteit,²⁴ s akit Kipling meg is személyesített a *Kim*-ben. Waddell és Das tényeken alapuló művei merőben más képet nyújtottak azok számára, akik addig csak fordítások, illetve a teozófusok írásai révén ismerték a buddhizmus tanait (ráadásul az utóbbiak számára bizonyos – soha nem létező – mesterek, a Tibetben élő indiai „mahátmák” közvetítették a titkos tanításokat).²⁵ Ám Kiplingnek a buddhizmussal való alapvető megismerkedése elsősorban apjának, John Lockwood Kiplingnek (1837–1911) volt köszönhető, aki 1875-től a mai Pakisztán területén levő Lahórban megnyílt művészeti főiskola, a Mayo School of Art²⁶ igazgatója és a helyi múzeum kurátora volt, és jól ismerte a korszak buddhizmussal foglalkozó szakirodalmát.

A Tudós és a Csodaház

Egyáltalán nem véletlen, hogy könyvben az *Ajaib Ghar*, a „Csodaház”, azaz a Lahore Múzeum az a helyszín, ahonnan a könyv cselekménye indul. Itt dolgozik ugyanis a „Bölcsesség Forrása”, a mindent tudó kurátor, akit apjáról mintázott az író.²⁷ Működése alatt a múzeum a korai buddhista művészet egyik legfontosabb gyűjteményévé vált; elsősorban a hellenizmus hatásáról tanúskodó gandhári műalkotásairól volt nevezetes,²⁸ ami addigra már komoly tudományos vita középpontjában állt,²⁹ hiszen elsősorban a görög kultúra keleti elterjedését és fensőbbiségét

²⁴ Sarat Chandra DAS: *Journey to Lhasa and Central Tibet*, London, John Murray, 1899.

²⁵ ALLEN (2009): 357–358.

²⁶ A brit gyárak iparcikkei a század elejére kiszorították a piacról a pandzsábi helyi ipar termékeit, ami a kézművesség elsoványodását eredményezte, mesteremberek tízezrei váltak munkanélkülivé. A Lord Mayóról elnevezett iskola az indiai kézművesség fejlesztésére szakosodott, számos különféle műhelyt üzemeltetett a pamutnyomtatás, könyvkötés, bútorgyártás, könnyűfém-megmunkálás vagy asztalosmunkák számára.

²⁷ Lásd erről Peter HOPKIRK: *Quest for Kim: In Search of Kipling's Great Game*, Oxford – New York, Oxford University Press, 1997, 45–46.

²⁸ Gandhára a mai Pakisztán és Afganisztán területén elterülő térség, melynek az i. e. I. századtól az i. sz. 6–7. századig tartó időszakban kialakult buddhista művészetében keveredtek az indiai, görög, római, nyugat-ázsiai hellenisztikus és közép-ázsiai hatások. Nagy kutatójának, az 1888-ban Lahórba kinevezett Stein Aurélnak (1862–1943) a gandhári művészet iránt való érdeklődését rendkívüli módon ösztönözte az a Lahore Múzeumban töltött időszak, amikor John Lockwood Kipling vezette be a gyűjteménybe. Lásd erről Geoffrey KAIN: „Aurel Stein and the Kiplings: Silk Road Pathways of Converging and Reciprocal Inspiration”. *Humanities*, 7(3):68, July 2018, 2–6.

²⁹ 1865-től a lahóri Government College igazgatója, illetve az abból 1881-ben megalakult Punjab University alapítója volt a budapesti születésű orientalista, a Csoma nyugat-tibeti nyomdokait is megjárta Wilhelm Gottlieb Leitner (1840–1899), akinek kétes szerepe révén ismerte meg Európa az általa „graeco-buddhistának” nevezett gandhári művészetet, amikor az 1873-as bécsi világkiállításon, majd 1878-ban Firenzében is egy gandhári szoborgyűjteményt állított ki a pandzsábi kormányzat segítségével. Elizabeth ERRINGTON: „The 1878 Florence exhibition of Gandharan sculpture in the Leitner Collection”. *Angelo De Gubernatis Miscellany*, Vol. 2, ed. M. TADDEI, Istituto Universario Orientale Collana ‘Matteo Rippa’ XIII, Naples, 1997, 139–214.

volt hivatva bizonyítani.³⁰ Ide lép be a múzeum kapujának forgóajtáján (!) keresztül a tibeti láma, és „tátott szájjal” forgolódik a „gréko-buddhista” szobrok között, míg hirtelen egy Buddha megkoronázását ábrázoló relief köti le a figyelmét, amelyet a *Kim* részletesen be is mutat: „A Mestert egy lótuszon ülve ábrázolta, melynek szirmai olyan mélyen ki voltak vésve, hogy szinte leváltak. Körülötte a királyok, vének és a régi idők Buddháinak hódoló hierarchiája, alatta pedig a lótuszokkal borított víz, halakkal és vízi madarakkal. Két pillangószárnyú *déva* egy koszorút tartott a feje fölött, fölöttük pedig másik kettő egy ernyőt támasztott meg a Bódhiszattva drágaköves fejével. »Az Úr! Az Úr! Ez Sákjamuni maga!« – csuklott el a láma hangja...”³¹ (Játékos ráadásként a láma még kegyesen felidézi Kipling említett versének második versszakát is.) Ez a jelenet nemcsak azért különösen drámai, mert az Indiába Tibetből érkezett buddhista zarándok az angolok által felfedezett gandhári domborműben felismeri a Buddha képmását, hanem azért is, mivel a jelenet a vallási élettől mesterségesen elkülönített helyszínen, egy múzeumban történik. Buddhista ábrázolást ilyen szituációban tibeti hívő addig még nemigen láthatott és tapasztalhatott.

Mint azt Janice Leoshko kimutatta, a *Kim*ben leírt műalkotás kétségtelenül a Lahore Múzeum híres, a pakisztáni Muhammad Nári faluból (ma már város) származó, 3–4. század körül készült sztéléje.³² A több mint hatvan figurával rendelkező, meglehetősen nagyméretű mű központi Buddha-figurájának keze a Tan kerekét megforgató tartásban (*dharmacsakra mudrá*) van. Bár nem lehet tudni, hogy milyen körülmények között fedezték fel, először 1883-ban publikálták, majd 1917-ben (tehát évekkel a *Kim* megjelenése után) a Gandhára művészetével foglalkozó nagy francia tudós, Alfred Foucher és utána sokan mások (így Leoshko is) a Srávasztiban véghezvitt Nagy Csoda ábrázolásaként határozták meg. A későbbi kutatók közül viszont többen Amitábha buddha mennyországa, a *Szúkávati*, illetve Ak-sóbhja buddha mennyországa, az *Abhirati* megjelenítéseként értelmezték. Bár egy nagyszabású értelmezési folyamat során még az addigi kutatásokat összegző Paul Harrison és Christian Luczanits tanulmánya sem jutott végleges eredményre, szerintük a sztélé Amitábha mennyországot mutatja be.³³ Vagy – mintegy igazat adva ezzel részben a *Kim* tibeti lámájának – ahogy a sztélé egyik kutatója, a dél-koreai Juhyung Rhi nem sokkal korábban meghatározta: „Annak ellenére, hogy azonoságát illetően vannak véleménykülönbségek, a Muhammad Nári sztélé leginkább egy Buddha (Sákjamuni vagy általánosan egy Buddha, amely nem rendelkezik külön névvel vagy esetleg különféle nevekkal) nagyszabású víziójaként értelmezhető,

³⁰ Lásd Stanley K. ABE: „Inside the Wonder House: Buddhist Art and the West”. In Donald S. LOPEZ Jr (ed.): *Curators of the Buddha*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1995, 72–77.

³¹ KIPLING (2002): 8–9.

³² LEOSHO (2001): 51–53.

³³ Paul HARRISON & Christian LUCZANITS: „New Light on (and from) the Muhammad Nari Stèle”. *BARC, Research Center for Buddhist Culture in Asia*, International Symposium series I, Kyoto, Otani University, 2011, 69–128.

A Buddhát ábrázoló ún. Muhammad Nári sztélé. Pakisztán, 3–4. század, Lahore Museum

akit a szupramundán lény helyzetébe emeltek.”³⁴ A nyugati tudós, a kurátor számára egy ilyen csodálatos műalkotásnak elsősorban esztétikai, történeti értéke van; egy buddhista számára azonban a képmás szemlélése – a meditáció, melynek során a megvilágosodást megjelenítő ábrázolással azonosul – a vallási gyakorlat része.

³⁴ Juhjung RHI: „Wondrous Vision: The Mohammad Nari Stele from Gandhara”. *Orientalism*, 2011, Vol. 42, No. 2, 115.

A láma ezt éli át, amikor megpillantja a szobrot. Persze nyilvánvaló, hogy egy tibeti láma, legyen bármennyire is járatos az ikonográfiai kérdésekben, nem tudta volna meghatározni a gandhári sztélén ábrázolt jelenet háttérét, de a *Kim* történetében szimbolikus értelme van: innen, ebből a megrendülésből indul ki az egész könyvön átívelő zarándokútja.

Egy guru Tibetből

Ki lehet ez a bölcs és egyszersmind ügyefogyott öreg tibeti láma, a „Vörös Láma”, ahogy Kim barátja, a lócsászár Mahbub Ali nevezi, vagyis vörös ruhát és jellegzetes, csúcsos végű vörös fejedőt (t. *zhwa dmar pa*) viselő tibeti szerzetes? A fejedőjük színéről elnevezett „vörös süveg” rend nagy általánosságban magában foglalja a tibeti buddhizmus négy fő iskolájának három régebbi csoportját, nevezetesen a Nyingma, a Szakja és a Kagyü rendeket (legtöbbször azonban csak a legrégebbit, a Nyingma rendet nevezik vörös süvegessnek), szemben a negyedik iskolával, a „sárga süveg”-ként ismert gelug renddel. Ez utóbbi a *Kim* megírásának idején már régóta birtokolta a politikai hatalmat Tibetben. S hogy milyen formájú is volt a süveg, az a könyv illusztrációit készítő apa, John Lockwood Kipling műveiből tűnik ki, aki a könyv kulcsfiguráit kerámiareliefeken mintázta meg. A *Láma* című illusztráción szemből ábrázolt tibeti szerzetes jellegzetes, felül csúcsos, kétoldalt felhajló szegélyű fejedőt visel. Ennek alapján a szakja rendbe tartozó láma lehet, amit egy Waddell könyvében látható fénykép is megerősít. Sőt, a fényképen ábrázolt szerzetes süvegét, ruházatát, kéztartását, nyakában lógó olvasófüzérét és amulett-tartóját is figyelembe véve egészen bizonyos: Kipling apja egyszerűen innen másolta ki a láma figuráját.³⁵ De van néhány érdekes különbség is. A láma fülbevalói inkább emlékeztetnek egy laikus, mintsem egy láma viseletére (bár egy vándorszerzetesnél ez nem elképzelhetetlen). Az alamizsnás szilkén, amelybe Kim ételt gyűjt a lámának, még egy jobbra forduló horogkereszt is látható; ez az Ázsia-szerte ismert, Indiában is népszerű napjelpép és szerencseszimbólum volt mintegy negyven évig Kipling logója: balra forduló változata sokáig aláírásával kombinálva jelent meg könyveinek címlapján (természetesen ennek semmi köze nem volt a náció jelképéhez!). Végül pedig a homlokára tolt szemüveg, amelyet a „Csodaház” kurátorától kapott ajándékba. Bár a gesztus nyilvánvalóan a két tudós testvéri összetartozását jelképezi a könyvben, Said úgy minősíti, hogy ez szimbolikusan a britek indiai legitimációjának megszilárdítását is kifejezi.³⁶ Holott maga a láma – a buddhista felfogással összhangban – érdemszerző (t. *bsod nams*) felajánlásnak, vagyis pozitív *karmát* eredményező erényes cselekedetnek tartja a kurátor ajándékát.

³⁵ Waddell könyvében külön is ábrázolta a különböző tibeti rendekre jellemző fejedőket, lásd WADDELL (1985): 196. A Szakja láma fotóját lásd uo., 71.

³⁶ SAID (1987): 15.

(Balra): A *Láma* című relief Kipling 1901-ben kiadott regényéből. John Lockwood Kipling illusztrációja

(Jobbra): Szakja láma fényképe L. A. Waddell *Buddhism & Lamaism of Tibet* című, 1895-ben megjelent könyvéből

A láma neve – „Teshoo Lama”, ahogy önmagát megnevezi – némileg kétes. A Tasi (t. *bkra shis*) ugyan gyakori tibeti személynév (jelentése: „szerencsés, sikeres, áldott”), de a 18–19. századi nyugati utazó-írók (mint a Tibetben is élő Bogle és Hastings) a Tasi Láma (Teshoo Lama) titulását a közép-tibeti Tasilhünpó kolostorban székelő Pancsen Láma megnevezésére alkalmazták, nyilvánvalóan a Sigace melletti kolostor nevéből kiindulva; ám maguk a tibetiek soha nem használták ezt az elnevezést.³⁷ Mindazonáltal a láma alakját valóságos személyről mintázta Kipling. Mint azt apja 1902-ben egy Stein Aurélnak szóló levélben írta: „Kíváncsi vagyok, hogy látta-e a fiam »Kim«-jét, és felismerte-e az öreg Lámát, akit a régi Múzeumban és az Iskolában láttunk.”³⁸ Az is kérdéses, hogy Tibetnek milyen tájékról érkezett Indiába. Anynyit elmond a kurátornak, hogy egy bizonyos Such-Zen kolostorból jött, amely „a Festett Sziklával szemben, négy hónapi járásra” található. Bizonyos, hogy az angolok számára ismert hely lehetett, hiszen a kurátor megmutatja a lámának a sziklákon álló, völgyre néző kolostor fényképét egy könyvben. Mindenesetre a név erősen torzított alakban szerepel a *Kim*ben. Bár a szereplők adatai után nyomozó Peter Hopkirk sikertelenül próbálta az egykor Tibetbe is delegált angol politikai tiszt, Charles

³⁷ S. CAMMAN: „The Panchen Lama’s Visit to China in 1780: An Episode in Anglo-Tibetan Relations”. *The Far Eastern Quarterly*, 1949, Vol. IX, No. 1, 4, 4. lbj.

³⁸ Közli HOPKIRK (1997): 41–42. Ezt támasztja alá Tucci is, lásd Giuseppe TUCCI: *Travels of Tibetan Pilgrims in the Swat Valley*, Calcutta, Greater India Society, 1940, 14–15.

Bell könyveiben megtalálni a helyszínt,³⁹ kérésére azonban a tibetológus Zara Fleming a Tso-chen nevű kolostorként azonosította, amely Simlától 450 mérföldnyire (724 km) keletre és Katmandutól 200 mérföldnyire (322 km) északra található.⁴⁰ A nyugat-tibeti Ngari prefektúrában lévő Cocsen megyében, a Kagyü rendhez tartozó, 19. században alapított Cocsen Mendong (t. *mTsho chen sman sdong*) kolostor valóban az említett irányokban fekszik,⁴¹ bár az kétséges, hogy a nem különösebben jelentős intézmény már ekkor ismert lett volna a nyugati tudomány számára.

Miután a kurátor bemutatja a múzeumot, a láma elmondja azt a három alapvető célt, ami miatt útnak indult Tibetből: végigzarándokolni a Buddha életével és halálával kapcsolatos Négy Szent Helyet, megszabadítani magát a „Dolgok Kerekétől”, és megtalálni a bűnöktől megtisztító Nyíl folyóját, amely Buddha kilőtt nyílvevesszője nyomán fakadt fel egykor. Az általa keresett négy legfőbb buddhista zarándokhelyet, mint a nyugati tudósok munkája nyomán akkor nemrég felkutatott helyszíneket maga a kurátor mutatja meg a térképen. A láma az iránt is érdeklődik, hogy ismeri-e a nevezetes két kínai zarándok, a 4–5. században élt Faxian és a 7. században élt Xuanzang róluk szóló beszámolóit; ekkor a kurátor előveszi a két európai tudós, az angol Samuel Beal (1825–1889) és a francia Stanislas Julien (1797–1873) műveit, akik kínaiból fordították le ezeket a szövegeket.⁴² Bár a számára érthetetlen nyelvű könyveket – melyek nyilván megvoltak Kipling apjának is – tanácstalanul lapozgatja a láma, a kurátor megmutatja a térképen Kapilavasztut, ahol a Buddha nevelkedett, Bódh Gaját, ahol megvilágosodott, a szárnáthi Gazella-ligetet, ahol első tanítását tartotta, és Kusinagart, ahol meghalt. Felfedezésük elsősorban Sir Alexander Cunningham (1814–1893), az indiai Archaeological Survey első igazgatójának korabeli tevékenységéhez fűződik, aki számos ásatást folytatott Indiában, s a fent említett kínai zarándokok beszámolóiból származó információkat használta fel az akkor már feledésbe merült buddhista szent helyek azonosítására.⁴³ A Buddha életének helyszínei azonban mintegy csak megalapozzák a láma két további céljának elérését; innen fogva, a létezés forratagának Kerekétől, a *számszárától* való fokozatos megszabadulás szándéka, és a Nyíl folyójának keresése során átélt megtisztulásnak a *nirvána* eléréséig tartó folyamata vezet végig a könyv egész történetén. De a megtisztulás és megvilágosodás után kutató tibeti lámát nem valamiféle ezoterikus mesternek (mint a mahátmák) ábrázolja Kipling, hanem csendes, életterlen, ám méltósággal bíró bölcs öregembernek, aki nemcsak

³⁹ Ami nem meglepő, mivel Bellt 1913-tól delegálták Szikkimbe, és 1920-ban működött nagykövetségként Tibetben, Tibetről írott könyvei is mind a *Kim* (1901) után jelentek meg.

⁴⁰ HOPKIRK (1997): 40–42.

⁴¹ Lásd Gyurme DORJE: *Tibet Handbook*, Bath, Footprint Handbooks Ltd, 1999, 320.

⁴² Samuel BEAL: *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World: Translated from the Chinese of Hiuen Tsiang*, 2 vols, London, 1883; Stanislas JULIEN: *Mémoires sur les contrées occidentales*, 2 vols, Paris, 1857–1858. A kínaiból fordított források ismerete lehet az oka annak, hogy a tibeti láma érdekes módon kínai, nem pedig tibeti vagy szanszkrit szövegeket idéz a *Kimben*.

⁴³ Lásd erről Abu IMAM: „Sir Alexander Cunningham (1814–1893): The First Phase of Indian Archaeology”. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 3/4, Oct. 1963. 194–207.

kitartó és alázatos kereső, hanem szívósan és türelmesen terelgeti fiatal társát, Kim-et is a vágott – és végső – cél felé.

A Kerék

A *Kim*, melyben apródonként részletes leírását kapjuk a tibeti Életkeréknek, tulajdonképpen úgy is felfogható, mint egy folyamatos vándorlás a benne megjelenített különböző létvilágok forgatagában.⁴⁴ A tibeti láma, akiről kiderül, hogy nemcsak szakértője, hanem szakavatott ábrázolója is az Életkeréknek, már a könyv elején kinyilatkoztatja: „Én nem tudok semmit – semmit sem tudok –, de széles és nyitott úton megyek, hogy megszabaduljak a Dolgok Kerekétől.”⁴⁵ Lassan tanítványává váló kísérője, az időközben a brit titkosszolgálatba beépülő Kim számára azonban még sokáig egészen mást jelent a Kerék: az újabb és újabb átváltozások élvezetét.⁴⁶ Mégis, szinte észrevétlenül tanulja meg, hogyan működik a *samszára* világában az újjászületések áramlása. Ennek lesz érzékletes megjelenítése, amikor a láma megakadályozza, hogy Kim eltörje egy útjukba kerülő kígyó (a láma életében döntő jelentőségű tudati szennyeződés, a Körforgás egyik okának, a Haragnak az Életkerék középpontjában ábrázolt jelképe) gerincét: „Miért? Ugyanúgy a Keréken van, mint mi – egy felemelkedő vagy lesüllyedő élet – nagyon messze a megszabadulástól. Nagy bűnt követhetett el a lélek, hogy ilyen alakot öltött.”⁴⁷ A fordulatot cselekmény során a láma végül Benáreszben, a dzsainák templomában fejti ki Kimnek az ábrázolás lényegét:

Az asztal alól egy ív különös illatú sárga kínai papírt, ecseteket és egy lap indiai festéket húzott elő. Letisztult, határozott körvonallal vázolta fel a Nagy Kereket hat küllőjével, melynek közepe az egymásba kapcsolódó Disznó, Kígyó és Galamb⁴⁸ (Tudatlanság, Harag és Vágy), s amelynek részei az összes Mennysorság és Pokol, és az emberi lét minden eshetősége. Azt mondják, hogy először maga a Bódhiszattva rajzolta ki a porba rakott rizsszemekből, hogy megtanítsa tanítványait a dolgok okára. Sok évszázad alatt rendeződött a legcsodálatosabb rendszerbe, több száz kis alakkal zsúfolva, melyek minden vonásának jelentése van. Kevesen tudják a képi példázatot értelmezni; az egész világon húszan sincsenek,

⁴⁴ Az Életkerék motívumának felerősödéséről a *Kim* kéziratával kapcsolatban lásd Kaori NAGAI: „‘I have the *Játaka*; and I have thee’: Fables and Kipling’s political zoology”. In *Kipling in India: India in Kipling*. Szerk. Harish TEIVEDI and Janet MONTEORE, London – New York, Routledge, 2021, 164.

⁴⁵ KIPLING (2002): II.

⁴⁶ „Kim teljes szívvel vetette magát a kerék következő fordulata után. Egy ideig újra száhib lehet.” KIP-LING (2002): 125.

⁴⁷ KIPLING (2002): 40.

⁴⁸ Kipling Waddell könyvéből vette át, hogy a Vágyat – a régi tibeti szövegeknek megfelelően – a Galamb személyesíti meg, bár a könyvben közölt illusztráción (és a késői tibeti ábrázolásokon) legtöbbször a Kakas látható. Lásd WADDELL (1985): 109–110.

akik biztosan le tudják rajzolni emlékeztető nélkül; és azok, akik lerajzolni és megmagyarázni is tudják, csak hárman vannak.⁴⁹

Noha az Életkerék és annak szimbolikus jelentése általánosan ismert volt a tibeti buddhizmus világában, honnan lehetett tudomása Kiplingnek erről a Tibeten kívül ekkor még szinte alig ismert ábrázolásról és jelentéséről, hiszen mindjárt a könyv elején – az Életkerékre utalva – megjegyzi: „kevesen vannak a világon, akik még ismerik a hagyományosan ecsettel készült buddhista festmények titkát.”⁵⁰ Kipling forrásai azért is különösen fontosak számunkra, mivel Tibet elszigeteltsége miatt a 19. század végén – Körösi Csoma Sándor munkásságát is beleértve – még csak kevés számottevő információ jelent meg a tibeti buddhizmusról, az Életkerékről pedig minimális.⁵¹ Ezek közül az addigi legteljesebbnek mondható összefoglaló Laurence Austine Waddell 1895-ben megjelent könyve, a *Buddhism of Tibet or Lamaism* volt, melyben részletes leírását adja az Életkeréknek is.⁵² Ennek közvetlen előzménye, hogy az Életkerék legkorábbi, 1828-ban felfedezett változatát, mely az indiai Adzsantá XVII. számú barlangtemplomában található (5. század vége), sokáig zodiákusként értelmezték, míg 1892-ben Waddell össze nem vetette a tibeti Életkerék ábrázolásával,⁵³ magának igényelve így a felfedezés dicsőségét is.⁵⁴

A tibeti buddhista templomok előterében látható Életkerék (t. *srid pa'i 'khor lo*) elsősorban azért készült, hogy a hívők számára bemutassa az élőlények Körforgását (t. *'khor ba*) a hatféle létalakban. A legbelső körben a Három méreg (t. *dug gsum*) szimbóluma, három egymás farkába harapó állat megjelenik a *Kim*-ben: a Disznó az ostobaság vagy nemtudás (t. *gti mug, ma rig*), a Kakas a vágy (t. *'dod chags*), a Kígyó pedig a harag (t. *zhe sdang*) jelképe. A „kerékagyból” kinyúló „küllők” között a hat létvilág helyezkedik el: a felső félkörben a Kívánságteljesítő fa (t. *dpag bsam gyi shing*) gyümölcseiért egymással harcoló gögös istenek, az irigy félistenek és a vágy vezérelte emberek világa, az alsó félkörben pedig az állatok és az éhség és szomszúság kín-

⁴⁹ KIPLING (2002): 162.

⁵⁰ KIPLING (2002): 14.

⁵¹ Csoma tibeti tanulmányai során találkozott az Életkerék ábrázolásával és magyarázatával, a Tibetről való tudnivalókat először nagy vonalakban összefoglaló Agostino Antonio Giorgi, Ágoston-rendi szerzetes 1762-ben kiadott *Alphabetum Tibetanum* című munkájában, melytől nem vált meg haláláig. Szótárában „forgó rendszer”-ként („revolving system”) határozta meg az Életkereket, lásd Alexander CSOMA DE KÖRÖS: *Tibetan–English Dictionary*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984, 300. A Kerékről Edwin Arnold költeményében is olvashatott Kipling: „Míg csak forog ez a kerék láthatatlan, / Nincs szünet, sem nyugalom, sem hely a maradáshoz; / Ki emelkedik, lezuhan, ki zuhan, felemelkedhet még; / A küllők járnak körbe szakadatlan!” Edwin ARNOLD: „Light of Asia”. In Rudyard Kipling: *Kim*. Ed. Máire ní Fhlathúin, Broadview Press Ltd, 2005, 380.

⁵² A buddhista létvilágok és az Életkerék részletes kifejtését lásd WADDELL (1985): 77–122.

⁵³ Laurence Austine WADDELL: „The Buddhist Pictorial Wheel of Life”. *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 16, 1892. 133–155; Uő: „Buddha’s Secret from Sixth Century Pictorial Commentary and Tibetan Tradition”. *Journal of the Royal Asiatic Society* 26, 1894, 369–371.

⁵⁴ Lásd erről KELÉNYI Béla: „A buddhista Életkerék legkorábbi ábrázolásai”. *Keletkutatás*, 2011. tavasz, 13–14.

jától gyötört vékony nyakú, nagy hasú szellemek, a préták világa, valamint a nyolc fagyos és nyolc forró pokol, melyek még számos, további alpokolra oszlanak. Kívül, a legkülső körön a függő keletkezés tizenkét tagú láncolatának egységei, a tudatlanságot (t. *ma rig pa*) szimbolizáló, botjával botorkáló vak embertől a hátán halottat cipelő, öregséget és halált (t. *rga shi*) megjelenítő emberig.

Könyvében Waddell a buddhista univerzum leírásából kiindulva először a különböző létvilágokat mutatja be, majd egy vázlat- és vonalrajzhoz kapcsolódva elemzi az Életkerék kialakulását és részleteit. Az általa használt illusztrációk azon a 19. századi tibeti Életkerék-festményen alapulnak, mely saját gyűjteményéből került a British Múzeumba. És itt érdemes bemutatni Waddell könyvéből is az Életkerék leírásának egy részletét. Egyrészt azért, mert befolyásolhatta Kiplinget az indiai világ megjelenítésében, másrészt azért, mert ugyan a festmény egyes részleteinek – melyek az általa közölt rajzokon nem pontosan követhetők – tüzetes leírását olvashatjuk, ám azt már nem közli, hogy a festményen látható jeleneteket úgy írja le, hogy azok nem pontosan megfeleltethetők az általa párhuzamként bemutatott buddhista dogmatikának. Így vezeti be az emberi létvilágot:

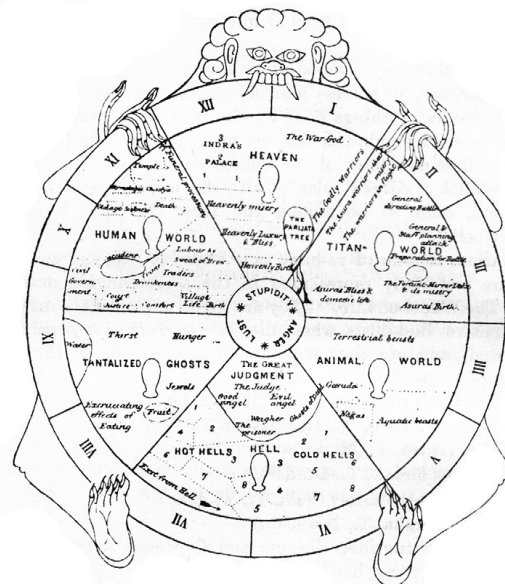
A legpresszimistább látvány természetesen az emberi életet ragadja meg, ami majdhogynem a színtiszta szenvedés számára lett teremtvé, törekvése, örökké kielégítetlen vágya, hő- és hidegérzete, szomja és éhsége, a depresszió még a bőséges étel mellett is, a szegények szorongása napi kenyerükért, a rokonoktól való elszakadás, a világi törvényeknek való megfelelés, az öregség gyengeségei és a betegségek, valamint a balesetek voltak a legfőbb nyomorúságok.⁵⁵

Ezeket azután önkényesen úgy próbálja megfeleltetni az emberi létezéshez kapcsolódó nyolc szenvedésnek (t. *sdug bsngal brgyad*),⁵⁶ hogy pontokba szedve leírja az Életkerék-festményen ábrázolt emberi világ részleteit. Ám mintha csak egy Brueghel-kép szabatos elemzését olvasnánk; s bár Waddell leírása többé-kevésbé megfelel a „nyolc szenvedés” meghatározásainak, a festmény mindezt a mindennapi élet forgatagában ábrázolja. Talán ez adta az ötletet Kiplingnek, hogy így ágyazza a történet szövetébe az Életkerék képét:

Amikor az árnyékok már rövidültek, és a láma egyre súlyosabban támaszkodott Kimre, mindig elő lehetett venni az Életkereket, kiteríteni a letörölt kövekre, és egy hosszú szalmaszállal ciklusról ciklusra elmagyarázni. Itt székelnek az istenek magasan – és ezek voltak az álmok álmai. Itt volt a mi mennnyországunk és

⁵⁵ WADDELL (1985): 103.

⁵⁶ Ezek: a születés szenvedés (t. *skye ba'i sdug bsngal*), az öregség szenvedés (t. *rga ba'i sdug bsngal*), a betegség szenvedés (t. *na ba'i sdug bsngal*), a halál szenvedés (t. *'chi ba'i sdug bsngal*), a nem kedvelttel együtt lenni szenvedés (t. *mi sdug pa dang phrad pa'i sdug bsngal*), a kedvelttől elválasztva lenni szenvedés (t. *sdug pa dang bral pa'i sdug bsngal*), a vágyottat el nem érni szenvedés (t. *mi sdug pa dang phrad pa'i sdug bsngal*), a ragaszkodás öt halmaza miatt való szenvedés (t. *nye bar len pa'i sdug bsngal*).

(Balra): *Életkerék*. Tibet, 19. század, vászon, festett, 189 × 135 cm, L. A. Waddell gyűjteménye, British Museum

(Jobbra): Az *Életkerék* vázlata a tibeti festmény alapján, L. A. Waddell *Buddhism & Lamaism of Tibet* című, 1895-ben megjelent könyvéből

a félistenek világa – harcoló lovas férfiak a hegyek között. Itt voltak a haldokló állatok, a létrán föl- és alászálló lelkek, akiket nem lehet megzavarni. Itt voltak a poklok, hidegek és forrók, és a meggyötört szellemek lakhelyei. Tanulja csak meg a tanítvány, hogy milyen bajok származnak a falánkságból – felpuffadt gyomor és égő belek. Engedelmesen, lehajtott fejjel és barna ujjával élénken követve a mutatót sajátította el a tanítvány a tudást; de amikor az emberek sűrű-forgó és hiábavaló világához értek, ami épp a poklok fölött van, figyelme eltérült; az út mentén ugyanis maga az igazi Kerék görgött, evés, ivás, kereskedés, házasság és ellenségeskedés – mind élettel telve. A láma gyakran épp ezeket az életképeket tette tanításának lényegévé, meghagyva, hogy Kim kész legyen megjegyezni, miként ölt a hús ezernyi formát, kíváncsiságot vagy gyűlöleteset, ahogy az emberek tartják, de valójában egyik sem igaz; és ahogy a Disznó, a Galamb és a Kígyó rabszolgájaként az ostoba szellem – vágyakozva a bételdió, egy új igás ökör, asszonyok vagy a királyok kegye után – kénytelen követni a testet az összes mennyországon és poklon át, és könnyörtelenül újrakezdeni.⁵⁷

⁵⁷ KIPLING (2002): 177–178.

Játékosok a Keréken

A *Kim* történetének több olyan jelentős szereplője van, akik mintegy „apai” szerepet töltenek be a főhős Nagy Játszmára való felkészítésében; mindenekelőtt az afgán lókereskedő, Mahbub Ali⁵⁸ és az angol titkosszolgálati tiszt, Creighton száhib.⁵⁹ De *Kim* iránti elkötelezettségük ellenére is mintha csak egy versenystálló trénerai lennének, akik elsősorban a „póló póni” minél jobb futását akarják biztosítani a pályán. Mellettük azonban fontos szerepet kap még két másik, *Kim* fejlődésében szintúgy aktív szerepet játszó titkosügynök, akik komoly hatással vannak az ifjú kémjelölt egyéniségére; ráadásul erős kapcsolatuk van a buddhizmussal és az ezotériával. Mindkettőjüket ugyancsak valós személyről mintázta Kipling, s mind a ketten jelentős szerepet töltöttek be a korabeli Brit India életében.

A hájas Bábú

A bengáli férfiakra használt *bábú* kifejezést többnyire az angol hivatalokban dolgozó indiai hivatalnokok tiszteletteljes megszólításaként használták, bár néha sértésként is, így jellemezve a többnyire felületesen művelt bengáliakat, tökéletesen összefoglalva ezzel Hurree Chunder Mookerjee, a Bábú karakterét a *Kim*ben. Mint ismeretes, Kipling a bengáli születésű Sarat Chandra Dasról (1849–1917) mintázta meg a kövér, fecsegő, ám minden hájjal megkent, R17 kódnevű ügynököt, a Bábút, akinek leghőbb vágya, hogy néprajzi tanulmányai révén a Brit Királyi Földrajzi Társaság tagjai közé válasszák.⁶⁰

Das 1874-ben került Szikkimbe, az újonnan megnyitott dardzsilingi Bhutia Boarding School iskolamesteri posztjára, ahol tibeti fiúkat angol nyelvre, földmérési és térképészeti ismeretekre tanítottak; egyrészt, hogy elősegítsék a kereskedelmi kapcsolatok kialakítását, másrészt hogy hírszerző és kémtevékenységet folytassanak, s felmérjék az angolok számára a határon túli, ismeretlen tibeti területeket. Hogy ehhez milyen módszereket alkalmaztak, arról pontos képet ad, ahogy a Bábú – mintegy mellékesen – a buddhista olvasófüzér segítségével Kimet a földmérés rejtett gyakorlatára oktatja:

Egy fiúnak, aki ezekből a tárgyakból levizsgázott – amik amúgy nem bema-
golhatók –, elég lehet egy területet bejárnia csupán iránytűvel, vízszintezővel
és nyitott szemmel ahhoz, hogy elhozza ennek a területnek a képét, amit nagy
summa ezüstpénzért eladhat. De mivel alkalomadtán nem célravezető földmés-

⁵⁸ Mahbub Aliról lásd HOPKIRK (1997): 60–61.

⁵⁹ Kipling a Tibetet felmérő és kikémlelő indiai ügynökök képzését megszervező katonatiszt és földrajztudós, Thomas George Montgomerie (1830–1878) alakjáról mintázta Creighton száhibot, lásd HOPKIRK (1997): 124–126.

⁶⁰ HOPKIRK (1997): 224–225.

rő-láncot vinni, egy fiú jó, ha tudja a saját lépéseinek pontos hosszát, hogy amikor meg van fosztva azoktól, amiket Hurree Chunder „mellékes segédletnek” nevez, akkor ki tudja lépni a távolságokat. A több ezernyi lépés számbavétele érdekében pedig Hurree Chunder tapasztalata szerint nincs értékesebb, mint egy nyolcvanegy vagy száznyolc gyöngyből álló olvasófüzér, mert „sok részre és azok részeire felosztható és továbbosztható”.⁶¹

Valóban, az angolok által kiképzett indiai kémek számára Tibetben a távolság mérésére alkalmas olvasófüzér (a gyöngyök számát 108-ról 100-ra csökkentve) mellett a tibeti imamalom belsejében kiválóan el lehetett rejteni az eltitkolni kívánt eszközöket (mérési naplót, iránytűt, termométert).⁶²

Das sokáig készült arra, hogy eljusson Tibetbe és megvalósítsa nagy tervét, láthassa Lhasát is.⁶³ Hosszas előkészület után, az iskola tibeti tanára, Urgyen Gyaco (t. *O rgyan rgya mtsho*) segítségével Das megkapta a Pancsen Láva által kiállított tibeti útlevelet és az engedélyt, hogy Tasilhünpóba mehessen. 1879-ben Das és Urgyen Gyaco együtt indultak útnak, majd Szikkimen és Nepálon keresztül jutottak Tibetbe. A földmérő felszerelés mellett távcsövet és fényképezőgépet is vittek ajándékként magukkal, s útközben különböző méréseket végeztek. Öt hónapig tartózkodtak Tibetben, találkoztak a Pancsen Lávával is, majd tibeti és szanszkrit szövegek gyűjteményével tértek vissza. Utazásuknak nem elsősorban a földrajzi mérésekkel kapcsolatos eredmények, hanem a tibeti vallásra és nyelvre vonatkozó adatok tekintetében volt nagy jelentősége. Külön érdekesség, hogy 1879-ben, miközben Das már Tibetben tartózkodott, az orosz Nyikolaj Przsevalszkij és a magyar Széchenyi Béla expedíciói is megpróbáltak belépni Tibetbe, sikertelenül. Das és Urgyen Gyaco 1881 novemberében indultak következő tibeti útjukra, számos ajándékot (köztük himlő elleni oltóanyagot és litográfiai nyomógépet) vittek magukkal legfőbb támogatójuk, a Pancsen Láva főminisztere számára. 1882-ben Das eljutott Lhaszába is, láthatta az akkor még gyermek 13. Dalai Lámát, sikerült feltérképeznie a várost és környékét, és az első tibeti kolostorba, Szamjéba is ellátogatott. Mivel ekkor már gyanakodni kezdtek arra, hogy angol kém, 1882 végén, Szakja híres kolostorának érintésével elhagyta Tibetet.

Das tibeti útjainak számos fontos hozadéka volt. Több kiemelkedő tibeti személyiséggel találkozott, értékes információkat szerzett a tibeti politikáról, vallásról, kultúráról és földrajzról, emellett több mint kétszáz tibeti és szanszkrit kéziratot vagy nyomtatott könyvet hozott magával. Eredményeit könyvekben és mindenekelőtt egy terjedelmes, máig használatos tibeti–angol szótárban foglalta össze,⁶⁴

⁶¹ KIPLING (2002): 138.

⁶² HOPKIRK (1997): 124–125.

⁶³ Sarat Chandra Das életrajzát lásd Derek WALLER: *The Pundits: British Exploration of Tibet and Central Asia*, Kentucky, The University Press of Kentucky, 1990, 193–208.

⁶⁴ *Religion and History of Tibet* (1881); *Indian Pandits in the Land of Snow* (1893); *Journey to Lhasa and Central Tibet* (1902); *A Tibetan English Dictionary with Sanskrit Synonyms* (1902); *An Introduction to the Grammar of the Tibetan Language* (1909).

melyet éppen egy évvel a *Kim* megjelenése után publikált. Bár működése nagyban elősegítette Tibet földrajzának, vallásának és nyelvének jobb megismerését, mégsem tekinthető minden tekintetben eredményesnek. Miután a tibeti hatóságok felfedték tevékenységének valódi természetét, nemcsak jobban törekedtek arra, hogy a külföldi utazókat kizárják Tibetből, hanem azokat a tibetieket, akik együttműködtek vele, kegyetlenül megbüntették; támogatójukat, a tasilhünpói főminisztert és szolgálait megkínózták és kivégezték, többeket pedig bebörtönöztek és kiközösítettek. A „Bábú” pedig – aki Kipling könyvében oly állhatatosan faggatta a lámát „vallási kérdésekről és az ördögimádásról”⁶⁵ – Dardzsilingben, *Lhasa Villán*ak elnevezett házában telepedett le. Itt látta vendégül a korszak számos, Tibettel foglalkozó híres személyiségét, köztük a világhírűvé vált *Tibeti Halottaskönyvet* 1927-ben kiadó teozófust, Walter Yeeling Evans-Wentzet, a Teozófiai Társulatot megalapító Helena Blavatskyt és Henry Steel Olcottot, a Bhutánért, Szikkimért és Tibetért felelős angol politikai tisztet és diplomatát, Sir Charles Alfred Bellt, a japán buddhista szerzetest és utazót, Ekai Kawaguchit és másokat.

A titokzatos Lurgan száhib

A *Kim* történetének talán legkülönösebb háttérszereplője az ugyancsak az angol titkosszolgálatnak dolgozó, a nyugat-tibeti határvidéktől nem túl messzire fekvő hegyi városkában, Simlában székelő Lurgan száhib. Az angolok által kiépített üdülőhely Brit India nyári fővárosa volt, ahová Kipling és családja rendszeresen ellátogatott, hogy itt töltsék szabadságukat. Másfelől – mivel az angolok Oroszországot tekintették az India biztonságát fenyegető legnagyobb veszélynek – Simlával, a feltételezett északnyugati inváziós útvonal egyik kulcspontjával kapcsolatos védelmi intézkedések ugyancsak fontos szerepet kaptak stratégiájukban. Ebbe a nyüzsgő városba érkezik Kim, hogy Lurgan száhib üzletében kapjon különleges kiképzést a Nagy Játszmába. Az üzlet leírása a Csodaházhoz hasonló helyre utal:

A Lahore Múzeum nagyobb volt, de itt több volt a csoda – szellemtörők és imamalmok Tibetből; türkiz és nyers borostyánkő nyakláncok, zöld jáde karkötők; különös gonddal csomagolt füstölőpálcikák nyers gránátkövel berakott edényekben; a múlt éjszakai ördögmaszkok és egy pávakék drapériákkal borított fal; aranyozott Buddha-szobrok és kis, hordozható lakkozott házi oltárok; orosz szamovárok türkizzel a fedelükön; tojásbélyegű vékonyágú kínai porcelánkészletek furcsa, nyolcszögletes náddobozokban; sárga elefántcsont fészületek Japánból és a világ minden tájáról, ahogy Lurgan száhib mondta...⁶⁶

⁶⁵ KIPLING (2002): 153.

⁶⁶ KIPLING (2002): 129.

A felsorolás még folytatódik, szemléltetve az itt összehordott egzotikus tárgyak bőségét, vagyis Lurgan száhib boltja egy *curiókkal* tömött műkereskedés volt, amelyben megtalálhatók voltak az olyan, akkor ritkaságszámba menő tibeti tárgyak is, mint a szertartási török (t. *phur bu*), az imamalmok, a Waddell által ördögtáncnak nevezett rituális tánc maszkjai és a különféle buddhista istenségeket ábrázoló aranyozott szobrok. A helyiségbe lépve Kim egy fekete szakállas, zöld szemellenzős férfit pillant meg, aki fényes golyócskákat fűz hihetetlen gyorsasággal egy selyemszálra. A „beteg gyöngyök orvosát” Alexander Malcolm Jacob (1849–1921) gyémánt- és drágakő-kereskedőről mintázta Kipling, akinek valódi származásáról éppoly keveset lehetett tudni, mint vallásáról.⁶⁷ A Törökországban született, titokzatos eredetű száhib egyesek szerint zsidó, mások szerint párszi, keresztény vagy muszlim volt, bár idősebb korában buddhistaként vagy egyszerűen csak „beavatott”-ként (*adept*) határozta meg magát. Az 1880-as években Jacobot Simlā „koronázatlan királyaként” tartották számon. Egyszerre tekintették elképzelhetetlenül gazdagnak, filozófusnak, sportembernek és a legújabb pletykák tudójának. Misztikus hírnevét annak is köszönhetette, hogy nemcsak Simlā európai, eurázsiai és indiai szférájában mozgott könnyedén, hanem az angol bürokrácia és a kémek, titkos ügynökök világa között is, az okkultizmusról szóló előadásaival pedig olyan hírnevet szerzett magának, mintha bárki másnál jobban ismerné India misztikus titkait. De ő volt az ékszerek és régiségek legsikeresebb beszerzője is, aki a brit-indiai arisztokrácia számára felkutatta az értékes drágaköveket. Nem véletlen, hogy misztikus alakját Kipling előtt többen is megörökítették;⁶⁸ azt a módszert pedig, ahogy Kipling könyvében Lurgan száhib a „Drágakövek Játékával”, azaz a különféle tárgyak emlékeztető vésésével kiképzte Kimet, máig használják a memória fejlesztésére, s „Kim játéka”-nak hívják.

Különös módon Jacob végétét a később róla elnevezett Viktória Gyémánt vagy Császári Gyémánt néven ismert drágakő okozta. A világ egyik leghíresebb gyémántjaként számon tartott drágakövet 1891-ben eladásra kínálta az India leggazdagabb emberének tartott haidarábádi nizámnak, Mahbub Ali Khan-

Schwaiger Imre üzletének fényképe Simlában. Illusztráció Edward J. Buck *Simla: Past and Present* című, 1904-ben megjelent könyvéből

⁶⁷ A Jacob életével kapcsolatos adatokat lásd John ZUBRZYCKI: *The Mysterious Mr Jacob: Diamond Merchant, Magician and Spy*, India, Random House, 2012.

⁶⁸ Az Indiában is élt amerikai író, Francis Marion Crawford 1882-ben megjelent misztikus regényében, a *Mr. Isaacs*-ban, a Simlában katonatisztként szolgált Nathaniel Newnham-Davis 1898-ban megjelent *Jadoo* című szerelmi történetében, valamint a „női Rudyard Kipling”-nek is nevezett Flora Annie Steel 1900-ban publikált, *Voices in the Night* című könyvében.

nak (1866–1911), ám a rendkívül bonyolult üzleti tranzakció tönkretette Jacobot. Csalás vádjával bíróság elé állították, és csak a kalkuttai Legfelsőbb Bíróságon folytatott hosszú tárgyalás után mentették fel, a nizám pedig megtartotta a gyémántot.⁶⁹ Jacob a neki járó pénz nagy részét nem kapta meg, végül csődbe ment, és érdekeltségeit feladva, 1901 végén Bombaybe távozott.

Jacob történetének van egy magyar vonatkozása is. Simlái üzletét a későbbiekben a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum legnagyobb donátorává váló, szegedi származású Schwaiger Imre (1868–1940) vásárolta fel jutányos áron, majd Delhiben alapította meg nevezetessé vált műkereskedését.⁷⁰ S ha máshogyan nem is, de egy Schwaiger simlái üzletéről fennmaradt fénykép alapján legalább el tudjuk képzelni a titokzatos Lurgan száhib különféle műtárgyakkal zsúfolt, a Csodaházra emlékeztető üzletét.

És kicsoda Kim?

„Kim vagyok. Kicsoda Kim?” – teszi fel magának újra és újra a kérdést a könyv főszereplője. Valóban, a regény egyik alapkérdése Kim identitásának problémája, s úgy tűnik, hogy a kémtörténet kibontakozása és a láma megszabadulást kereső vándorlása mellett a cselekmény vezérfonala nem más, mint Kim önmaga, vagyis saját azonossága utáni kutatása.⁷¹ Ki lehet az, akit Lahór-szerte mindenki az Egész Világ Kis Barátjának hív, aki születése jogán fehér, ám születésétől fogva „feketére égett, mint bármelyik bennszülött”, aki az indiaiak nyelvén beszél, de angolul nem tud valami jól, és nem tud írni sem. Vagyis kezdettől fogva se nem teljesen angol, se nem teljesen indiai, és nem is törekszik arra, hogy csak az egyik vagy másik legyen. Bizonyos, hogy ez a kétarcúság magának Kiplingnek is személyes problémája volt, mondhatni indiai gyerekkorától fogva; nem véletlenül tette meg a 8. fejezet mottójául *A kétfelű ember* című versének első és utolsó versszakát: „Tartozom a földnek, hol felnöttem, / Vagy inkább az életnek, hogy táplált, / De leginkább Allahnak, ki adott két / Különálló felet a fejemnek. / Előbb lennék ing vagy cipő / Barátok, dohány vagy kenyér / Nélkül inkább, mintsem hogy elveszítsem / A fejem valamelyik felét.”⁷²

Bár „különállóságait” Kim sem akarja elveszíteni, mégis minden lehetőséget megragad, hogy tisztázza önazonosságát. Ám mindenki, aki csak kapcsolatba kerül Kimmel, a saját vonzás- és hatáskörében igyekszik új identitást adni neki: a tibeti láma tanítványként, a titkosszolgálatban kapcsolatban levő ügynökök folytonosan karakterét változtató kémként, a nevelésével megbízott keresztény papok pedig protestánsként vagy katolikusként próbálják a maguk oldalára állítani. Éppen ezért

⁶⁹ Edward J. BUCK: *Simla: Past and Present*, Calcutta, Spink & Co., 1904, 131–132.

⁷⁰ KELÉNYI Béla: „Schwaiger Imre a Connaissanceur. Egy családregény fejezete a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum történetéből”. *Művészettörténeti Értesítő*, 1998, Vol. XLVII., 1–2. sz., 54.

⁷¹ Lásd erről ALLEN (2009): 352–353.

⁷² KIPLING (2002): III.

roppant mulatságos (és megható), amikor Kim az angol – és keresztény – iskolába kerülésekor iszlám vallási fogalmakkal próbálja meghatározni saját helyzetét és önmagát: „»Az egyik helyről a másikra megyek, mintha egy elrúgott labda volnék. Ez a *kiszámetem*. De imádkoznom kell Bibi Mirjamhoz,⁷³ és száhib vagyok.« Bánatosan nézett a csizmájára. »Nem, én Kim vagyok. Ez a világ hatalmas, és én csak Kim vagyok. Ki az a Kim?«⁷⁴ Jellemző az is, ahogy a briteknek dolgozó ügynök, Mahbub Ali próbálja Kim személyiségét a célnak megfelelően alakítani:

A száhibok közt soha ne felejtse el, hogy száhib vagy; India népe között pedig mindig emlékezz arra, hogy te... Zavartan mosolyogva habozni kezdett. „És mi vagyok? Muszlim, hindu, dzsaina vagy buddhista? Ez kemény dió.” Kétségtelesen hitetlen vagy, és ezért el fogsz kárhozni. Így szól a Törvényem – legalábbis szerintem így.⁷⁵

S bár az afgán ezután azt bizonygatja, hogy szereti Kimet és minden vallásnak megvan a maga haszna és erénye, azt a választ kapja, hogy mestere, a láma szerint mindez teljesen másként van. Miben rejlik ez a másság? Amikor Mahbub Ali megpróbálja kifaggatni a lámát, hogy egyáltalán mit tud Kimről, mi a neve, származási helye, vallása vagy kasztja, akkor a láma így válaszol: „Miért kellene megkérdezni? A Középúton nincs sem magas, sem alacsony.”⁷⁶ A fordulatot cselekményen keresztül fokozatosan bontja ki Kipling, hogy az identitás kiléte nem valódi kérdés, mint ahogy nem valós probléma a faji vagy a vallási hovatartozás sem. Ezért Kimnek csak a lámával való kapcsolata valóságos; a tanítvány és tanítója közötti szeretet és odaadás köteléke, amelynek határozott célja van. Ezt fejezi ki az a Buddha korábbi életeinek egyikét leíró buddhista születéstörténet (sz. *dzsátaka*), melyet a *Kim* 9. fejezetének végén a tanítványára váró öreg tibeti láma mond el a benáreszi dzsaina templom papjainak. Egy olyan elefánt története, amit elfogtak és megbilincseltek a királyi udvarban. Egyik társa sem tudja kiszabadítani, mígnem kétségbeesésén és haragján (!) felülemelkedve elkezd gondoskodni egy újszülött, árva elefántborjúról, aki felnőve végül könnyedén kinyitja a bilincset. Az elefánt pedig nem más, mint Buddha hűséges tanítványa, Ánanda, a borjú pedig maga Buddha. És itt az egész történet egyik legeredetibb fordulata következik: elbeszélésének végén az öreg láma célzottan ugyan, de az elefántborjút nemcsak Buddhával, hanem kedves tanítványával, Kimmal is azonosítja, mint aki az ő megszabadulásában lehet segítségére.⁷⁷

Honnan származhatott ez a mese? Kipling nagy valószínűséggel ismerte Rhys Davidsnek azt a munkáját, mely a Buddha korábbi életeiből vett népszerű törté-

⁷³ Szűz Mária (Mariam) a Koránban is megkülönböztetett tiszteletben részesül.

⁷⁴ KIPLING (2002): 101.

⁷⁵ KIPLING (2002): 121.

⁷⁶ KIPLING (2002): 20.

⁷⁷ KIPLING (2002): 140–141.

neteket dolgozta fel.⁷⁸ Bár Leoshko szerint az elbeszélés a 27. történettel, az *Abhinav dzsátaká*val azonos,⁷⁹ hasonlóságuk ellenére a két cselekmény nem egyezik meg egymással. Az eredeti szöveg ugyanis Buddha egyik tanítványának és egy laikus követőjének barátságára vonatkozik, akik korábbi életükben elefántként és kutyaként elválaszthatatlan jóbarátok voltak, majd amikor elszakították őket egymástól, az elefánt addig nem volt hajlandó sem enni, sem inni, amíg barátját vissza nem kapta. Vagyis a regény *dzsátakája* valójában Kipling saját elképzelése,⁸⁰ jóllehet kitűnően utánozza a buddhista születéstörténetek stílusát. Jelentősége abban áll, hogy a láma ezzel is megerősíti Kimmel létrejött kötelékét: akárcsak a két elefánté, az ő életük is összefonódik, hogy együtt keressék a folyót és a „megszabadulást”.⁸¹

Mindennek következményeképpen a dzsaina templomhoz megérkező Kim már így tudja azonosítani magát: „Egy a Tibetből való szent ember, Teshoo láma tanítványa vagyok.”⁸² Ez az önmeghatározás azonban nemcsak Kim saját énjének felismerése felé vezet. Sőt, mint azt J. Jeffrey Franklin kimutatta, Kim alakjában Kipling egyenesen elveti az identitás állandóságának fogalmát, és ehhez az egyik alapvető buddhista dogma, az „éntelenség”, „önmagátlanság”, „lényegnélküliség” (sz. *anátman*) koncepcióját használja fel,⁸³ mely szerint nincs olyan önálló entitás, mely változatlan maradna a keletkezés és elmúlás szakadatlan folyamatában.⁸⁴ Az önlét nélküli dolgok (sz. *dharma*) egymás függésében léteznek, ebből következik a feltételektől függő keletkezés (sz. *pratítja-szamutpáda*) és az újjászületések Körforgása.

Ha ez így van, akkor nem lehetséges úgy felfogni Kim történetét, mint a Brit-India gyarmati viszonyaiba beavatkozni kívánó „idegen” hatalmak felfedésére irányuló akció befelé tükröztetett változatát? Nem lehetséges, hogy az árulók után való nyomozás csak annak álcája, hogy a főszereplő, Kim a saját identitása után nyomoz? Nem lehetséges, hogy az Indiában felnőtt árva ír fiú (és a skót anya fiaként Indiában született, majd Angliában nevelkedett író) a hindu, muszlim és a protestáns személyiségek álarcait elvetve, végül a buddhista tanítás – és mestere, a tibeti láma – segítségével próbálja önmagát megvalósítani? S nem lehetséges, hogy az önmegvalósítás során a főszereplő folyamatos identitásváltása valójában nem a személyiség keresése, hanem annak elutasítása?

⁷⁸ T. W. RHYS DAVIDS: *Buddhist Birth Stories (Jātaka Tales)*, London, Trübner, 1880.

⁷⁹ LEOSHKO (2001): 64.

⁸⁰ Lásd erről Kaori NAGAI: „‘I have the *Jātaka*; and I have thee’: Fables and Kipling’s Political Zoology”. In *Kipling in India: India in Kipling*. Ed. by Harish Trivedi and Janet Montefiore, London – New York, Routledge, 2021, 165–167.

⁸¹ Mindemellett, mint azt Edward Said kimutatta, a mese könnyen olvasható a brit imperializmus igazolásaként is: az öreg tibeti láma kinyilvánítja, hogy mennyire függ a fiatal angol, Kim támogatásától (aki ráadásul közben titkosügynöki munkáját végzi). Eszerint a két elefánt *dzsátakája* nem lenne más, mint a brit gyarmatosítás allegóriája. SAID (1987): 15–16.

⁸² KIPLING (2002): 158.

⁸³ Részletes kifejtését lásd FRANKLIN (2008): 161–176.

⁸⁴ Az *an-átman*ról lásd RUZSA Ferenc: „A legnagyobb buddhista filozófusok”. Szilágyi Zsolt, Hidas Gergely (szerk.): *Buddhizmus*, Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, L’Harmattan, 2013, 82–83.

Kitörés a Kerékből

A cselekmény során egyre nyilvánvalóbbá válik: ahhoz, hogy a láma megtalálja a Nyíl folyóját, a múltjából eredő indulatoktól kell megszabadulnia, amelyek a Körforgáshoz kötik, vagyis az Életkerék közepén kígyóval szimbolizált haragtól. Erre az orosz kémek egyikével való konfliktus ébreszti rá, aki mindenáron meg akarja tőle szerezni az Életkerék rajzát; az oroszot pedig bármennyire érdekli is a képen látható jelenet, nem lát benne többet, mint egy koszos papírdarabot, amelyen egy tisztátalan öregember alkudozik. Amikor dühében arcon üti a lámát, az megakadályozza a visszavágást, mert ekkor érti meg, hogy mi a Kerék mozgató oka: „Haragra harag! Gonoszagra gonoszág! Nem lesz öldöklés! A papot verők saját tetteik fogságába kerüljenek! Igazságos és biztos a Kerék, egy hajszállal sem tér el!”⁸⁵ És amikor újra előveszi az összetűzésben elszakadt ábrázolást, akkor már tudja, hogy a szakadást úgy kell értelmeznie, mint egy jelet: „Balról jobbra, átlósan futott a szakadás – a Tizenegyedik Házról, ahol a Vágy a Gyermekeket szüli (ahogy a tibetiek rajzolják), az emberek és az állatok világán keresztül az Ötödik Házig – az Érzékek üres Házáig.”⁸⁶ Az Életkerék legkülső körén a függő keletkezés láncolatának tizenkét tagja ugyanis azt mutatja be, hogyan kerülnek a lények a tudatlanságtól (t. *ma rig pa*) az öregségig és halálig (t. *rga shi*) tartó láncolaton keresztül újra és újra a születések körforgásába.⁸⁷ Az ábrán egymással szemben elhelyezkedő születés (t. *skye ba*) és a hat érzéket (t. *skye mched drug*) szimbolizáló hatablakú üres ház között, az emberek és állatok világán keresztül az egész rajzon végigfutó szakadás pedig lényegében a Körforgás megállítást, a láncolat megszakítását jelképezi, azaz a láma végre úrrá lehet a Kerék mozgató okán. De hogy ez valóban megtörténjen, meg kell találnia végső célját, a „bűn minden szennytől” megtisztító folyót,⁸⁸ a Nyíl folyóját.

Mint azt a láma még a Csodaház tudós kurátorának elmondja, a Nyíl folyója egy Buddha által kilőtt nyílvevő nyomán fakadt fel egykor. Kipling erről a történetről feltehetően az angol sinológus, Samuel Beal által kínából lefordított *Abhiniskramana szútra* kiadásában olvashatott.⁸⁹ A buddhista hagyomány szerint ugyanis a későbbi Buddha, Gautama Sziddhártha herceg többek között egy íjászversenyen vett részt, hogy elnyerje felesége kezét. A legenda szerint az általa hatalmas erővel kilőtt utolsó nyílvevő a földbe fúródott és eltűnt, az így létrejött lyukat pedig a Nyíl kútjának vagy a Nyíl forrásának (t. *mda'i khron pa*) nevezték.⁹⁰ A láma a történet kezdetén hozzá csatlakozott tanítvány, Kim miatt lesz biztos a keresés sikerében, és

⁸⁵ Kipling (2002): 204.

⁸⁶ Kipling (2002): 218.

⁸⁷ Rhys Davids a buddhaság definíciójaként határozta meg a függő keletkezés fogalmának megértését 1899-ben megjelent fordításában (*Dialogues of the Buddha*), lásd Leoshtko (2001): 70, 57. lbj.

⁸⁸ A „bűnök” szennye Kipling feltehetőleg az újjászüléshöz vezető ok-okozati következményekkel bíró cselekedetek, azaz a *karma* hatását érti.

⁸⁹ Samuel Beal: *The Romantic Legend of Śākya Buddha*, London, Trübner & Co., 1875, 90.

⁹⁰ A történet tibeti változatát lásd Butön Rincsendrub: *Buddha élete*, Budapest, Orientalisztikai Munkaközösség – Balassi Kiadó, 1999, 55.

nem zavarja, hogy az mit sem tud a buddhista tanításokról. Persze Kimnek már csak azért sincs lehetősége ezzel törődni, mivel mindvégig Mahbub Ali és Creighton száhib iránti kötelezettségeivel van elfoglalva. Amikor azonban rájön, hogy mesterét, a lámát saját játszmájába bevonva nemcsak megtévesztette, hanem veszélybe is sodorta, minden erejével próbálja megmenteni, majd lelkileg és testileg is összeomlik. Önkívületi állapotban kerül támogatójuk házába, ahol hosszú idő után tér magához. Miután megszabadul terhétől, az orosz kémektől ellopott iratoktól, megtapasztalja azt az érzést, ami valamiféle megvilágosodásnak nevezhető számára:

Ránézett a fákra és a tágas mezőkre, a termés között rejtőző zsúpfedeles kunyhókra – idegen tekintettel nézett, képtelen volt felfogni a dolgok méretét, arányát és használatukat – s bámult még fél órán át. Úgy érezte, bár ezt nem tudta volna szavakba önteni, hogy a lelke és a környezete között nincs kapcsolat – egy fogaskerék, amely nincs összekapcsolva semmilyen gépezettel, mint egy sarokban heverő olcsó Beheea cukornádtörő üresjáratú fogaskereke. Szellő legyezgette, papagájok rikácsoltak rá, és a mögötte levő népes ház zajai – civakodások, parancsolgatások és korholások – süket fülekre találtak. „Kim vagyok. Kim vagyok. És kicsoda Kim?” – ismételte újra és újra a lelke. Nem akart sírni – még soha életében nem érzett kevesebb kedvet a sírásra –, amikor hirtelen könnyű, ostoba könnyek peregtek le az orrán, és szinte érezte, ahogy lényének kerekei alig hallható kattanással újból rákapcsolódnak a világra. A dolgok, melyek egy pillanattal azelőtt még értelmetlenül siklottak el a szeme előtt, újra a megfelelő alakba rendeződtek. Az utak azért voltak, hogy járjanak rajtuk, a házak, hogy éljenek bennük, a marhák, hogy hajtsák őket, a földek, hogy megműveljék, a férfiak és nők pedig, hogy beszéljen hozzájuk. Mindegyikük valóságos volt és igaz, szilárd alapokon állva és tökéletesen felfoghatóan, abból az agyagból valók voltak, mint ő, se több, se kevesebb.⁹¹

Kim végre, először életében megtapasztalja, hogy az őt körülvevő világ „agyaga” ugyanaz, mint ő, vagyis azonos azzal a világgal, amely körülveszi. Most még azt is meg kell tapasztalnia, hogy ez az azonosság nem állandó, hanem egymással kölcsönhatásban álló állapotok változásának folyamata. Ez akkor következik be, amikor a láma elmondja Kimnek: vége a keresésnek, megtalálta a Nyíl folyóját. Úgy ül előtte, mint a regény elején látott Buddha-szobor: „Így ült a Lahore Múzeum nyitott, önműködő forgóajtájánál alátekintő kő Bódhiszattva.”⁹² A jelenet nem csupán az írónak, hanem apjának, a könyvet illusztráló John Lockwood Kiplingnek is jó alkalmat adott arra, hogy a gandhári szoborra utaljon. A könyv utolsó, *A Keresés vége* című reliefjén a tibeti láma ábrázolása egyértelműen a múzeumi sztélé

⁹¹ KIPLING (2002): 234. A Beheea cukornádtörő egy 1873-ban bevezetett angol találmány, ami gyorsan elterjedt Indiában. A szöveg azt sugallja, hogy nem a használhatatlan nyugati gépezet – a Nagy Játszma – fogaskereke tudja megoldani Kim válságát, hanem a Kerék működésének megértése.

⁹² KIPLING (2002): 238.

A Keresés vége című relief Kipling 1901-ben kiadott regényéből. John Lockwood Kipling illusztrációja

hatására utal, bár kezei nem a Tan kerekét megforgató tartásban, hanem Vairócsa-na buddha ábrázolásának a japán művészetben meghonosodott kéztartásához (j. *chiken-in*) hasonlók, amikor a bal kéz felemelt mutatóujját az összeszorított jobb kéz tartja. Azaz a művész a sztélé mellett feltehetően valamilyen japán buddhista ábrára is támaszkodhatott munka közben, a láma háta mögött látható kereket pedig ötlete-sen egy kocsi alkatrészeként jeleníti meg (vö. a buddhizmus különböző irányzatait megjelenítő *jána*, azaz „kocsi”, „jármű” kifejezéssel), amivel megint csak a könyv fő motívumára, a Kerékre utal. Mégpedig, mint az küllőinek számából kikövetkeztethető, nem a buddhista Tan nyolcküllős kerekére, hanem az Életkerék peremén ábrázolt függő keletkezés tagjainak tizenkét tagú láncolatára, melyet széttörni az „éntelenség” átélésével sikerülhet.

Ekkor a láma sem ételt, sem italt nem véve magához, két nap, két éjszaka medítál, hogy „a bölcs Lélek megszabadítsa magát az oktalan Testtől”. És itt érdemes felidézni a könyv méltán leghíresebb sorait:

Igen, a lelkem kiszabadult, és úgy keringett, mint egy sas; látta, hogy sem Teshoo Láma, sem más lélek nem létezik. Ahogy a csepp merül a vízbe, úgy merült a Lelkem a Nagy Lélekbe, amely túl van mindenben. Ekkor, az elmélkedéstől fűtve, láttam egész Indiát, Ceylontól a tengeren át, a Hegyekig, és a saját Fesztett Szikláimat a Such-Zennél; láttam minden táborhelyet és falut, ahol valaha megpihentünk. Egyszerre és egy helyen láttam őket, mert a Lélekben voltak. Ebből tudtam meg, hogy a Lélek túl van az Idő, a Tér és a Dolgok káprázatán. Ebből tudtam meg, hogy szabad vagyok. Láttalak, ahogy az ágyadon fekszel, és láttalak, ahogy lezuhansz a bálványimádóval a hegyoldalon – egy időben és egy helyen, a Lelkemben, amely, mint mondom, a Nagy Lélekkel érintkezett. Láttam Teshoo Láma ostoba testét is feküdni, és a dakkai *bakimot*, amint mellette térdel, és a fülébe kiabál. Azután teljesen egyedül volt a Lelkem, és nem láttam semmit, mert én voltam minden, eljutottam a Nagy Lélekhez. És ezer és ezer évig meditáltam, szenvedélyek nélkül, és teljesen tisztában voltam minden Dolog Okával. Ekkor egy hang kiáltott: „Mi lesz a fiúval, ha meghalsz?” és össze-vissza hánykódtam magamban az irántad való szánalommal telve; és azt mondtam: „Visszatérek a tanítványomhoz, nehogy elhibázza az utat.” Erre a lelkem, amely Teshoo Láma lelke, elmondhatatlan küszködés, sóvárgás, élmélygés és gyötrellem közepette elvált a Nagy Lélektől.⁹³

Amint szeretett tanítványa kedvéért a láma visszatér elragadtatottságából, végre megpillantja maga alatt a Folyót – a Nyíl folyóját, s ráébred, hogy megtisztult minden bűntől. De ez még mindig nem elégséges; nem elég egyedül kitörni a Körforrásból, nem elég egyénileg elérni a megvilágosodást, a *nirvánát*, van egy másik feladata is: „Lelkem fia, visszarántottam Lelkem a Megszabadulás Küszöbéről, hogy megszabadítsalak minden bűntől – mivel szabad vagyok és büntelen! A Kerék

⁹³ KIPLING (2002): 239.

igazságos! Bizonyos a mi szabadulásunk! Kövess!”⁹⁴ Vagyis a láma nem mást, mint a *mahájána* buddhizmus legfőbb ideálját, a „megvilágosodásra törekvő lény”, a *bóddhiszattva* eszményképét teljesíti be, akinek azért kell elérnie a megvilágosodást, hogy a többi lény segítségére legyen. Aki kiszabadult a Kerék forgásából, mégis visszatér, hogy a büntelenséget szeretett tanítványának is biztosítsa...

Rövid (utó)fordulat

Nem sokkal a regény megjelenése után a neves orientalista, Kégl Sándor már részletes ismertetést írt a *Budapesti Szemlé*be. Elragadtatásának köszönhetően szinte teljes egészében idézte a regény filozofikus befejezését, bár nem mulasztott el egy pikírt megjegyzést sem: „A Nirvánát ugyan önkényesen a világlélekbe való beolvadásnak mondja az író, a mi ha ellenkezik is a buddhista felfogással, tagadhatatlanul költőibb.”⁹⁵

Bibliográfia

- S. K. ABE: „Inside the Wonder House: Buddhist Art and the West”. In Donald S. LOPEZ Jr (szerk.): *Curators of the Buddha*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1995, 63–106.
- Ch. ALLEN: *Kipling Sahib: India and the Making of Rudyard Kipling*, Pegasus Books, New York, 2009.
- S. BEAL: *The Romantic Legend of Sâkya Buddha*, London, Trübner & Co., 1875.
- S. BEAL: *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World: Translated from the Chinese of Hiuen Tsiang*, 2 vols, London, 1883.
- E. J. BUCK: *Simla: Past and Present*, Calcutta, Spink & Co., 1904.
- BUTÖN R.: *Buddha élete*. Ford. Tóth Erzsébet, Orientalisztikai Munkaközösség – Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
- S. CAMMAN: „The Panchen Lama’s Visit to China in 1780: An Episode in Anglo-Tibetan Relations”. *The Far Eastern Quarterly*, 1949, Vol. IX, No. 1, 3–19.
- S. Ch. DAS: *Journey to Lhasa and Central Tibet*, London, John Murray, 1899.
- T. W. RHYS DAVIDS: *Buddhist Birth Stories (Jâtaka Tales)*, London, Trübner, 1880.
- Gy. DORJE: *Tibet Handbook*, Bath, Footprint Handbooks Ltd, 1999.
- E. ERRINGTON: „The 1878 Florence exhibition of Gandharan sculpture in the Leitner Collection”. In *Angelo De Gubernatis Miscellany*, Vol. 2, szerk. M. TADDEI, Istituto Universario Orientale Collana ‘Matteo Rippa’ XIII, Naples, 1997, 139–214.
- J. J. FRANKLIN: *The Lotus and the Lion: Buddhism and the British Empire*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 2008.

⁹⁴ KIPLING (2002): 240.

⁹⁵ KÉGL Sándor: „Kipling legújabb regénye”. *Budapesti Szemle*, 1902, 112. k., 146.

- P. HARRISON & Ch. LUCZANITS: „New Light on (and from) the Muhammad Nari Stele”. *BARC, Research Center for Buddhist Culture in Asia*, International Symposium series I, Kyoto, *Otani University*, 2011, 69–128.
- P. HOPKIRK: *Quest for Kim: In Search of Kipling's Great Game*, Oxford, New York, Oxford University Press, 1997.
- A. IMAM: Sir Alexander Cunningham (1814–1893): „The First Phase of Indian Archaeology”. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 3/4, Oct. 1963, 194–207.
- S. JULIEN: *Mémoires sur les contrées occidentales*, 2 vols, Paris, 1857–1858.
- G. KAIN: „Aurel Stein and the Kiplings: Silk Road Pathways of Converging and Reciprocal Inspiration”. *Humanities*, 7(3):68, July 2018, 1–15.
- KÉGL S.: „Kipling legújabb regénye”. *Budapesti Szemle*, 1902, 112. k., 140–146.
- KELÉNYI B.: „Schwaiger Imre a Connaisseur. Egy családregény fejezete a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum történetéből”. *Művészettörténeti Értesítő*, 1998, Vol. XLVII., 1–2. sz., 53–65.
- KELÉNYI B.: „A buddhista Életkerék legkorábbi ábrázolásai”. *Keletkutatás*, 2011. tavasz, 5–24.
- R. KIPLING: *Kim*, Harmondsworth, Penguin, 1987.
- R. KIPLING: *Kim*. A Norton Critical Edition, szerk. Zohreh T. SULLIVAN, London & New York, W. W. Norton & Company, 2002.
- R. KIPLING: *Kim*, szerk. Máire ní Fhlathúin, Canada, Broadview Press Ltd, 2005.
- A. CSOMA DE KÖRÖS: *Tibetan–English Dictionary*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- J. LEOSKO: „What is in *Kim*? Rudyard Kipling and Tibetan Buddhist Traditions”. *South Asia Research*, Vol. 21, 1 (Fall), 2001, 51–75.
- J. LEOSKO: *Sacred Traces: British Explorations of Buddhism in South Asia*, Aldershot, Ashgate, Publishing Company, 2003.
- D. S. LOPEZ: *Buddhism and Science: A Guide for the Perplexed*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 2008.
- K. NAGAI: „‘I have the Jātaka; and I have thee’: Fables and Kipling’s political zoology”. *Kipling in India: India in Kipling*. Szerk. Harish TEIVEDI and Janet MONTEORE, London – New York, Routledge, 2021, 159–171.
- S. K. PASKINS: *Imagining Enlightenment: Buddhism and Kipling’s Kim*. Doctoral thesis, Birkbeck, University of London, 2017, bbktheses.da.ulcc.ac.uk/248/.
- J. RHI: Wondrous Vision: „The Mohammad Nari Stele from Gandhara”. *Orientalions*, 2011, Vol. 42, No. 2, 112–115.
- RUZSA F.: „A legnagyobb buddhista filozófusok”. In Szilágyi Zsolt – Hidas Gergely (szerk.): *Buddhizmus*. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest, L’Harmattan, 2013, 79–93.
- E. W. SAID: „Introduction”. In Rudyard KIPLING: *Kim*, Harmondsworth, Penguin, 1987, 7–46.
- E. W. SAID: *Orientalizmus*, Budapest, Európa Kiadó, 2000.

- E. W. SAID: „Civilizálók és civilizálandók (Metropolis és kolónia)”. *Lettre Internationale*, 2003. Tél, 51. sz., epa.oszk.hu/00000/00012/00035/edward_said.htm.
- G. TUCCI: *Travels of Tibetan Pilgrims in the Swat Valley*, Calcutta, Greater India Society, 1940.
- L. A. WADDELL: „The Buddhist Pictorial Wheel of Life”: *Journal of the Asiatic Society of Bengal* 16, 1892. 133–155.
- L. A. WADDELL: „Buddha’s Secret from Sixth Century Pictorial Commentary and Tibetan Tradition”. *Journal of the Royal Asiatic Society* 26, 1894. 369–371.
- L. A. WADDELL: *Buddhism of Tibet or Lamaism*, Kathmandu (reprint), 1985.
- D. WALLER: *The Pundits: British Exploration of Tibet and Central Asia*, Kentucky, The University Press of Kentucky, 1990.
- J. ZUBRZYCKI: *The Mysterious Mr Jacob: Diamond Merchant, Magician and Spy*, India, Random House, 2012.

Rezümé

Az orientalista szakirodalom már régóta és folyamatosan foglalkozik Kipling 1901-ben megjelent *Kim* című regényével, amire a szerző India és egyszersmind a brit gyarmatosítás iránti elkötelezettsége jó alkalmat adott. Nem véletlen, hogy 1987-es kiadásához maga az orientalizmus fogalmának új meghatározásával sok vitát kiváltó Edward Said írt előszót. Miközben számos tanulmány és könyv elemezte a regény történelmi, politikai vagy művészeti dimenzióit, illetve a benne megjelenített valós személyek szerepkörét, csak a legutóbbi időszakban került arra sor, hogy egyik, ha nem inkább alapvető háttére, a buddhizmus szempontjából is a vizsgálat tárgya legyen. A tanulmány azt a kérdést próbálja meg körüljárni, hogy fel lehet-e úgy fogni Kipling könyvét, mint egy olyan buddhista tantörténetet, amely az újraszületések körforgását megjelenítő számszára és az attól való megszabadulás, a nirvána kulcsfogalmai között játszódik.

Kulcsszavak: orientalizmus, Rudyard Kipling, India, Nagy Játszma, buddhizmus, Tibet, Életkerék

Abstract

From Samsara to Nirvana (and back): Buddhist Aspects in Rudyard Kipling’s Novel Kim

The Orientalist literature has long and continuously dealt with Kipling’s novel *Kim*, published in 1901, whereupon the author’s commitment to India and at the same time to British colonization provided a good opportunity. It is no coincidence that its 1987 edition was prefaced by Edward Said himself, who provoked much controversy by the new definition of the concept of Orientalism. While a number of studies and books have analysed the historical, political, or artistic dimensions of the novel and the role of the real people depicted in it, it is only a recent

development that one of its fundamental backgrounds, Buddhism, has been examined. The study attempts to circuits the question of whether Kipling's novel can be understood as a Buddhist fable that takes place between the key concepts of samsara depicting the cycle of rebirth and the liberation from it, the nirvana.

Keywords: Orientalism, Rudyard Kipling, India, Great Game, Buddhism, Tibet, Wheel of Life

PAP ÁGNES

Stein Aurél és magyar munkatársa, Fábri Károly Lajos

Egyetlen alkalommal fordult elő, hogy Stein Aurél indiai és kínai munkatársain kívül magyar kísérőt is magával vitt – Fábri Károly Lajos személyében – 1931–32-ben első, négy hónapig tartó iráni expedíciójára. 1930 májusában Stein Aurél a negyedik felfedezőútjára készült Belső-Ázsiába, amelyet ezúttal a British Museum mellett a Harvard Egyetem is támogatott, ahol még 1929 novemberében nyolc előadást tartott Charles Rockwell Lanman szanszkrit professzor meghívására. Egy évvel később, 1931 júliusában több magyar napilap is közölte a hírt, hogy félbe kellett szakítania expedícióját, amelynek részleteiről Halász Gyulának, művei állandó magyar fordítójának írt leveleiből szerezhetek tudomást az olvasók. A *Magyarság* először 1931. május 9-én Kasgarból küldött rövidebb levelét közölte,¹ amelyből kiderült, hogy a Tarim-medence körül tett téli útjáról vissza kellett térnie Turkesztán fővárosába, hogy ott várja be a kínai kormány döntését arról, folytathatja-e útját az ország belsejébe. Stein Aurél nem bízott a Kínába való visszatérés lehetőségében, mert tudomására jutott, hogy bizonyos ultranacionalista társaságok tiltakoztak, agitáltak az idegen tudósok Kínát érintő kutatási tervei ellen. Az angol követ érélyes fellépésére a kínai külügyminisztérium ugyan visszavonta kitiltó rendeletét, de a kínaiak szokásos halogató, akadályozó taktikáját nem sikerült elhárítania. „Máshérszt időm sokkal drágább – írta Stein Aurél Halász Gyulának –, minthogy ilyen-nel, bizonytalan tartamú munkanélküli vesztéglés árán szembe szálljak.” Azonban már az út elején számolt az ingatag kínai helyzettel, a kínaiak elutasító magatartásával, mert kezdettől fogva voltak alternatív munkatervei is, amelyhez harvardi pártfogói teljes beleegyezésüket adták. Pár héttel később, újabb leveléből közölt részletet a *Magyarság*,² amelyet Stein Aurél ugyancsak Kasgarban írt május 14-én, de Gilgitben adott postára, s amely után Halász Gyula összefoglalta az azóta légi-postával érkezett hosszabb beszámolóinak tartalmát is. Ezekből már világosabb képet kaphattak az olvasók a történetésekről. 1930 májusában Stein Aurél a nankingi külügyminisztértől az útlevélen kívül egy kínai tudóst és egy topográfust is kért maga mellé az útra, de csak az első kérése teljesült, és úti okmányában engedélyezték számára, hogy beléphessen Hszin-csiang tartományba és Belső-Mongóliába. Augusztus vége felé a Pamír-fennsíkon érte el a hír, hogy karavánját mégsem fogják beengedni Hszin-csiangba, bár Stein arra is ígéretet tett, hogy a kínai kormány előzetes engedélye nélkül semmilyen leletet nem hoz ki Kína területéről. Ezután elkezdtek várakoztatni, felszólították, hogy menjen Kasgarba, majd Urumcsiba,

¹ „Stein Aurél visszatér Indiába?” *Magyarság*, 1931. július 7. 7.

² HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél elbeszéli kínai expedíciója és hirtelen visszatérése történetét”. *Magyarság*, 1931. július 26. 5–6.

hogy előszóval adja elő kutatási tervét. Végül februárban a Csarcsan-oázisban kapta azt az értesítést, hogy útlevelét érvénytelenítették és felszólították, hogy térjen vissza Indiába. „A kínai régiségek megóvására alakult nemzeti bizottság” Stein korábbi kutatásaira hivatkozva hamis színben tüntette fel újabb kutatóterveit, mert szerintük engedély nélkül vitte el, azaz elrabolta az előző expedíciói által feltárt leleteket. Susan Whitfield megfogalmazásában „azt a képet alakították ki róla, hogy egy imperialista tolvaj.”³ Halász Gyula cikke végén idézett Stein Aurél leveléből, amelyben a tudós megvédte, igazolta kutatásai célját. „Talán nincs messze az idő – írja –, amikor a hivatott kínai tudósok felismerik majd, hogy az országuk kulturális múltjának feltárását célzó kutatásokat hátráltatják azok az akadályok, amelyeket az oktan agitáció gördít egy olyan kartársuk munkája elé, aki tett annyit, mint bárki más, hogy világot vessen az ősi Kína jelentékeny és áldásos szerepére Belső-Ázsia történetében.” A kínai régiségvédelmi bizottság azon döntése, hogy Kína nyugati határai mentén saját maga által szervezett expedíciókat indít a régészeti lelőhelyek felkutatására, nem kifejezetten Stein Aurélnak szólt. Lambrecht Kálmán etnográfus, paleontológus, a *Budapesti Hírlap*ban írt cikkében háborgott az „új kínai falnak” nevezett határozat ellen, amely szerinte mérhetetlen károkat okoz a tudományos kutatásnak. „A peipingi [pekingi] régiségvédelmi bizottságnak ez a kimért hangú válasza nemcsak Amerikának szólt, de szólt a Kínai-Turkesztánban Sven Hedin vezetése alatt dolgozó svéd expedíciónak, a Georges Haardt és Pierre Teilhard de Chardin vezetése alatt működő francia expedíciónak és a Stein Aurél vezetése alatt kutató angol expedíciónak is.”⁴ Stein Aurél 1931 nyarán írt hosszabb, minden részletre kiterjedő levelét a *Pesti Hírlap* adta közre, amelyben a sikertelen kimenetelű vállalkozás ellenére elért – a Lop-vidék vízrajzi változásainak okait feltáró és csillagászati megfigyeléssel pontosított hosszúsági fokmérésének – eredményeiről is beszámolt. A Tarim-medence körül bejárt 3200 kilométer hosszú út során sikerült korábbi mérési adatait pontosítania, illetve kiegészítenie. A kiásott, vagy a helyi lakosoktól vásárolt leleteit a brit főkonzulátuson helyezte el, abban a reményben, hogy a követség segítségével később nyugati tudósok engedélyt kaphatnak majd azok megvizsgálására. Stein Aurél levele után, alternatív kutatási tervével kapcsolatban elsőként adta hírül a lap, hogy ezúttal magyar tagja is lesz következő expedíciójának. „Leidenből (Hollandia) jelentik, hogy dr. Fábri Károlyt, a leideni egyetem magyar születésű tanárát, Stein Aurél meghívta asszisztenséül Indiába. Stein Aurél novemberben újabb kutatóútra indul Kasmírból s erre az útjára elkíséri őt a fiatal magyar tudós. Első eset, hogy a hírneves magyar Ázsia-kutató magyar kíséretet visz magával régészeti kutatásaira. Eddig csak indus és kínai útítársai voltak. Dr. Fábri Károly novemberben utazik ki Indiába Stein Aurélhoz, – Budapesten

³ Susan WHITFIELD: *Stein Aurél, a selyemút felfedezője*, ford. NAGY Erika, BIHARI Gábor, Nyíregyháza, Aranyzarvas Kvk., [2006], 101.

⁴ LAMBRECHT Kálmán: „Kína elzárta határait az idegen tudósok elől”. *Budapesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. II.

keresztül. A magyar tudós magával hozza feleségét is. Fábriné angol asszony.⁵ Most látogat első ízben férje szülővárosába.”⁶

Fábri Károly először 1923. május 4-én levélben vette fel a kapcsolatot Stein Auréllal, amelyben addigi tanulmányairól és mentorairól írt neki. „Sirdar Umrao Sher-Gil of Majitha,⁷ aki a végső lökést adta indológiai törekvéseimnek, Pesten tartózkodása alatt eleinte sok szeretettel foglalkozott velem. Ez azonban nem volt tudományos képzés. Nem nevezhetők annak Schmidt József egyetemi tanár úrral és Németh Gyula egyetemi tanár úrral folytatott beszélgetéseim sem, akiket tanácsadásért kerestem fel. Schmidt, amióta eltávolították az egyetemről, kerüli az emberekkel való találkozást, s így nem remélhetek tőle oktatást, holott tudomásom szerint ő az egyetlen, aki Magyarországon ebben részesíthetne.”⁸ Levelére Stein Aurél június 23-án, sürgős elfoglaltságai ellenére hosszú, négyoldalas választ írt.⁹ Fábri mellékelt olvasmányjegyzékéről úgy vélte, hogy az tudományos törekvéseihez jó alapot adott. Képzésével kapcsolatban pedig azt tanácsolta neki, hogy először Budapesten vagy külföldön folytasson rendszeres tanulmányokat legalább két–három évig, s majd csak utána utazzon Indiába. „Indiai egyetemek más célokat szolgálnak és nem adhatják meg az alapos európai kutatónak való kiképzést. Különböző európai ember nem élhet az indiai síkságon vagy nagyvárosban nélkülözések mellett egészségének veszélyeztetése nélkül.” Utóbbi megjegyzése nyilván arra vonatkozott, hogy Fábri megírta neki, hogy az itthoni tanulmányaihoz szükséges pénzt saját keresetéből teremtette elő. Stein Aurél szerint tudományos érdeklődéséhez, a belső-ázsiai civilizációk emlékeinek, illetve a népvándorlás korának tanulmányozásához Budapesten is találhat tanárokat és ehhez a Nemzeti Múzeum gyűjteménye kitűnő anyaggal rendelkezik. Indológiai tanulmányaihoz viszont elsősorban a német egyetemeket ajánlotta a figyelmébe. Ami az indiai álláslehetőségeket illeti, „Indiában még angol születésű szanszkritista számára sincs mostanában biztos kilátás. Európában pedig fölötte kevés a megfelelő tanszék” – írta Stein. Levelében továbbá megemlítette, hogy nemsokára könyvszállítmányt fog küldeni az Akadémiának, amelyek Fábri számára is hozzáférhetőek lesznek. Végül arra kérte őt, hogy tájékoztassa legközelebbi terveiről.

Fábri Károly ekkoriban a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen tanult pszichológiát, filozófiát és német nyelvészetet, közben hirdetés útján magánoktatást vállalt

⁵ Fábri Károly első felesége Olivia Lucas festőművésznő volt.

⁶ „Mi történt Stein Aurél kínai expedíciójával. A magyar Ázsia-utazó levele”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. 32.

⁷ Umrao Singh Sher-Gil Baktay Ervin nővérét, Gottesmann Mária Antóniát vette feleségül, 1913 és 1921 között élt családjával Budapesten és Dunaharaszttiban, Fábri feltehetően szanszkrit tanulmányaihoz kért tőle segítséget.

⁸ Fábri Károly Stein Aurélnak, Pécs, 1923. május 4. – Bodleian, MSS Stein 74. fol. 116. A levelet HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Ágnes idézte *Stein Aurél és a magyar tudomány* című, 2004-ben készült doktori disszertációjában: <http://doktori.btk.elte.hu/lit/huszaghne/disszertacio.pdf> (a megtekintés dátuma: 2020. 05. 17.)

⁹ Stein Aurél Fábri Károlynak, Mohand Marg havasán, 1923. VI. 23. OSzK, Kézirattár, Fond 121/741.

irodalomból és művészettörténetből, valamint német, francia és angol nyelvből. 1925-től 1939-ig a pécsi egyetemen tanított Felvinczi Takács Zoltán is, aki magántanári képesítését 1926-ban szerezte meg „Keletázsia művelődéstörténete, különösen tekintettel művészettörténetére” tárgykörében. Ismeretségük azonban nem az egyetemen kezdődött, mert Fábri a Hopp Múzeumban már korábban foglalkozott indiai eredetű szobrok szanszkrit felirataival, amellyel Stein Aurél ajánlására Felvinczi bízta meg. 1926-ban a *Pesti Hírlap* tudósítója cikkében valóságos szenzációként számolt be Fábrinak egy Laksmí istennőt ábrázoló szobor tanulmányozásakor tett felfedezéséről. „...Fábri Károly Lajos a szobrocscsa talapzatának kivájt részében rejtett kis ládikát talált, amelyre a szobornak szerkezeti szüksége nincs és amelynek eszerint bizonyosan tartalmaznia kell valamit. Megvizsgálta tehát a többi szobrocscskát is és az egyik isten behajtott lába alól kis ezüstlapocskát látott kikandikálni. Óvatosan kihúzta: egy imádságos lap volt, amelyet valamelyik ájtatos hívő csúsztatott a Bódhi-szattva térde alá. Ezután óvatosan leemelte a szobrot a talapzatról, majd a másik szobrocscsa fiókját feszítette föl. Ekkor már megérkezett Felvinczi Takács Zoltán, a múzeum igazgatója is, aki gépészét hívatta és most már együtt bontották fel a legnagyobb elővigyázattal az egyik tárgyat a másik után, azonnal jegyzőkönyvbe véve az összes leleteket. Kilenc isten- és Buddha-szobrot bontottak föl, ezek közül kettőt már régebben kifosztottak, hét azonban tele volt a legmeglepőbb tartalommal. Gyöngyök, drága- és féldrágakövek, arany és ezüst lapocskák, régi ezüst és aranypénzek, írások, selymek és szent ereklyék egész halmaza került napfényre.”¹⁰ A szobrocscskákból előkerült szanszkrit szövegek megfejtésével természetesen Fábri foglalkozott, de találtak tibeti feliratúakat is, amelyek értelmezésével Felvinczi egy angol tibetológust, L. R. Binyont bízta meg, derült ki a cikkből.

Ugyanabban az évben, 1926-ban Fábri a pécsi tudományegyetemen négy részből álló előadássorozatot tartott a hindu kultúráról, amelyre a *Dunántúl* című lap invitálta az érdeklődőket és számolt be később az előadó nagy sikeréről. Az első előadást felvezető cikkében a lap néhány mondatban összefoglalta az előadó addigi tanulmányait, megemlítette, hogy Fábri hat éve foglalkozik az ind kultúrával és indogermán nyelvészettel, India iránti érdeklődésére Umrao Singh Sher-Gil volt nagy hatással. Rajta kívül Stein Auréllal is állandó összeköttetésben áll, a budapesti Keletázsiai Múzeumban pedig az indiai tárgyak vizsgálatával foglalkozik – bár azt itt nem közölte az újság, hogy erre Felvinczi Takács Zoltán kérte fel. Fábri személyében gyakorlott előadót köszönhetett a publikum, mert három évvel azelőtt már több, nagysikerű előadást tartott a Fővárosi Könyvtár központi előadótermében is. Témaválasztását, a hindu kultúrának a Buddha haláláig tartó áttekintését, külön üdvözölte az újságíró, mert szerinte e tárgyról nagyon keveset tudhat a közönség.¹¹ Első előadásáról a *Pécsi Napló* lelkes hangú beszámolót közölt. „Teljesen új és érdekesítő volt az előadásnak az a része, melyben az előadó azt a kérdést fejtegette,

¹⁰ „Nagyértékű kincseket fedeztek fel a budapesti Keletázsiai Múzeum Buddha-szobrainak belsejében. Egy magyar szanszkritológus szenzációs leletei”. *Pesti Hírlap*, 1926. július 27. 7.

¹¹ „A hindu kultúra Buddha haláláig”. *Dunántúl*, 1926. május II. 3–4.

hogyan lett ebből a harcias lovasnemzetből [az árjából] rövid 5–600 év leforgása alatt az az elmélyült, a gondolkodás legfinomabb módszereiben járatos, a végső igazságok után vágyakozó mai hindu.”¹² Megemlítette azt is, hogy az előadó a *Védák* szanszkrit szövegéből több himnusz fordított le kiváló formaérzéssel és olvasott fel a közönségnek. Második előadásában Fábri a kasztrendszerrel, a papi uralom megszilárdulásáról, az erdei remeteéletmód kialakulásáról beszélt, ugyancsak irodalmi forrásokkal illusztrálva az elmondottakat.¹³ Harmadik előadásáról *A hindu kultúra fénykora* címmel írt tudósítást a *Dunántúl*, amelyen a korábbiakhoz hasonlóan, az előadót megtisztelték jelenlétükkel az egyetem és a közélet kiválóságai is. Fábri előadásaiban fontosnak tartotta, hogy szemelvényekkel színesítse mondanivalóját, így tett harmadik előadásán is, ahol egy teljes upanisadot mondott el saját átültetésében. A *Nacsikétasz* és a *Halál* címmel készült költői fordításáról, amelyben megtartotta az eredeti versformákat, a tudósító azt is megírta, hogy ezzel elnyerte az egyetem pályadíját.¹⁴ A *Káthaka upanisad* fordításáért kapott egyetemi elismerését a *Pécsi Napló* is kiemelte cikkében.¹⁵ Negyedik, befejező előadásán Fábri Buddha életével és tanításával ismertette meg hallgatóságát, amelyen többek között két Buddha-beszédet olvasott fel szintén saját fordításában.¹⁶ A buddhizmus európai elterjesztésével kapcsolatban megjegyezte, hogy azt ellenzi, és ő maga sem buddhista, mindamellett hangsúlyozta, hogy Buddha tanával minden művelt embernek meg kell ismerkednie, hiszen tanítása sok hasonlóságot mutat Krisztus tanításaival. A *Pécsi Napló* erről, a negyedik előadásról szóló beszámolóját a következő szavakkal zárta: „A műfordítások tökéletessége, a szakirodalomban érezhető jártasság és a tárgy iránti szeretet arról győzték meg bennünket, hogy Fábri Károly jövője felé a legnagyobb várakozással tekinthetünk.”¹⁷

1926. szeptember 19-én a *Dunántúl* Hírek című rovatában tudósított arról a nagylelkű ajándékról, amellyel Stein Aurél lepte meg Fábrit, elküldte neki az 1892-ben saját fordításában megjelent *Rádzsataranginí* (*Királyok Krónikája*) című szanszkrit művet,¹⁸ amelynek értékét az is mutatta, hogy már sehol nem kapható. A könyvhöz mellékelte cédulára a következő sorokat írta: „Tekintetes Fábri Károly Lajos úrnak, szíves üdvözléssel küldi Stein Aurél, Mohand Marg havasán, Szent István napján, 1926.”¹⁹ Stein

¹² „Előadás a hindu őskultúráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 16. 8.

¹³ „Fábri Károly Lajos második előadása Indiáról”. *Dunántúl*, 1926. május 18. 5.

¹⁴ „A hindu kultúra fénykora”. *Dunántúl*, 1926. május 22. 3. Az upanisadot Vekerdi József „Ifjú a halál országában” címmel fordította le. In: *Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból*. Vál., ford., utószó és jegyz. VEKERDI József. Budapest, Helikon Kiadó, 1987. 26–34.

¹⁵ „Előadás a hindu iskola fénykoráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 22. 4.

¹⁶ „Buddha élete és tanítása. Fábri Károly utolsó előadása az egyetemen”. *Dunántúl*, 1926. május 29. 3.

¹⁷ „Előadás Buddháról és a buddhizmusról”. *Pécsi Napló*, 1926. június 2. 4.

¹⁸ M. Aurel STEIN: *Kalhana's Rājataranginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, Vol. I. Sanskrit text, with Critical notes, Bombay, Education Society's Press, 1892; Vol. II. *Translation*, Bombay, 1900. Reprint kiadása: *Kalhana's Rājataranginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, transl., intr., commentary and appendices by M. A. STEIN, Delhi, Patna, Varanasi, Motilal Banarsidass, [1961].

¹⁹ „Sir Aurel Stein nagy ajándéka”. *Dunántúl*, 1926. szeptember 19. 6. A lapban tévesen jelent meg, hogy 1872-ben adták ki Stein Aurél fordítását, hiszen akkor még csak 10 éves volt.

Aurél Indiából is figyelemmel kísérte Fábri pályáját, aki neki köszönhette a leideni egyetemre való meghívását 1927-ben, ahol az indológiai tanszéken tanársegédi állást ajánlottak fel számára.²⁰ Jean-Philippe Vogel, a leideni egyetem szanszkrit professzora és a Kern Institute vezetője régi jó ismerőse volt Stein Aurélnak. 1899-től szuperintendánsként Lahórban dolgozott, majd 1914-ben visszatért Hollandiába. Az első világháború alatt Stein Aurél rajta keresztül próbált magyar barátairól, ismerőseiről híreket kapni.²¹ Fábri a Kern Institute-ban az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztőbizottságában is dolgozott, ahogy később Németh Gyulának írt leveleiben olvasható. De még mielőtt elfoglalta volna helyét a leideni egyetemen, megjelent első könyve Pécsen, *Az értelemvizsgálat módszerei* címmel,²² majd a következő évben, amikor az Erzsébet Tudományegyetemen doktorrá avatták, *William James: Egy filozófus arcképe* című műve²³ is napvilágot látott.

Németh Gyulával 1923 óta állt kapcsolatban Fábri, mentoraként tisztelte és Leidenből írt leveleiben rendszeresen beszámolt neki tanulmányairól és kutatásairól. Az OSzK Kézirattárában Németh Gyula hagyatékában megtalálható Fábri neki küldött nyolc levele. Az első levelében Fábri arról írt, hogy az egyetemen régészetet és művészettörténetet tanul, amellet a szanszkrit *Raghuवंश*²⁴ és a dzsátaka szövegeket²⁵ fordítja páliból. Elújságolta azt is, hogy meghívták a dákái (daccái) egyetemre reader-nek, de mind Stein Aurél, mind pedig a holland tanárok azt tanácsolták neki, hogy ezzel várjon még egy-két évig. Fábri megköszönte Németh Gyulának, hogy elküldte neki az általa szerkesztett *Kőrösi Csoma-Archívum* egy példányát, ugyanakkor sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a folyóirat változatos és becses tartalma mellett eléggé korlátozott terjedelmű lett, amelynek háttérében nyilván anyagi okok állhattak. Szívesen lett volna a lap külső munkatársa, többek között felajánlotta, hogy küldene könyvismertetéseket. „Természetesen főképpen olyanokra gondolok – írta –, amelyek közelebb lesznek az érdeklődési körükhöz. Mi itt majdnem minden számottevő könyvet kézhez kapunk, ami csak valamiféle kapcsolatban van a munkakörünkkel, s azt a Bibliográfiából látni lehet, hogy mi igen tekintélyesen kitoljuk a munkakörünk határát.”²⁶ Következő levelével együtt elküldte cserepéldányként az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* 1927-es kötetét, amely – ahogy

²⁰ „Pécsi bölcsészhallgatóból leydeni tanársegéd”. *Pécsi Napló*, 1927. október 16. 10. A hírt közölte a *Magyarság* című napilap is, bár itt Stein közreműködéséről nem ejtettek szót: „Pécsi nyelvész meghívása a leideni egyetemre”. *Magyarság*, 1927. október 16. 14.

²¹ Stein Aurél brit állampolgárként a háború alatt nem jöhetett Magyarországra. Halász Gyulának írt levelében utalt Vogel professzorra, akin keresztül várta a híreket róla és más magyar barátairól, ismerőseiről. Lásd „Stein Aurél: Újabb levél. Stein Auréltól Keleti Persiából”. *Nyugat* 1916. március 16. 361–362.

²² FÁBRI Károly Lajos: *Az értelemvizsgálat módszerei*, Pécs, Egyetemi ny., 1927.

²³ FÁBRI Károly Lajos: *William James. Egy filozófus arcképe*, Pécs, Egyetemi ny. 1928.

²⁴ Magyar fordítása: KÁLIDÁSZ: „Raghu nemzetsége”. In *Kálidász válogatott művei*, ford. TELLÉR Gyula, Bp., Európa Könyvkiadó, 1961, 103–167.

²⁵ Magyar fordítása: *Dzsátakák: [buddhista születésregék]*, vál., páliból ford., a jegyzeteket és az utószót írta VEKERDI József], Budapest, Terebess, 1998.

²⁶ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, I. Leiden, 1928. október 27. OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

írta – nyolcvan százalékban az ő munkája volt, és örömmel venné, ha nagyon röviden, de ismertetnék azt a *Kőrösi Csoma-Archívumban*. Beszámolt a Leidenben 1929 áprilisában tartott orientalista kongresszusról, amelyről szerintem ugyancsak érdekes volna pár sort közölni az *Archívumban*. Fábri örömmel vállalkozott volna Stein Aurél legújabb, *Innermost Asia*²⁷ című művének ismertetésére a folyóiratban. „Azt hiszem az 1928-as év legnagyobb eseménye az orientalisztikában. Szívesen írnék róla referátumot a KCSA-ban, ha Tanár Úr óhajtja s kb. megmondja, hogy mennyi helyet szán neki. Legszívesebben angolul írok, ami igen könnyen megy.”²⁸ Bár a levelében az *Archívumra* vonatkozó megjegyzései piros ceruzával alá vannak húzva és beszámozva, de a folyóiratban Németh Gyula semmit nem közölt Fábritól, sem az általa (is) szerkesztett bibliográfiáról.

1929-ben Fábri Károly Lajost megválasztották a Hollandiában tanuló magyar diákság szervezetének alelnökévé,²⁹ aki ebbéli tisztségében megszervezte a magyarok Szent István napi ünnepségét.³⁰ Ugyanabban az évben Stein Aurél Leidenbe látogatott, ahol előadást tartott az egyetemen és a Kern Institute-ban, majd a Németalföldi Magyar Diákegyesület, élén Révész Géza elnökkel és Fábri Károly alelnökkel, látta vendégül teára.³¹ Előadásában Stein Aurél – ahogyan előzőleg Budapesten is – beszámolt a legutóbbi, Nagy Sándor nyomában tett kutatóútjáról.³² Ezt követően Londonban, majd Amerikában a Harvard Egyetemen tartott előadásokat, utána visszatért Indiába. A következő év májusában elkezdte szervezni negyedik expedícióját, amelyet végül 1931 nyarán kénytelen volt megszakítani, de azonnal nekilátott első iráni kutatóútja előkészítésének.

1931 szeptemberében Hágában tartották az orientalisták nemzetközi kongresszusát magyar résztvevőkkel, akiknek sikeréről több napilap hírt adott. „Melegen fogadták a Londonban élő magyar fiatalembernek, Somogyi Józsefnek³³ a felolvasását, aki Ibn Dzsauzi mohamedán történetíró egyik csupán kéziratban meglevő történeti művét ismertette. Előadást tartott még Fábri Károly, egy Hollandiába szakadt magyar tudós. Vetített képeket mutatott be az indiai művészettörténet egyik érdekes köréből, az adzsantái sziklafreskók nyomán.”³⁴ Ezt követően érkezett

²⁷ *Innermost Asia, detailed report of explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Irán*, carried out and described ... by Aurel STEIN, with descriptive lists of antiques by F.H. ANDREWS and F.M.G. LORIMER, and appendices by J. ALLAN [et al.], Oxford, Clarendon Press, 1928.

²⁸ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, 2. Leiden, 1929. április 11. OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

²⁹ „Magyarok tömörülése Hollandiában”. *Magyarság*, 1929. február 22. 13.

³⁰ „Külföldi magyarok Szent István-nap ünnepé”. *Magyarság*, 1929. augusztus 20. 14; „Szent István-ünnep Leidenben”. *Magyarság*, 1929. augusztus 24. 10.

³¹ „Stein Aurél Leidenben”. *Magyarság*, 1929. november 3. 12.

³² HALÁSZ Gyula: „Sir Aurel Stein előadása. Nagy Sándor nyomdokain az Indushoz”. *Újság*, 1929. október 13. 33; HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél Szvát és Bunér rejtelseiről. Nagy Sándor hódító hadjáratának nyomdokain”. *Az Est*, 1929. október 16. 6.

³³ Hollósi Somogyi József (1899–1976), nyelvész, arabista.

³⁴ „Befejeződött az orientalisták nemzetközi kongresszusa Hágából jelentik”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 17. 6; ugyanezt közölte a *Budapesti Hírlap* is „Magyar sikerek az orientalista kongresszuson” címmel, 1931. szeptember 17. 7.

Fábrihoz a megtisztelő meghívás Stein Auréltól, hogy csatlakozzon hozzá következő kutatóútjára asszisztensként.

Négy hónapig tartó közös iráni expedíciójukról Stein Aurél 1931. december 14-én Bhérából küldött levelet Halász Gyulának, amelyet rövidítve közölt a *Pesti Hírlap*. Ebből kitűnik, hogy előző sikertelen expedíciója után, még ehhez a jóval rövidebb úthoz is óvatosabban fogott hozzá. „November elsején elindultam Srinagarból, miután előbb értesültem, hogy megjött a perzsa kormány engedélye a tervezett kutatóútra. De hasznosnak látszott, hogy aktuális megkezdése előtt bejárjam az ottani helyi hatóságok részéről tervezett intézkedések elvégzését. Addig hasznos és előbb számba vett kutatásokat folytathatunk a Dzselam és Indus közötti vidéken, melyhez régóta fűz régészeti érdeklődésem. E vidéken járunk mostan jó eredménnyel. Dr. Fábri Károly (S. A. magyar titkárja és kísérője) jó időben csatlakozott hozzám Lahore-ban és buzgó és hozzáértő segédnek bizonyul. Ő is küldi üdvözlőit és jó kívánságait... Üdvözli régi híve, Stein Aurél.”³⁵

Az iráni expedíció Stein Aurél 1928-ban tett kutatásainak folytatása volt. Akkor az indiai kormány megbízásából Balucsisztánon keresztül a brit Makrán partvidéken kutatott, ezúttal a perzsa kormány engedélyével a perzsa Makránon át a Perzsa-öböl tengerpartjáiig terjesztette ki vizsgálódását. Az expedíció visszaérkezése után Fábri a British Museumban dolgozta fel az általuk gyűjtött leleteket F. H. Andrews-zal, Stein Aurél régi barátjával, művészettörténész munkatársával. 1932 júniusában Stein előbb Budapesten, a Margitszigeten pihente ki az expedíció fáradalmait teljes visszavonultságban, bár az újságok tudósítói előtt nem maradt titokban itt tartózkodása,³⁶ majd júliusban Londonba ment, ahol a Royal Asiatic Society nagy aranyérmével tüntették ki.³⁷ A díjhoz a Magyar Földrajzi Társaság is gratulált, amit a tudós a következő expedíciójáról küldött levelében köszönt meg.³⁸ Fábri a British Museumban végzett munka után visszatért Leidenbe, mert Stein Aurél anyagi okokból kénytelen volt lemondani további segítségéről második iráni expedícióján.³⁹ Tudományos pályájának alakulását azonban figyelemmel kísérte, az ő biztatására írt Fábri újabb levelet Németh Gyulának, amelyben budapesti egyetemi állás iránt érdeklődött nála. „Talán nem szerénytelenség, ha újból emlegetni bátorkodom egy magyarországi elhelyezkedés lehetőségét. Tudom, hogy milyen szörnyű a helyzet odahaza. S mégis vágyódom arra, hogy kis tudásomat (s amit még tanulni fogok!), odahaza váltsam hasznos aprópénzre. Tudományágom otthon nemcsak hogy teljesen elhanyagolt, de soha még nem volt képviselve! Az indiai kultúrtörténet, nyelvészet és irodalomtörténet otthon mindig csak ancillája volt az összehasonlító nyelvtudománynak és az indiai régészet soha, semmi formában, még szolgálólányként

³⁵ „Stein Aurél levele Indiából”. *Pesti Hírlap*, 1932. január 5. 7.

³⁶ „Titokban egy hétig Budapesten pihent Stein Aurél”. *Az Est*, 1932. június 2. 10.; „Stein Aurél Budapesten járt”. *Újság*, 1932. június 2. 6.

³⁷ „Sir Aurel Stein kitüntetése”. *Újság*, 1932. június 17. 5.

³⁸ „Stein Aurél levele Perzsiából”. *Földrajzi Közlemények*, 1932, 161.

³⁹ WHITFIELD: i. m. 105.

sem szerepelt. A nyugati egyetemeken az utolsó két évtizedben az „indogermán” tanszékből mindenütt kivált egy „indológiai” tanszék. Itt, Leidenben, pl. ez Kern halála után, Hamburgban pedig a múlt évben történt.”⁴⁰ Kérése alátámasztására Stein Aurél angolul neki írt levelét is bemásolta Némethnek. Újból felvetette, hogy szeretne néhány cikket írni a *Kőrösi Csoma-Archívumba*, és egy könyvet kiadni az indiai régészet és kultúra eredményeinek összefoglalásáról. A könyvvel kapcsolatban talán a *Bibliotheca orientalis Hungarica* sorozatra gondolt, amelyben Németh Gyulának előző évben jelent meg a nagyszentmiklósi kincs feliratairól írt tanulmánya.⁴¹ Következő levelében⁴² megköszönte Némethnek a rovásírásról küldött dolgozatát, amely egy cikk megírására inspirálta Fábrit, amit elküldött Némethnek, arra kérve őt, hogy nézze át egy „outsider” próbálkozását, amelyet „fogyatékoságai teljes tudatában” vetett papírra, hiszen a téma irodalmát nem ismeri. Tanulmányában felvetette az ősi magyar rovásírás és a bráhmí írás karaktereinek hasonlósága alapján lehetséges közös eredetüket. Németh munkájához egy megjegyzést is fűzött, azt kifogásolta, hogy nem hivatkozott Stein Aurélra, aki Míránban perzsa buddhista freskók alatt talált „orchoni stb. ábécében írt rovásírásos szövegeket”.

1933. szeptember 28-án Fábri Károly a Kőrösi Csoma Társaságban számolt be Stein Auréllal együtt tett expedíciójukkal kapcsolatban az Indus-völgyi civilizáció régészeti feltárásáról. Útjuk tudományos eredményeit ő ez alkalommal nem kívánta részletezni, mert annak ismertetése a kutatás vezetőjeként Stein Aurélt illette, aki egy évvel később tartott arról előadást Budapesten. Fábri *A legrégebb indiai kultúra nyomában* című vetített képekkel egybekötött expozícióján az Indus folyó völgyében az utóbbi kilenc évben végzett ásatások eredményeiről tájékoztatta a közönséget, bemutatva a feltárt civilizációnak a mezopotámiai és az Elam kultúrákkal való rokonságát. Előadásáról többek között beszámolt a *Magyar Hírlap*⁴³ és a *Pesti Hírlap*,⁴⁴ de a legrészletesebben a *Budapesti Hírlap*⁴⁵ foglalkozott vele. A cikkben nemcsak Mohendzsó-dáró „szürreálisan” fejlett műveltségét, a csatornázott, fürdőszobákkal ellátott, égetett téglákból épült emeletes lakóházakat, a hatalmas közfürdőt (amely valójában a rituális fürdés céljára szolgáló nagy medence volt), a finoman megmunkált ékszereket, az egyéniséget híven tükröző táncoló nőket ábrázoló szobrokat ismertették az előadó által elmondottak alapján, hanem a civilizáció megtalálása-

⁴⁰ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, 4. Noordwijk am Zee, 1933. január 28., OSzK, Kéziratár, Fond I21/I88.

⁴¹ NÉMETH Gyula: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós: mit zwei anhängen: 1. Die sprache der Petschenegen und Komanen, 2. Dei ungarische kerbschrift*, Budapest-Leipzig, Kőrösi Csoma-Gesellschaft, Harrassowitz, 1932. (Bibliotheca orientalis Hungarica 2.). Magyarul: NÉMETH Gyula: *A nagyszentmiklósi kincs feliratai*, Budapest, Nyelvtudományi Társaság, 1932. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 30.)

⁴² „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”, 5. Noordwijk am Zee, 1933. március 4., OSzK, Kéziratár, Fond I21/I88.

⁴³ „Előadás Stein Aurél legutóbbi kutató útjairól”. *Magyar Hírlap*, 1933. szeptember 29. 6.

⁴⁴ „Stein Aurél legutóbbi kutató útjai”. *Pesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.

⁴⁵ „»Komfortos« lakások 3000 év előtti városban”. *Budapesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.

hoz vezető körülményeket is. Fábri elmondta, hogy az indus vasutasok hívták fel a régészek figyelmét a vasúti töltés mentén található sztúpák alatt rejtőző romokra, amelyek feltárását az angol kormány bőkezűen támogatta.

Harmadik iráni expedícióját követően Stein Aurél ismét Európába látogatott. Előbb 1934 júliusában Londonban az India Society elnöki székében ülve hallgatta meg barátja és művészettörténész munkatársa, Fred H. Andrews előadását, aki az ülésen a British Museum számára Stein által gyűjtött leletek legszebb darabjaival ismertette meg a társaságot.⁴⁶ Októberben érkezett meg Budapestre, látogatását a magyar lapok természetesen élénk figyelemmel kísérték. Előadása előtt több újság munkatársának sikerült őt felkeresnie,⁴⁷ a leghosszabban a *8 Órai Újság* riportere, Rusznyák Iván beszélgetett vele.⁴⁸ Szóba került másnapi előadása, amellyel kapcsolatban Rusznyák a magyar vonatkozásokról is kérdezte őt. „Magyar vonatkozásokkal nem találkoztam ezen a vidéken. Délkelet-Perzsiában találtam ugyan eddig még alig ismert ős-török törzsek maradványait és telepeit s hosszabb időn keresztül megfigyeltem az itt élő törzsek nyelvjárásait” – válaszolta Stein Aurél, majd hozzátette, „ezeknek a törzseknek a nyelvjárásával azért foglalkoztam különösképpen, mert hiszen közismert tény, hogy eredetben sok török elem vegyült a magyar népbe.”⁴⁹ A cikk címében említett ezeréves magyar határokról pedig azzal kapcsolatban esett szó, hogy Stein Aurél kifejtette, a történelmi fejlődést nem lehet elválasztani a földrajzi tényezőktől. „Nem lehet vitás, hogy a Kárpátok medencéje is olyan földrajzi egységet alkot, amelynek a történelmében és fejlődésében a földrajzi tényezők fontossága a legszembetűnőbb módon tükröződik vissza.” Az előadásra végül nem az Akadémia színházában, hanem a hatalmas érdeklődésre való tekintettel a nagyobb befogadó képességű Zeneakadémián került sor. Az eseményről tudósító újságírók mindegyike megjegyezte, hogy a teremben még így is leírhatatlan zsúfoltság volt. Az előadáson részt vettek a tudományos és közélet vezető személyiségei, ott volt többek között gróf Bethlen István, gróf Teleki Pál, Hegedűs Loránt, Balogh Jenő, Jankovich Béla. Az ülésen elnöklő Berzeviczy Albert külön köszöntötte Nagy-Britannia és az Egyesült Államok hivatalos képviselőit. A kiemelkedő esemény hangulatára jellemző, hogy a *Népszava* tudósítójának olyan érzése volt, mintha az „angol Royal Society” ülésén lett volna.⁵⁰ Vetített képekkel kísért előadásán Stein Aurél kifejtette, expedícióinak az volt a célja, hogy megtalálja az ind és az ősi mezopotámiai kultúra közötti összekötő kapcsot. Kutatásaira a kő- és rézkorszak fejlett művelt-

⁴⁶ „Stein Aurél az Indiai Társaság elnöki székében”. *Pesti Hírlap*, 1934. július 12. 12.

⁴⁷ „Stein Aurél Budapesten. A világhírű utazó nyilatkozik legutóbbi kutatásairól és legközelebbi terveiről”. *Magyarország*, 1934. október II. 9; „Ötezeréves kultúra maradványait találtam Perzsiában – mondotta Stein Aurél, a világhírű régész, aki Budapestre érkezett, hogy előadást tartson az Akadémián”. *Pesti Napló*, 1934. október II. 11. Mindkét cikk a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg.

⁴⁸ RUSZNYÁK Iván: „Stein Aurél, a világhírű tudós nyilatkozik a 8 Órai Újságnak az ezeréves magyar határokról. A Kárpát-medence egységéről, tudományos kutatásairól és a »sárga veszedelem«-ről”. *8 Órai Újság*, 1934. október II. 7–8.

⁴⁹ Uo. 7.

⁵⁰ (iksz): „Ősi kultúrák nyomában”. *Népszava*, 1934. október 12. 2.

ségét feltáró mohendzsó-dárói felfedezések szolgáltatták a serkentő okot, ahogy azt az előadásának szövegét közreadó *Budapesti Szemle*ben olvashatjuk.⁵¹ Az Indus völgyében 1922-ben megindult nagykiterjedésű ásatásokat barátja, Sir John Marshall vezette az Indiai Régészeti Felügyelőség főigazgatójaként. Stein Aurél előadásában megemlítette az 1932-i expedícióján részt vevő lelkes magyar útitársának, Fábri Károlynak a nevét, aki a Kőrösi Csoma Társaságban tartott – fentebb említett – előadásán már beszámolt a mohendzsó-dárói leletekről. Majd szót ejtett a térség klimatikus változásairól, a régészeti feltárás során talált ősi földalatti öntözőcsatornákról, harmincméteres dombok alól előkerült festett cserépedényekről, amelyek egy valaha virágzó kultúra maradványai voltak. Dzshalaván völgyeiben, egy Mehi néven ismertté vált halomban tucatjával tárta fel az anyaistennőnek és Siva szent állatának, a púpos Nandi bikának terrakotta figuráit, amelyek bizonyították az árják betelepülése előtt az Indus völgyében élő népek körében uralkodó kultusz nyugat felé való terjeszkedését. Előadása végén kitért az árja törzsek lehetséges útvonalára a Pandzsáb felé, amely feltételezése szerint Anatólia felől indult ki, s melyre a *Rigvéda* himnuszaiban azonosítható folyónevek szolgálhatnak bizonyítékkal.

A vezető napilapok képviselői mind figyelemmel kísérték és tudósítottak Stein Aurél előadásáról, hogy azok az olvasók is értesüljenek róla, akik a terem véges befogadó képessége miatt nem tudták élőben követni az eseményt.⁵² Fábri Károly szerepéről ezúttal egyik lap sem ejtett szót, de azt megemlézték, hogy a kutatás a Harvard Egyetem, a British Museum és a perzsa kormány hathatós segítségével valósulhatott meg. Valamint arról is beszámoltak, hogy milyen szép magyarsággal, jó kiejtéssel beszélt az előadó, akinek a hangját már ekkor is szerették volna megörökíteni a rádióban.⁵³ Stein Aurél azzal hárította el a kérést, hogy még nem döntötte el, kíván-e élni ezzel a lehetőséggel, mert úgy gondolta, hogy hangja idegenszerűen csengene. Végül négy évvel később, 1938-ban rögzítették háromperces felolvasását, melyben Kőrösi Csoma Sándorról emlékezett meg.⁵⁴ Halász Gyula kérdésére, hogy előadása után Budapestről hová utazik, azt válaszolta, hogy Oxfordba, „igazi európai otthonába”, s onnan fog bejárni Londonba, hogy gyűjteményeit rendezze.

Stein Aurél hiába igyekezett kapcsolatai (Németh Gyula, Balogh Jenő) révén segíteni Fábri Károlyt, hogy katedrához jusson a budapesti egyetemen, ez végül nem sikerült, ezért Fábri 1933-ban elfogadta Rabindranath Tagore meghívását Santinikétanba, ahol művészettörténeti előadásokat tartott az egyetemen. Később Kal-

⁵¹ STEIN Aurél: „Az indo-perzsa határvidék ősi története a földrajz és újabb kutató-utazások világában”. *Budapesti Szemle*, 1935. 686. szám, 5.

⁵² „Ötezeréves ismeretlen kultúra romjai Ázsiában”. *Budapesti Hírlap*, 1934. október 12. 7; „Stein Aurél előadása az ázsiai sivatagokról, amelyekben ötezer évvel ezelőtt virágzó városok éltek”. *Magyarság*, 1934. október 12. 4; „Hatezeréves földalatti öntözőcsatornák Ázsiában”. *Nemzeti Újság*, 1934. október 12. 8; „A történelem nyomában...”. *Magyar Hírlap*, 1934. október 12. 7; „Stein Aurél legújabb ázsiai kutatásairól”. *Pesti Hírlap*, 1934. október 12. 8; „Sir Stein Aurél a hangversenydobogón”. *Újság*, 1934. október 12. 7.

⁵³ HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél”. *Rádióélet*, 1934. október 12. 9.

⁵⁴ HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél a rádióban”. *Rádióélet*, 1938. január 7. 8–9.

kuttában is volt előadássorozata. Minderről 1934. október 24-én Lahórból küldött levelében⁵⁵ Németh Gyulának is beszámolt, elpanaszolva, hogy a magyar hivatalos köröktől egy fillér segítséget sem kapott. Hozzáállásuk „sérti a magyar érzésem, bántja az önérzetemet. De hát azért jó magyar maradok!” – írta. Lahórba a Punjab University meghívására érkezett és tartott előadásokat az egyetemen. Levelével együtt elküldte Némethnek a rovásírásról írt tanulmányát,⁵⁶ amelyet előzőleg vetített képekkel kísérve a leideni orientalista kongresszuson is felolvasott, s mint büszkén írta, tételeit kivétel nélkül elfogadták a résztvevők. Megemlítette, hogy ehhez átolvasta Thomsen cikkét⁵⁷ is, amit Németh ajánlott neki. Beszámolt aktuális kutatásairól, a buddhista művészetről készülő könyvéről, amelyet egy kalkuttai kiadó megbízásából ír, s minthogy a témában csak szétszórt cikkek találhatók, minden bizonnyal úttörő munka lesz. Levelében örömet fejezte ki, hogy a „gúnyá”-ról szóló cikkét már nyomtatják, és kérte, hogy küldjék el neki a kefelenyomatot. A cikket talán a *Kőrösi Csoma-Archívum*ba szánta, amely többször közölt szómagyarázatokkal kapcsolatos rövidebb írásokat (például Németh Gyulától is), de sem itt, sem más nyelvészeti lapban nem találtam a nyomát Fábri írásának. Két évvel később, 1936. január 31-én már Mohendzsó-dáróból írt levelet Némethnek.⁵⁸ Fábri nagyon érdekelték a Harappában és Mohendzsó-dáróban folyó ásátások, ahogyan ez a Kőrösi Csoma Társaságban tartott előadásából is érezhető volt. Neve ismertté vált a szakmai körökben, nemcsak Stein Auréllal közös kutatóútja révén, hanem a leideni *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztése által is, ennek köszönhetette, hogy részt vehetett az Archaeological Survey of India munkatársaként az Indus-völgyi ásátásokban, és közreműködött a Régészeti Felügyelőség évkönyve, az *Annual Reports of Archaeological Survey of India* szerkesztésében. Levele végén még Németh Gyula Kőrösi Csomáról írt cikkéről is kifejtette a véleményét. Szerinte a tanulmány nem merítette ki Csoma igazi hitvallását, „hogymondjam: igaz, amit Méltóságod ír, de ennél még több igazság is van” – írta. Fábriak korábban az Akadémia könyvtárában kezébe került Csoma szójegyzéke, amelyben szanszkrit és páli szavakat azonosított magyar szavakkal. „Nem akarom egyáltalában azt mondani – írta Némethnek –, hogy Csomának igaza volt, bár bámulom genialis rokonításait. De azt szeretném mondani, hogy Csoma határozottan rokonította a szanszkritot és pálit a magyarral és hitt a buddhizmusnak az ősmagyarokkal való kapcsolatában. Hogy az ujjurokhoz akart jutni, az kétségtelen, Campbell följegyzése vitathatatlan.” Levele végén még mindig a „gúnyá”-ról írt cikke sorsa felől érdeklődött Némethnél.⁵⁹

⁵⁵ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának.” 7. Lahore, 1934. okt. 24., OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

⁵⁶ „The ancient Hungarian script and the Brāhmī characters.” *Indian Culture*, 1934–1935, 167–171.

⁵⁷ V. THOMSEN: „Ein Blatt in türkischen „Runen“-schrift aus Turfan”. *SPAW [Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften]*, 1910, 296–314.

⁵⁸ „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának.” 8. Mohenjo-daro, 1936. jan. 31., OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.

⁵⁹ A levélben a gúnya szó pirossal be van karikázva és alatta a március szó szerepel. A KCSA 1935–1939

Fábri Indiában elért sikereiről 1936-ban Halász Gyula számolt be a *Pesti Hírlap* hasábjain.⁶⁰ Cikkét a következőkkel kezdte: „Egy indiai napilapnak, a Karachiban megjelenő *The Sind Observer* egyik legutóbbi számának címlapján ismerős fiatal arc, alatta név: Dr. Charles Fabri, Orientalist and Archaeologist, az indiai kormány régészeti osztályának tagja. Az egész első oldalt betöltő tudósítás a magyar tudós legújabb régészeti fölfedezéseiről szól. A lap belsejében még két hasábnyi érdekes szemelvényt találunk honfitársunknak a Szind-i történelmi társaságban tartott nagyszerű előadásából: »Legújabb fölfedezések az Indus-völgy kultúrájával kapcsolatban.«” Hat hónapig tartó ásatásai során olyan agyagkorsókat talált, amelyeken sumér feliratok voltak, s ezek elemzése az Indus-völgyi műveltség korára vonatkozóan is világos feleletet adott. Ahogy a cikkben szellemesen megjegyezték, a doktor hol festői, hol költői szavakkal rombolta szét a „vasárnap délutáni régészek” megállapításait és hosszan foglalkozott a Kelet és a Nyugat közötti kapcsolatok kétségtelen bizonyítékaival, az Indus-völgyi civilizációnak a mezopotámiai és egyiptomi kultúrákkal való hasonlóságával. Előadásában megemlékezett Stein Auréllal való kutatóútjáról is. Halász Gyula ehhez még hozzátette, hogy Fábri akkor járt először Ázsiában, és ez volt az első alkalom, amikor Stein Aurél magyar kísérőt vitt magával kutatóútjára. A cikkhez egyébként erről az útról három képet is mellékeltek, amelyeket Fábri készített.

Egy év múlva, 1937-ben ismét feltűnt Fábri neve a magyar lapokban. Ezúttal *Az Est* közölte a *Daily Express* cikke nyomán – amelyet Stein Aurél új expedíciójával kapcsolatban írtak –, hogy kutatóútjára sohasem kísérte őt el egyetlen európai ember sem.⁶¹ *Az Est* úgy tűnik, nem járt utána ennek a hírnek, habár Halász Gyula előbb idézett cikkén kívül is több magyar lapban megjelent 1931-ben, hogy Stein Aurél meghívta következő kutatóútjára Fábrit magyar asszisztenseként. Két nappal később *Az Est* közreadta özv. Fábri Henrikné levelét, aki cáfolta az angol lap értesülését. „Kérem önöket, hogy közöljék: Sir Aurél Stein 1931 októberében elvitte magával kutatóútjára dr. Fábri Károly Lajost. Fábri akkoriban dr. Vogel professzor mellett volt asszisztens Leydenben, a kutatóút miatt egyévi szabadságot kapott. Sir Stein Aurél erről az útjáról a Zeneakadémia nagytermében 1934. október 11-én előadást tartott és úgy ez alkalommal, mint az azóta Londonban megjelent könyvében nagy dicsérrettel és elismeréssel nyilatkozott fiatal magyar kísérőjéről és munkatársáról. Dr. Fábri néhány éve Indiában él, az angol kormány nagy megelégedésére Lahore-ban egy ősrégi múzeumot rekonstruál.”⁶² Ugyanekkor a *Pécsi Napló* is megemlékezett röviden a Pécsről elindult tudós karrierjéről.⁶³ Stein Aurél,

.....
évekre vonatkozó kiegészítő kötetében azonban nincs nyoma a cikknek. A *Nyelvtudományi Közlemények* 1936-ban Németh Gyula cikkét közölte „Keleti eredetű magyar ruhanevek” címmel (321–328), és talán ugyanitt jelent volna meg Fábri cikke is.

⁶⁰ HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél és Fábri Károly kutatóútja az Indus völgyében”. *Pesti Hírlap*, 1936. szeptember 13. 12.

⁶¹ „Stein Aurél új ázsiai expedíciója”. *Az Est*, 1937. július 20. 8.

⁶² „Stein Aurél magyar útítársa”. *Az Est*, 1937. július 22. 8.

⁶³ „Egy Pécsről elindult karrier”. *Pécsi Napló*, 1937. július 22. 5.

a Fábri Károly édesanyja által is említett könyvében⁶⁴ többször nagyon meleg hangon nyilatkozott asszisztenséről. A mű előszavában azt írta róla, hogy személyében tudományos felkészültségű munkatársra talált, aki már hosszú ideje folytatta az indiai régiségekre irányuló tanulmányait Vogel professzor irányítása alatt a leideni egyetem Kern Intézetében. Éles szemmel és ügyes kézzel ajándékozta meg a sors, és így hasznos segítségnek bizonyult nemcsak az ásatások felügyelésében, hanem a napvilágra került tárgyak tanulmányozásában is. A kutatóútról visszatérve pedig, mielőtt Leidenbe hazament, öt hónapot töltött Londonban a British Museumban a leletek rendezésével, a kerámiamaradványok ezreinek pontos helymeghatározásával. Komolyan megfontolandó volna – írta Stein Aurél –, hogy a kutatás érdekében lehetőséget adjanak Fábrinak, hogy Északnyugat-India egyik nagy prehisztorikus terepén rendszeres ásatásokat irányítson, amelyre kivételesen képzett és rátermett szakember.⁶⁵ Amikor e sorok megjelentek, Fábri már az Archaeological Survey of India égisze alatt folytatta ásatásait az Indus-völgyi lelőhelyeken. Később pedig, ahogy édesanyja is említette *Az Est*-nek írt levelében, a Central Museum of Lahore átszervezésével bízták meg.

Bibliográfia

- „Befejeződött az orientalisták nemzetközi kongresszusa Hágából jelentik”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 17. 6.
- „Buddha élete és tanítása. Fábri Károly utolsó előadása az egyetemen”. *Dunántúl*, 1926. május 29. 3.
- Dzśátakák: [buddhista születésregék]*, vál., páliból ford., a jegyzeteket és az utószót írta VEKERDI József], Budapest, Terebess, 1998.
- „Egy Pécsről elindult karrier”. *Pécsi Napló*, 1937. július 22. 5.
- „Előadás a hindu iskola fénykoráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 22. 4.
- „Előadás a hindu őskultúráról”. *Pécsi Napló*, 1926. május 16. 8.
- „Előadás Buddháról és a buddhizmusról”. *Pécsi Napló*, 1926. június 2. 4.
- „Előadás Stein Aurél legutóbbi kutató útjairól”. *Magyar Hírlap*, 1933. szeptember 29. 6.
- FÁBRI Károly Lajos: “The ancient Hungarian script and the Brāhmī characters.” *Indian Culture*, 1934–1935. 167–171.
- FÁBRI Károly Lajos: *Az értelemvizsgálat módszerei*, Pécs, Egyetemi ny., 1927.
- „Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának”. OSzK, Kézirattár, Fond 121/188.
- „Fábri Károly Lajos második előadása Indiáról”. *Dunántúl*, 1926. május 18. 5.
- FÁBRI Károly Lajos: *William James. Egy filozófus arcképe*, Pécs, Egyetemi ny. 1928.

⁶⁴ Aurel STEIN: „Archaeological reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran.” London, Macmillan, 1937.

⁶⁵ i. m. X.

- HALÁSZ Gyula: „Sir Aurel Stein előadása. Nagy Sándor nyomdokain az Indushoz”. *Újság*, 1929. október 13.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél”. *Rádióélet*, 1934. október 12. 9.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél a rádióban”. *Rádióélet*, 1938. január 7. 8–9.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél elbeszéli kínai expedíciója és hirtelen visszatérése történetét”. *Magyarság*, 1931. július 26. 5–6.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél és Fábri Károly kutatóútja az Indus völgyében”. *Pesti Hírlap*, 1936. szeptember 13. 12.
- HALÁSZ Gyula: „Stein Aurél Szvát és Bunér rejtelseiről. Nagy Sándor hódító hadjáratának nyomdokain”. *Az Est*, 1929. október 16. 6.
- „Hatezeréves földalatti öntözőcsatornák Ázsiában”. *Nemzeti Újság*, 1934. október 12. 8.
- „A hindu kultúra Buddha haláláig”. *Dunántúl*, 1926. május 11. 3–4.
- „A hindu kultúra fénykora”. *Dunántúl*, 1926. május 22. 3.
- HUSZÁGHNÉ KELECSÉNYI Ágnes: *Stein Aurél és a magyar tudomány*, Doktori disszertáció, 2004, doktori.btk.elte.hu/lit/huszaghne/disszertacio.pdf (a megtekintés dátuma: 2020. 05. 17.)
- „Ifjú a halál országában” címmel fordította le. In: *Titkos tanítások. Válogatás az upanisadokból*. Vál., ford., utószó és jegyz. VEKERDI József. Budapest, Helikon Kiadó, 1987. 26–34.
- KÁLIDÁSZ: „Raghu nemzetsége”. In *Kálidász válogatott művei*, ford. TELLÉR Gyula, Bp., Európa Könyvkiadó, 1961, 103–167.
- „»Komfortos« lakások 3000 év előtti városban”. *Budapesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.
- „Külföldi magyarok Szent István-nap ünnepe”. *Magyarság*, 1929. augusztus 20. 14.
- LAMBRECHT Kálmán: „Kína elzárta határait az idegen tudósok elől”. *Budapesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. 11.
- „Magyar sikerek az orientalista kongresszuson”. *Budapesti Hírlap*, 1931. szeptember 17. 7.
- „Magyarok tömörülése Hollandiában”. *Magyarság*, 1929. február 22. 13.
- „Mi történt Stein Aurél kínai expedíciójával. A magyar Ázsia-utazó levele”. *Pesti Hírlap*, 1931. szeptember 6. 32.
- „Nagyértékű kincseket fedeztek fel a budapesti Keletázsiai Múzeum Buddha-szobrainak belsejében. Egy magyar szanszkritológus szenzációs leletei”. *Pesti Hírlap*, 1926. július 27. 7.
- NÉMETH Gyula: *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós: mit zwei anhängen: 1. Die sprache der Petschenegen und Komanen, 2. Die ungarische kerbschrift*, Budapest – Leipzig, Körösi Csoma-Gesellschaft, Harrassowitz, 1932. (Bibliotheca orientalis Hungarica 2.)
- NÉMETH Gyula: „Keleti eredetű magyar ruhanevek”. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1936. 321–328.
- NÉMETH Gyula: *A nagyszentmiklósi kincs feliratai*, Budapest, Nyelvtudományi Társaság, 1932. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai, 30.)

- „Ősi kultúrák nyomában”. *Népszava*, 1934. október 12. 2.
- „Ötezeréves ismeretlen kultúra romjai Ázsiában”. *Budapesti Hírlap*, 1934. október 12. 7.
- „Ötezeréves kultúra maradványait találtam Perzsiában – mondotta Stein Aurél, a világhírű régész, aki Budapestre érkezett, hogy előadást tartson az Akadémián”. *Pesti Napló*, 1934. október 11. 11.
- „Pécsi bölcsészhallgatóból leydeni tanársegéd”. *Pécsi Napló*, 1927. október 16. 10.
- „Pécsi nyelvész meghívása a leideni egyetemre”. *Magyarság*, 1927. október 16. 14.
- RUSZNYÁK Iván: „Stein Aurél, a világhírű tudós nyilatkozik a 8 Órai Újságnak az ezeréves magyar határokról. A Kárpát-medence egységéről, tudományos kutatásairól és a »sárga veszedelem«-ről”. *8 Órai Újság*, 1934. október 11. 7–8.
- „Sir Aurel Stein kitüntetése”. *Újság*, 1932. június 17. 5.
- „Sir Aurel Stein nagy ajándéka”. *Dunántúl*, 1926. szeptember 19. 6.
- „Sir Stein Aurél a hangversenydobogón”. *Újság*, 1934. október 12. 7.
- A. STEIN: „Archaeological reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran.” London, Macmillan, 1937.
- „Stein Aurél az Indiai Társaság elnöki székében”. *Pesti Hírlap*, 1934. július 12. 12.
- STEIN Aurél: „Az indo-perzsa határvidék ősi története a földrajz és újabb kutató-utazások világában”. *Budapesti Szemle*, 1935. 686. szám, 5.
- „Stein Aurél Budapesten. A világhírű utazó nyilatkozik legutóbbi kutatásairól és legközelebbi terveiről”. *Magyarország*, 1934. október 11. 9.
- „Stein Aurél Budapesten járt”. *Újság*, 1932. június 2. 6.
- „Stein Aurél előadása az ázsiai sivatagokról, amelyekben ötezer évvel ezelőtt virágzó városok éltek”. *Magyarság*, 1934. október 12. 4.
- Stein Aurél Fábri Károlynak, Mohand Marg havasán, 1923. VI. 23. OSzK, Kéziratár, Fond 121/741.
- A. STEIN: *Innermost Asia, detailed report of explorations in Central Asia, Kan-su and Eastern Irān*, carried out and described by Aurel STEIN, with descriptive lists of antiquities by F.H. ANDREWS and F.M.G. LORIMER, and appendices by J. ALLAN [et al.], Oxford, Clarendon Press, 1928.
- M. A. STEIN: *Kalhana's Rājatarāṅginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, Vol. I. Sanskrit text, with Critical notes, Bombay, Education Society's Press, 1892; Vol. II. *Translation*, Bombay, 1900. Reprint kiadása: *Kalhana's Rājatarāṅginī or Chronicle of the Kings of Kashmir*, transl., intr., commentary and appendices by M. A. STEIN, Delhi, Patna, Varanasi, Motilal Banarsidass, [1961].
- „Stein Aurél legújabb ázsiai kutatásairól”. *Pesti Hírlap*, 1934. október 12. 8.
- „Stein Aurél legutóbbi kutató útjai”. *Pesti Hírlap*, 1933. szeptember 29. 7.
- „Stein Aurél Leidenben”. *Magyarság*, 1929. november 3. 12.
- „Stein Aurél levele Indiából”. *Pesti Hírlap*, 1932. január 5. 7.
- „Stein Aurél levele Perzsiából”. *Földrajzi Közlemények*, 1932, 161.
- „Stein Aurél magyar útítársa”. *Az Est*, 1937. július 22. 8.
- „Stein Aurél új ázsiai expedíciója”. *Az Est*, 1937. július 20. 8.

- „Stein Aurél: Újabb levél. Stein Auréltól Keleti Persiából”. *Nyugat* 1916. március 16. 361–362.
- „Stein Aurél visszatér Indiába?” *Magyarság*, 1931. július 7. 7.
- „Szent István-ünnep Leidenben”. *Magyarság*, 1929. augusztus 24. 10.
- V. THOMSEN: „Ein Blatt in türkischen „Runen“-schrift aus Turfan”. *SPAW*, 1910, 296–314.
- „Titokban egy hétig Budapesten pihent Stein Aurél”. *Az Est*, 1932. június 2. 10.
- „A történelem nyomában...”. *Magyar Hírlap*, 1934. október 12. 7.
- S. WHITFIELD: *Stein Aurél, a selyemút felfedezője*, ford. NAGY Erika, BIHARI Gábor, Nyíregyháza, Aranyzarvas Kvk., [2006], 101.

Rezümé

1931 júliusában több magyar napilap is közölte a hírt, hogy Stein Aurélnak félbe kellett szakitania belső-ázsiai expedícióját. A hír nem érte őt váratlanul, mert erre az esetre már készen állt egy alternatív kutatási tervvel. A Pesti Hírlap azt is közölte, hogy ezúttal magyar tagja is lesz expedíciójának Fábri Károly Lajos személyében, mert azt megelőzően még soha nem vitt magával európai útítársat. Stein és Fábri 1923 óta álltak kapcsolatban egymással, amikor Fábri levélben kérte Stein tanácsát tanulmányaira vonatkozóan. Stein a leideni Kern Institute-ot ajánlotta neki, ahol Vogel professzor irányításával képezte tovább magát, és részt vett az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztésében. Fábri levelében utalt Németh Gyulára is, akitől Budapesten kért tanácsot, és később egyetemi álláslehetőség iránt is érdeklődött nála. Stein Aurél és Fábri Károly közös, négy hónapig tartó expedíciójukra Makránon át az iráni Balucsisztánba 1931 novemberében indultak el. Az expedíció visszaérkezése után Fábri a British Museumban Fred H. Andrews-zal, Stein Aurél művészettörténész barátjával dolgozta fel az ásatások során gyűjtött anyagot, majd hazament Leidenbe. 1933-ban Fábri Budapesten a Kőrösi Csoma Társaságban számolt be az Indus-völgyi civilizáció régészeti feltárásáról. 1934-ben pedig Stein Aurél az Akadémia meghívására tartott előadást iráni expedícióiról, megemlítve Fábrit is. Két év múlva, amikor megszűnt a Kern Institute, Fábri is kiköltözött Indiába, mert Németh Gyula nem tudott neki segíteni abban, hogy elhelyezkedhessen a budapesti egyetemen. Ekkortól az Archaeological Survey of India égisze alatt folytatta ásatásait az Indus-völgyi lelőhelyeken és részt vett a Régészeti Felügyelőség évkönyvének szerkesztésében is.

Kulcsszavak: Stein Aurél, Fábri Károly Lajos, Németh Gyula, Felvinczi Takács Zoltán, Indus-völgyi civilizáció, Kern Institute, *Annual Bibliography of Indian Archaeology*, Archaeological Survey of India

*Abstract**Sir Aurél Stein and his Hungarian assistant, Charles Louis Fábri*

In July 1931, Aurél Stein had to be interrupted his expedition to Central Asia, as the Hungarian newspapers informed the readers. But that news did not hit him unexpectedly, because he was ready to do an alternative research travelling to Persia. On this expedition he took Charles Louis Fábri as his assistant along with him. This was the first and only occasion, when Aurél Stein had European companion. Fábri had got in touch with Aurél Stein in 1923, when he asked for Stein's advice in connection with his studies. Stein recommended the Kern Institute in Leiden to Fábri, where he continued his work under the supervision of Professor Vogel, besides he took part in the edition of the Annual Bibliography of Indian Archaeology. In his letter to Stein, Fábri also mentioned Gyula Németh as his mentor in Budapest. Stein and Fábri left for Iranian Baluchistan through Makran in November 1931. Returning from their four months expedition, Fábri worked with Fred H. Andrews on the material collected under the excavations in the British Museum for five months, then he returned to Leiden. In 1933 he lectured on the Indus-valley civilization at the Kőrösi Csoma Society in Budapest. In the next year Aurél Stein accepted the invitation of the Hungarian Academy and delivered a lecture on his Persian expeditions, mentioning Fábri's name as his excellent assistant on his first trip to Iran. In 1936 Fábri moved to India, because his employment at the Kern Institute was ceased, and Gyula Németh could not helped him to get a position at the university of Budapest. He began to work on the excavation in the Indus-valley with the help of Stein. Even though they had not common expedition anymore, they kept in touch.

Keywords: Aurél Stein, Charles Louis Fábri, Gyula Németh, Zoltán Felvinczi Takács, Indus-valley civilization, Kern Institute, Annual Bibliography of Indian Archaeology, Archaeological Survey of India

MÚHELY

SZÁLER PÉTER

Bána története – forrásközlés bevezetővel¹

Bevezetés

Az ókori India két nagy eposza, a *Mahábhārata* (Mahābhārata) és a *Rāmájana* (Rāmāyaṇa) kétségtelenül a világirodalom egyedülálló alkotásait képezik. E két nagy eposz mellett azonban egészen a közelmúltig méltatlanul kevés figyelem jutott egy harmadik, ugyancsak az ind epikus korhoz köthető műnek, a *Harivansának* (*Harivaṃśa*).

Mivel a *Harivansát* a hagyományos ind gondolkodás gyakran emlegeti khilaként (*khila*), azaz a *Mahábhāratához* írt függelékként,² a szöveget sokáig csupán a nagy eposzhoz írt, kései „toldásként” kezelték. A *Harivansán* végzett filológiai vizsgáldások azonban ezzel ellenkező eredményre jutottak. A mai ismereteink szerint a mű a Kr. u. 3–4 század közt nyerhette el a végleges terjedelmét,³ amely lényegében azt jelenti, hogy párhuzamosan fejlődött a „nagytestvére” tartott *Mahábhāratával*.

A két epikus mű viszonya ennek megfelelően sajátos. Egyes feltételezések szerint a *Harivansa*, mint valódi függék tudatosan egészíti ki a *Mahábhāratát*.⁴ Ez utóbbi eposz a Hold nemzetségén belül dúló hatalmi harcokat mutatja be. A *Mahábhārata* szerint az egymással rivalizáló unokatestvérek, a Pándavák (Pāṇḍava) és a Kauravák (Kaurava) küzdelmébe kapcsolódott be Dváraká (Dvārakā) ura Krisna (Kṛṣṇa) is. Az ő személyében Pāndu (Pāṇḍu) fiai, vagyis a Pándavák egy különleges szövetségesre tettek szert, hiszen Krisnában nem más, mint a nagy isten Visnu (Viṣṇu) öltött testet. Krisna pártfogása ráadásul döntően befolyásolta a küzdelem végkifejlettjét, és tanácsaival győzelemre vezette a Pándavákat. Habár Krisna ily módon valóban döntő szerepet játszott a *Mahábhārata*-beli harcokban, fontos leszögeznünk, hogy ő csupán mellékszereplője az egymással rivalizáló Kauravákra és Pándavákra koncentráló eposznak. A *Mahábhārata* és a *Harivansa* szoros kapcsolata mellett érvelő kutatók szerint a Krisna életét bemutató *Harivansa* épp ezt a paradox helyzetet volt hivatott orvosolni. Ennek megfelelően a *Harivansa* részletes felvilágosítást ad arról, hogy ki is valójában a győztes Pándavákat a háttérből segítő

¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-I8-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² John BROCKINGTON: *The Sanskrit Epics*, Leiden, Boston, Köln, Brill, 1998.a, 313.

³ BROCKINGTON (1998.a): 326.

⁴ Madeleine BIAUDEAU: III. Études de mythologie hindoue. V. Bhakti et avatāra (suite), *Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient*, LXV, 1978. 204–220.

hős. Ez a szemléletmód köszön vissza többek között Baktay Ervin munkásságában is, aki a *Mahábháratából* készített regényes feldolgozása elé illesztett be egy feltételezhetően a *Harivansából* kivonatolt, Krisna fiatalkorát bemutató fejezetet,⁵ amelyet a következő szavakkal zárt le:

Küzdelmekben és dicsőségben gazdag életének legnevezetesebb tetteit azonban akkor vitte véghez, amikor barátai, a Hold-nemzetség főágából származó Pándava hercegek mellé állott, hogy diadalra vezérelje az ügyüket gyűlölködő rokonaik a Kauravák ellenében.

Ezt a történetet már a *Mahábhárata* a Bharata-fiakról szóló dicső rege beszéli el.⁶

Más kutatók ezzel szemben kevésbé tartják erősnek a *Mahábhárata* és a *Harivansa* közti kapcsolatot, és helyette úgy vélik, hogy a *Harivansa* eredetileg egy önálló, a *Mahábháratától* különböző Krisna-hagyomány történeteit tartalmazta. Eszerint az értelmezés szerint a *Harivansa* alapját képező hipotetikus Krisna-hagyomány fokozatosan igényt tartott a *Mahábhárata*-beli Krisnára, és a két tradíció egy sajátos ötvözetét hozta létre.⁷

A feltételezett két Krisna-hagyományt legkézenfekvőbben földrajzilag lehet elkülöníteni. A *Harivansa* magjának számító, Krisna gyermek- és ifjúkori hőstetteiről beszámoló mítoszok alapvetően Mathurához (Mathurā) és környékéhez kötődnek. Ezek a történetek több olyan aspektusát emelik ki Krisnának, mint például a tehénpásztorokkal való kapcsolata, vagy birkózó mivolta, amelyekről a *Mahábhárata* látszólag nem, vagy csak kevésbé vesz tudomást.

A Mathurá-i legendákkal szemben a *Mahábhárata* Krisnára elsősorban, mint Dváaraká urára tekint. Ez a Krisna különbözik az előző „népmesei” figurától, és jóval inkább a hagyományos harcosi (ksatrija, *kṣatriya*) ideált hivatott reprezentálni. Dváaraká Krisnája megalkuvást nem ismerő hős, akinek a diszkoszára valamennyi gonosztevő rettegéssel gondol.

Robert P. Goldman emellett úgy vélte, hogy a két Krisna-hagyomány az eltérő földrajzi központokon túl elválasztható aszerint is, hogy Krisna pusztá kézzel vagy a diszkoszával végzett az ellenfeleivel. Míg a Mathurá-beli Krisna rendre a karja erejére támaszkodik, a Dváaraká-beli harcikorongot alkalmaz a küzdelmekben.⁸

Az alábbiakban közölt, Bána legyőzéséről szóló mítoszból vett részlet a fenti csoportosítás szerint a Dváaraká-beli hagyomány részét képezi. Műfaját tekintve ez a történet leginkább egy upákhjánának, (*upākhyāna*), vagyis a *Harivansa* fő cselekményéhez csak lazán kötődő epizódnak feleltethető meg. Mind szerkezetileg, mind filológiailag egységes mű benyomását kelti, csupán Krisnának a Dzsvarával

⁵ BAKTAY Ervin: *Indiai regék és mondák*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1977. 255–268.

⁶ BAKTAY: i. m. 268.

⁷ BROCKINGTON (1998.a): 327.

⁸ Robert P. GOLDMAN: A City of the Heart Epic Mathurā and the Indian Imagination, *Journal of the American Oriental Society*, CVI, 1986. 480.

(Jvara) való küzdelme⁹ tűnik utólagos betoldásnak. Ez a szakasz talán eredetileg a Mathurá-i hagyomány részét képezhette, hiszen Krisna és Dzsvara pusztá kézzel vívott küzdelméről számol be, amely Goldman kutatásait szem előtt tartva teljesen idegen a felnőtt Krisnáról szóló történetekben.

A formai sajátosságokon túl a Bána-mítosz számos értelmezési lehetőséget kínál a vallástudomány számára. Mindenekelőtt figyelemreméltó Bánának a Sivával (Śiva) való kapcsolata. A nagy isten hol személyesen, hol kíséretének tagjain keresztül lép közbe, hogy támogassa Bánát. Mivel a szöveg így a saiva (śaiva) panteon számos istencsoportját bemutatja, mindenképp fontos forrás lehet a Sivához kötődő korai vallásosság tanulmányozásában. Az a tény, hogy a történetben Krisnával, azaz Visnu egyik megtestesülésével (avatára, avatāra) szemben egy nyilvánvalóan saiva jegyekkel rendelkező ellenfél tűnik fel, arra enged következtetni, hogy a mítosz hátterében a Sivához, illetve Visnuhoz kötődő vallási csoportok rivalizálása húzódik.

Habár a *Harivansa* Bána kudarcáról számol be, ez a bukás nem dicstelen. Siva kedvét leli a legyőzött démonban, és Mahákála (Mahākāla) néven a kíséretébe fogadja. A történet így nem csupán Krisna hőstettéről számol be, hanem a Siva kíséretében feltűnő, Uddzsajiniben (Ujjayinī) tisztelt Mahákála eredetmítoszról is szolgál.¹⁰

A saiva kapcsolatokon túl érdemes felfigyelni Bánának a Kártavírja Ardzsunával (Kārtavīrya Arjuna) való közös tulajdonságaira is. Kártavírja Ardzsuna ugyancsak egy démoni király volt, akivel szintén egy Visnu-avatára, név szerint Csatabárdos Ráma (Parasurāma, Paraśurāma) végzett. Mind Bána, mind Kártavírja ezer karral rendelkezett, mindkettőjük otthonát tűzistenségek oltalmazták, és mindkettőjük köré bizonyos fokú vallási tisztelet alakult ki. Sőt a kettőjüket leglátványosabban összekötő „ezerkarúságot” talán egyfajta szoláris jegyként is érthetjük, hiszen Szúrjának (Sūrya) a napistennek az egyik közkeletű neve Szahaszránsu (Sahasrāṃsu), azaz „ezersugarú”. Ezt a feltételezett kapcsolatot erősíti továbbá Bána lánya, Usá (Uṣā), akinek a neve megfeleltethető Usasznak (Uṣas), vagyis a védikus hajnalisten-nőnek.

Az előszót végül néhány technikai megjegyzéssel szeretném zárni. A *Harivansa* a szanszkrit epikus költészetnek megfelelően időmértékes metrumban, javarészt slókában (*śloka*) íródott. A fordításomban első sorban a tartalom pontos visszaadására törekedtem, így az eredeti időmértékes forma helyett szabad prózában közöltem a szöveget. A szanszkrit neveket „magyaros” átírásnak megfelelően adtam meg, azonban az első előfordulásukkor rendre feltüntettem a tudományos átírást is.

⁹ *Harivansa* IIO.56–III.II.

¹⁰ Phyllis GRANOFF: Mahākāla's Journey: From Gaṇa to God, *Rivista degli studi orientali*, LXXVII, 2003. 107–108.

HARIVANSA (HARIVAMŚA)

106.7–112.129¹¹

Egy alkalommal Bali (Bali)¹² [Bána (Bāṇa) nevű] fia felkereste Sivát (Śiva). Miután meghajlással hódolt előtte, a következő kérdést tette fel a bikás zászlóval rendelkező istenségnek:

– Neked köszönhetően, ha túlsordult bennem a harcikedv, rendre győzelmet arattam, akár az istenekkel, akár a szádhjákkal (*sādhya*) vagy épp a marutokkal (*marut*)¹³ szálltam szembe. Mivel ezek most már előre tartanak egy újabb vereségtől, és mivel minden reményüket elvesztették afelől, hogy engem valaha is legyőznek, gondtalan életre vágyva a mennybe költöztek. Ettől pedig én vesztettem el a hitemet abban, hogy valaha még harcolhatok. E nélkül azonban nem akarok tovább élni. Harc híján egyik karomnak sem veszem hasznát. Mondd meg hát, fogok-e még valaha csatát vívni! Ha nincs küzdelem, öröm sincs számomra az életben! Légy kegyes hozzám, nagy isten!

[A kérés hallatán] a magasztos Siva harsány nevetésben tört ki, és a következő szavakkal nyugtatta meg a démont:

– Kedves Bána! Nagy csata vár még rád! A lakhelyeden felállítottál egy zászlót. Tudd meg, hogy amint ez eltörik, háború fog kirobbanni!

Bánán ennek hallatára [az öröm lett úrrá], és többször vidáman felnevetett, majd ragyogó arccal a lábai elé borulva a következőket mondta:

– Hát nem hiába kaptam ezer kart! Az égnek hála, ismét csatában győzhetem le az ezerszemű Indrát (Indra)!¹⁴

[Ezt követően] a földre borult [démon], akit az ellenségek sanyargatójának tartanak örömkönnyeiktől ázott szemekkel ötszáz üdvözlő kéztartással magasztalta az istenséget, mígnem maga Siva szakította félbe:

– Elég ebből! Kelj fel! [Légy nyugodt, hogy] olyan kiváló harcban lesz részed, amely mind a karjaid, mind a családod becsületére fog válni!

¹¹ *Harivansa* = Parashuram Lakshman VAIDYA (kiad.): *The Harivaṃśa. Being the Khila or Supplement to the Mahābhārata*, Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, 1969.

¹² Bali az ind démonvilág rettegett alakja, akinek a világuralmát Visnu törpe (*vāmana*, *vāmana*) formájában döntötte meg. (Vettam MANI: *Purāṇic Encyclopaedia*, Delhi, Varanasi, Patna, Madras, Motilal Banarsidass, 1975, 103–104).

¹³ Mind a szádhjá, mind a marutok az égi lények egy-egy csoportját alkotják. Pontosabb információink azonban csak a marutokkal kapcsolatban vannak, akik különféle, a védikus kortól fogva tisztelt szélistenek voltak. Érdemes megjegyezni, hogy a korai időkben Rudra, a védikus viharisten fiaiként tartották számon őket. (Arthur Anthony MACDONELL: *Vedic Mythology*, Strassburg, Verlag von Karl J. Trübner, 1897, 74).

¹⁴ Indra a védikus vallás vezető istensége, aki egyfajta égatyaként uralja a mennydörgést és a villámlást, illetve biztosítja az éltető esőt az emberek számára. A későbbi korokban Indra tisztelete azonban erőteljesen a háttérbe szorult. Habár a klasszikus mitológia továbbra is az istenek királyának tekinti, ez ezekben a történetekben csupán névleges titulus, hiszen kontextustól függően hol Siva, hol Visnu alárendeltjeként találkozunk vele.

A nemeslelkű, háromszemű Siva beszédére Bána felállt, miközben az öröm szétáradt a testében. Miután pedig a sötéttorkú Siva¹⁵ elengedte, az első útja a palotájába vezetett, ahol nyomban azt a helyiséget kereste fel, amelyben a zászlóját tartotta. Oda érkezve a következő szavakat intézte [a miniszteréhez], Kumbhándához (Kumbhāṇḍa):

– Most ön egy szívének kedves dologról fog értesülni!

Ennek hallatára Kumbhāṇḍa örömmel kezdte faggatni a csatákban páratlan Bánát:

– Uram, téged a királyok közül a legkiválóbbnak tartanak! Mi ez az örömteli dolog, amelyről számat kívánsz adni? A szemeim az izgalomtól immár kerekre nyíltak! Csak nem Siva szeretetéből és Szkanda (Skanda)¹⁶ irántad való gondviseléséből fakadóan Siva királyi hatalmat adott neked a háromvilág felett? Vagy netán Indra rémült meg tőled annyira, hogy inkább az alvilágba tette át a székhelyét? Esetleg Diti (Diti)¹⁷ fiai értek meg végre arra, hogy elhagyják a Visnutól (Viṣṇu) való félelmüket? [Jól emlékszem], hogy egykor még úgy tartottak a diszkoszáttól, hogy nem voltak restek a tenger mélyére rejtőzni előle.¹⁸ Vagy inkább az aszurák (*asura*)¹⁹ azok, akik ezúttal nem fognak gyáván meghátrálni a csatában, amikor szembe találkoznak majd az íjat és buzogányt tartó, szilárd Visnuval? Esetleg arról van szó, hogy ugyanők ezentúl az alvilág helyett a mennyben fognak boldog életet élni? Vagy talán az apád, akire egykor Visnu vetett rabigát, szabadult ki a tengeri börtöné-

¹⁵ Sívát a különféle szövegek gyakran hívják nílakanthának (*nīlakanṭha*), vagyis sötét- (esetleg kék-) torkúnak. Ez az elnevezés a Tejóceán kiköpülésének történetéhez kapcsolódik. Az istenek és a démonok a Vászuki (Vāsuki) nevű óriáskígyót használták kötélként a tenger kiköpüléséhez. Mivel az istenek és a démonok ide-odarángátták a kígyót, az váratlanul kibocsátotta magából a Kálakútának (Kālakūṭa) nevezett mérget. Noha ettől hatalmas rémület kerekedett, komolyabb baj mégsem történt, mivel Siva önfeláldozóan megitta a mérget, amely örökre elszínezte a torkát. (*Mahābhārata* I.16.27.d¹⁰.1–14; *Mahābhārata* = Vishnu S. SUKTHANKAR et al. (kiad.): *The Mahābhārata*, Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, 1927–1966).

¹⁶ Siva fiaként számon tartott hadisten.

¹⁷ Kasjapa (Kaśyapa) felesége, akitől a hagyomány a démonok egyik csoportját, a daitjákat (*daitya*) származtatja. Fontos megjegyezni, hogy noha a Diti nevéből képzett daitja matronima eredetileg valóban csak bizonyos, tőle származó démonokat jelölhetett, később köznevesült, és valamennyi ártólény megnevezésére szolgált. (MANI: i. m. 244.).

¹⁸ A szöveg itt minden bizonnyal a Káléjákról (Kāleya) szóló legendára utal. Hajdanán a gonosz Vritra (Vṛtra) elzárta az emberiség elől a vizeket, azonban Indra végzett vele és a szövetségeseivel. Néhány démonnak, az úgynevezett Káléjáknak azonban sikerült elmenekülniük az istenek királya elől, és a tenger mélyén találtak menedéket. Az istenek azonban felfedezték a Káléják rejtekhelyét, és Agasztja (Agastya) bölcsét kérték fel arra, hogy igya meg a tengert. Amint a bölcs teljesítette a kérésüket, megtalálták a démonokat, és végeztek velük. (*Mahābhārata* 3.99.1–103.12).

¹⁹ Az aszura szó alapvetően szintén a démonokat, esetleg a korai időkben a démonok egy csoportját jelölhette. A védikus nyelvben egyébként az aszura névhez még számos pozitív konnotáció párosult, így úgy tűnik, hogy eredetileg a védikus istenek egy csoportját nevezhették így. Ezt a feltételezést erősíti meg az Aveszta főistenének, Ahura Mazdának a neve, amelyben az *abura* előtag minden bizonnyal az óind aszura megfelelője. (John L. BROCKINGTON: *A szentfőnál*, ford. Gáthy Vera, Budapest, General Press Kiadó, 1998.b, 35–36).

ből, hogy a királyi trónra üljön? Bár láthatnánk őt, Virócsana (Virocana) fiát, amint menyeyi füzérekkel díszített ruhákat visel és égi kenőcsök illatosítják meg a testét! Drága uram! Netán a mennybéli élőlények felett aratott győzelmünknek köszönhető, hogy visszaszereztük mindazt, amit hajdanán a három lépés következtében elvesztettünk?²⁰ Talán végre magán Visnun, akinek a közeledtét kellemesen mély hangú kagylókürt jelzi, fogunk bosszút állni? Vagy valójában Siva volt hozzád annyira kegyes, hogy a szíved izgatottságát örömkönnnyek kísérik? Ennek megfelelően talán az ő elégedettsége és Szkanda nagyrabecsülése révén szereztél mindannyiunk felett királyi hatalmat?

Kumbhanda ösztönző szavaira Bána, a tigrishez hasonló férfi még inkább lázba jött, és noha a legkiválóbb szónoknak tartották, ezúttal összefüggéstelen választ adott:

– Ide figyelj Kumbhanda! Biz’ jó ideje annak, hogy utoljára harcoltam. Fogtam magam hát, és kedvesen megkérdeztem a nagydicőségű, sötét torkú Sivát: Magaságos isten! Én már nagyon szeretnék egy háborút! [Mondd meg hát], fogom-e még a harcban örömet lelteni? Erre az összes isten felett álló és egyben az ellenségekkel elbánó Sivából hangos nevetés tört elő, mígnem végül nagy sokára így szólított meg: „Bána démon! Egy, a korábbiakhoz nem mérhető, nagy küzdelem vár rád, ami azon nyomban be fog következni, amint a te pávával díszített zászlód ketté törik.” [Ezt meghallgatva] én örömmel elbúcsúztam a bikás zászlós, magasztos Sivától, és tüstént hozzád siettem.

A király örömködése azonban félelemmel töltötte el Kumbhándát:

– Jaj, uram, amit mondtál, az rettenetes!

Alighogy e szavak elhagyták az ajkát, az [ott felállított] zászló nagy erővel a földre zuhant. Olyan volt, mintha ott helyben Indra mennyköve csapott volna le. Ezt látva a démon hatalmas öröme gerjedt, mivel elérkezettnek látta az időt a csatára. Ekkor a Föld is remegni kezdett, mintha Indra mennykövének csapása azt is érte volna. Olyan volt, mintha a Föld belsejéből egy párdúc²¹ üvöltött volna fel. Ekkor az istenek közt legkiválóbbnak tartott Indra eső helyett vért kezdett hullatni, amely teljesen ellepte Sónitapurát (Śonitapura).²² [Ezt követően] egy nagy mennykő hasított ketté a Napot, majd a Föld felszínébe csapódott. Ennek következtében a Nap eltérült a pályájáról, és a hevével gyötörni kezdte a Földet. A szentként tisztelt fákon a véreső többszázezer ágra szakadva hömpölygött. [Az égről] csillagok hulltak le.

²⁰ A három lépés Bána apjának, Balinak a bukására való utalás. Az egész világot uraló Balit Visnu egy törpe képében kereste fel, és csupán annyi területet kért a királytól, amelyet három lépéssel át tud lépni. Bali meggondolatlanul teljesítette a kérést, amelynek következtében egész birodalmát elvesztette, hiszen az óriássá növe Visnu a három lépésével az egész világot átlépte. (*Rámájana* 1.28.1–12; *Rámájana* = G. H. BHATT et al. (kiad.): *The Vālmiki-Rāmāyaṇa*, Baroda, Oriental Institute).

²¹ A szanszkrit eredetiben szereplő vrisadamsa (*vṛṣadamśa*) szó jelentése bizonytalan. Eredetileg talán valamilyen macskafélét jelölhetett, amelyet itt John L. Brockington javaslata nyomán párdúcnak fordítottam. (BROCKINGTON [1998.a]: 195.).

²² A Sónitapura elnevezés szószerint „vérvárost” jelent, amely itt valós értelmet nyer azzal, hogy Indra vérrel borította be.

Noha még nem volt itt az ideje, Ráhu (Rāhu) lenyelte a Napot.²³ A Föld olyan szörnyen rengett, mintha a világvége érkezett volna el. A Nap az útját megszakítva délen maradt. Szünni nem akaró rettenetes szelek pusztítottak. A Nap hajnali sugarai láthatatlanná váltak, mivel azokat a villámok szélüknél vörös és fehér, felül fekete fénye nyomta el. A Mars görbe pályát írt le a Krittikák (Kṛttikā) közt,²⁴ míg Bána születésének a naksatrāja (*nakṣatra*)²⁵ mindenfelé érezte a káros hatását. Végül kidőlt az a sokágú fa, amelyet a démon lányok tartottak nagy becsben. Bána pedig, noha észlelte mindezeket a vészjósló jeleket, nem vette őket komolyan, mivel az erejére való büszkesége vakká tette. A bölcs miniszterén, Kumbhándán ellenben a félelem lett úrrá, és folyamatosan a közelgő veszélyre igyekezett felhívni a figyelmet.

Azonban Bána, aki valóban a legkiválóbb hős volt [minderről nem akart tudomást venni. Helyette inkább] a legjobb italokat hozatta, és különféle démonnőkkel vette körül magát. [Mivel] a vészmadár, Kumbhanda [mindebben nem kívánt részt venni], a lakhelyére távozott és ott töprengett a különféle természeti csapások jelentésén:

– Vitathatatlan, hogy a királyunk egy kiváló démon. Most mégis olyan elővigyázatlanul, sőt mi több ostobán viselkedik. Még csupán a harcra vágyik, de máris győztesnek képzei magát. Annyira úrrá lett rajta a mámor, hogy nem veszi észre az intő jeleket. Ezek a természeti csapások nem ok nélkül következtek be, így joggal tarthatok valami szörnyű katasztrófától. Kétségtelen, hogy a háromszemű Siva pártfogását élvezzük, sőt Szkanda sem közömbös irántunk, mégis, ha ez ily’ meggondolatlanul cselekszik, annak mindannyian a kárvallottjai lehetünk. Ha [az urunk vétkezik], akkor pusztulás fog bekövetkezni. A hibák elkerülhetetlenek, mindig jelen lesznek. Így a királyunk hibája miatt, mindannyiunkat kártevőknek fognak tartani. Másfelől Siva, akit mind az istenek, mind a démonok teremtményének tartanak, a városunk oltalmazója. Sőt, rajta kívül Szkandának is van lakhelye nálunk! Ha ez a kettő Bána pártját fogja, ugyan ki az, aki képes lenne vele harcba szállni!?

Így végül Kumbhanda úrrá lett az aggodalmán. Noha tisztában volt az eljövendő nehézséggel, a bizalmát mégis a sikerbe vetette, hiszen [úgy vélte], hogy Balihoz hasonlóan csak azok vallanak kudarcot a csatában, akikkel maguk az erényes cselekedetű istenek fordulnak szembe.

*

²³ Ráhu egy démon volt, aki egy bráhmāna (*brāhmaṇa*) álcáját felöltve próbált inni az istenek italából az amritából (*amṛta*). A Hold és a Nap azonban felismerte a démon, és értesítette Visnut, aki a diszkoszával azon nyomban lefejezte a gonosztevőt. Ettől kezdve Ráhu időről időre újra megpróbálja lenyelni a Napot és a Holdat, azonban mivel hiányzik a nyaka, ezért az égitestek mindig kiszabadulnak. A mítosz így magyarázatot ad mind a Nap-, mind a Hold-fogyatkozás jelenségére. (*Mahābhārata* I.17.4–8).

²⁴ A Krittikák egy hattagú csillagcsoportot megisméjlesztő istennők elnevezése. Elsősorban arról ismertek, hogy ők nevelték fel a hindu hadistent, Szkandát. Valójában az istenség gyakran használt neve Kārttikéja (Kārttikeya) az ő nevükből képzett matronima.

²⁵ Holdház.

Mindeközben a magasságos Siva egy kellemes folyóparti helyet szemelt ki, hogy ott adja át magát a Párvatival (Pārvatī)²⁶ való önfeledt játszadozásnak. Ebben a ligetben csodálatos módon egyszerre lehetett megtapasztalni az összes évszak szépségét. Több száz apszarasz (*apsaras*)²⁷ játszott itt mindenféle, miközben gandharva (*gandharva*)-férjeik²⁸ igyekeztek a kedvükben járni. Az [épp kinyíló] korallfák és szantánakák (*saṃtānakā*)²⁹ virágjai nem csupán a vízpartot, hanem az egész égboltot beillatozták. Siva örömét lelte az apszaraszok énekében, amelyet különféle hangszerek, fuvolák, lantok, dobok és cimbalmok kísérték. Ez az énekmondók és dalnokok előírásai szerint megalkotott szózat pedig nem mást dicsőített, mint a vörös ruhájú istenséget, Sívát, akinek a csodálatos testét páratlan füzérek ékesítették. Az apszaraszok egyike, Csitalékhá (Citralekhā) magára öltötte Párvatí alakját, hogy Siva kedvében járjon. Az istennő alakját, arcát és játékát [meglátva] mind Párvatí, mind az apszaraszok felnevettek. Ennek következtében pedig mindenhol nevetgélés hallatszott, ami mulattatta Sívát.

[Ezen az eseményen] Bána szépséges lánya, Usá (Uṣā) is jelen volt. Amint megpillantotta az istennővel a folyóban játszó Sívát, hirtelen vágy lett úrrá rajta, és azt kívánta, hogy bárcsak az istennő helyében lehessen, hiszen [úgy vélte, hogy] különösen nagy kegyben részesültek azok, akik a férjeikkel együtt így szórakozhatnak.

Párvatí istennő ekkor észrevette a sóvárgó Usát, és halkán megszólította, hogy szavaival lelket öntsön belé:

– Usá! Nem kell már sokáig várnod! Közel az idő, és te is megtapasztalod azt a gyönyört, amit én az imént éltem át az ellenségeket szétzúzó Siva [karjai közt]!

Alighogy Párvatí a mondandója végére ért, Usá szíve erősen kezdett verni, miközben a szemeiből a nyugtalanság tükröződött.

– Mikor fogom már végre a férjem társaságát élvezni? – faggatta Párvatít, aki erre felnevetett, és így válaszolt:

– Lányom, Usá! Elmondom neked, hogy mikor fogsz vele kapcsolatba lépni. Vaisákha (Vaiśākha) hónap³⁰ tizenkettedik napján, éjszaka, miközben az ágyadban fekszel, álmodban egy férfi fog megbecsteleníteni. Ne legyen kétséged afelől, hogy ő lesz a férjed!

²⁶ Párvatí a Himalája kisebbik lányaként, a Gangesz (Gangá, Gaṅgā) testvéreként számon tartott istennő, akit Siva feleségként is tisztelnek.

²⁷ Az apszaraszok a mennyei táncosnők, leginkább a földi kurtizánok megfelelői, akiket Indra gyakran bíz meg azzal, hogy szépségükkel tegyék próbára az aszkéták állhatatosságát. (SZÁLER Péter: „Apszaraszok és jaksík: Az isteneket és istennőket kísérő nőalakok.” In: Válczi Róbert (szerk.): *ISTEN/NŐ: A Dévi-kultusz és a hagyományos női szerepek Indiában*, Budapest, Szépművészeti Múzeum, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 2018, 121–124.)

²⁸ A gandharvák az égi muzikusok, akiket hagyományosan az apszaraszok férjeként tartanak számon. (MACDONELL: i. m. 134.).

²⁹ Mítikus fa, amely Indra kertjében is megtalálható. (Monier MONIER-WILLIAMS: *A Sanskrit-English Dictionary*, Delhi, Nataraj Books, 2012 [1899], 1142.).

³⁰ A hindu holdnaptár egyik hónapja, amely rendszerint április-május közé esik. (MONIER-WILLIAMS: i. m. 1026.).

Az istennő szavait hallva Bána lánya boldogan tért haza a barátnői társaságában. A nap végén a különféle égi lányok is befejezték a játszadozást, és [úrnőjükkel], Párvatival együtt boldogan távoztak. Közülük néhányan lóra, kocsira, elefántra vagy harci szekérre felszállva hagyták el a helyszínt, míg mások a [varázserejük révén] a magasba emelkedve tértek vissza a lakhelyeikre.

Nem sokkal ezután elérkezett a Vaisákha hónap világos felének a tizenkettedik napja. Ezen az éjjelen teljesültek be Párvatí szavai, és egy férfi álmában becstelenítette meg az ágyán zokogások közt tehetetlenül vergődő Usát. Alighogy ez a férfi álom képében sebet ejtett Usán, a lány nővé érett. Épp az éjszaka közepe volt. Usá hirtelen felriadt, és elsírta magát, mivel az [egész testét] vér borította be. Az egyik udvarhölgy, Csitrálékhá azonban észrevette a rémulten zokogó lányt, és nagyon kedves hangon próbálta megnyugtatni:

– Szépséges Usá, ne félj! Mi haszna a sírásnak? Üdvös dolgot az még nem eredményezett! Te nem másnak, mint Balinak vagy az unokája! Talán csak nem akarod, hogy holmi gyáva alaknak nézzenek!? Nincs olyan dolog a világban, amitől félned kéne, hiszen épp a te isteneket elpusztító apád az, aki a félelmet kelti a csatákban. Most inkább kelj fel! Egy ilyen szép lánynak nincs oka csüggednie! Ha ilyen helyzetek elő is fordulnak, neked nincs okod az aggodalomra! Hiszen a te apádtól még az istenek is tartanak! [Képzeld csak], Indrával, az istenek királyával többször megesett az, hogy miután apád vereséget mért rá a csatában, képtelen volt visszatérni a lakhelyére!

Mindez a beszéd azonban képtelen volt gátat vetni Usá panaszáinak:

– Egykor erényes nő voltam, de íme most bemocskoltak! Hogy bírnék élni ezek után? Mit mondjak most az apámnak! [Jól mondtad], ő az istenek ádáz ellensége. Én meg most szégyent hoztam az ő dicső nemzetségére! Talán jobb meghalnom most! Nincs értelme, hogy tovább éljek! Mégis ki bírná elviselni azt a szégyent, amelyet egy valaha erényes lány okoz a családjának?

Így jajveszékelt Usá, miközben a lóuszhoz hasonló szemeiből patakzottak a könnyek. Közben a barátnői körbevették, és igyekeztek megnyugtatni, azonban a reménytelenül gyötrődő lány látványa őket is megzavarta:

– Szépséges királylány! Álmodban akár jót, akár rosszat teszel, az nem jelenti azt, hogy te valóban cselekedtél volna. Te pedig aludtál, ugye? Nincs olyan fogadalom, amit álomban meg lehetne szegni, úgyhogy amit te kihágásnak gondolsz, az valójában nem véték. Ha egy nőt a világban bűnösnek mondanak, akkor az három dologra, az elméjére, a beszédére és különösképp a cselekedetére nézve bizonyult romlottnak. Te csupán megrémültél és felzaklattad magad, bűnt azonban ezzel még nem követtél el. [Légy nyugodt afelől], hogy te egy erkölcsös, szűz lány vagy! Semmiféle hiba nem fedd téged. Jó nevelést kaptál, az erkölcsöd és a szíved egyformán folttalan. Az, hogy az álmodban ez történt veled, még nem jelenti azt, hogy a kötelességeiddel fordultál volna szembe. Erkölctelenné csak az a nő válik, akinek az elméjét a tettei már bemocskolták. Ez rád ellenben nem igaz! Jó családból származol, szép, önmegtartóztató lány vagy, akinek férfivel még nem volt dolga. Annak, hogy most ilyen állapotba kerültél, csupán a korod az oka.

A könnyfátyolokkal fedett szemű Usá azonban csak folytatta a sírást, ezért Kumbhánda lánya igyekezett megvigasztalni:

– Kedves Usám! Gondolj inkább Párvatí szavaira, amelyeket Siva jelenlétében mondott neked, miközben te a [jövendőbeli] férjedről ábrándoztál: „Egy az ellenségeit sanyargató férfi lesz a férjed. Ő Vaisákha hónap világos felének a tizenkettedik napján fog felkeresni, és a könnytől ázott hálószobádban fog téged felnőtt nővé tenni.” [Emlékezz csak vissza], így beszélt az ábrándjaidról a mosolygós istennő. Amit pedig Párvatí mond, az mindig megvalósul! [Mindezek után], Holdhoz hasonló arcszínű lány, mi értelme van ezen ily’ nagyon búsulnod?

Ez a beszéd végre nyugtatóan hatott Bána szépszemű lányára. Ő visszagondolt Párvatí szavaira, és tüstént elfelejtette a korábbi bánatát:

– Barátném! Hogy is felejtettem el azt, amit Párvatí mondott a játszadozó ura jelenlétében?! Most mindaz, amit ígért, megtörtént a szobámban. Most mégis hogyan fogom felismerni azt a férfit, akit Siva neje választott a számomra? Mit lehet tenni ebben a helyzetben?

Ekkor ismét Kumbhánda lánya kínálta a megfelelő megoldást, hiszen jól ismerte a különféle dolgok természetét:

– Ūrnóm! Efelől jogosan aggódsz, hiszen senki sem tud semmit erről a férfiről. Nem ismerjük sem a családját, sem azt, hogy milyen hőstetteket vitt már véghez, sem azt, hogy milyen erényekkel bír. Félénk, feddhetetlen barátném, őt csupán te láttad az álmodban. Hogyan találhatnánk meg egy ilyen nőcsábászt, te szépszemű lány? [De ne félj], ez a férfi, akiért te most oly’ nagyon sírsz, biztos be fog jutni a lakhelyedre, hogy téged boldoggá tegyen! Ő biztosan nem holmi közönséges ember. [Gondolj csak arra, hogy] ez az ellenségeket gyötrő hős az imént sem riadt vissza tőlünk, és egymagában bejutott a világhírű városunkba, Sónitapurába, amire eddig sem az Áditják (Āditya), sem a Vaszuk (Vasu), sem a Rudrák (Rudra), sőt még a nagy erejű Asvinok (Asvin) sem voltak képesek.³¹ [Úgy látszik, hogy] ez a kiváló, [valószínűleg] erények százaival rendelkező férfi még náluk is különb! [Sőt mi több] ő úgy hatolt be Sónitapurába, hogy közben Bánára a legfájdalmasabb csapást mérte. Aki pedig mindennek ellenére egy ilyen kiváló férfit nem kívánna férjéül, annak mi célja lehet az életben? Ragyogó szemű lány, te a szerelemtől megzavarodtál. [Légy nyugodt], szerencsés vagy, hiszen oly’ nagy kegyben részesültél, hogy maga Párvatí választott neked férjet! Most elmondom, hogy mit kell tenned, hogy megtudd, hogy ki ez a férfi, és hogy kinek a családjából származik!

Ez a beszéd örömmel töltötte el Usát, és így felelt Kumbhánda lányának, a Csitalékhá nevű apszaraszna:

³¹ A szöveg ezen a ponton a védikus panteon legjellemzőbb istencsoportjait sorolja fel. Az Adititól származó Áditják öröködnék a társadalmi rend felett, közéjük tartozik Mitra és Varuna. (GAÁL Balázs – TÓTH Ibolya: *Varuṇa-himnuszok*, Budapest, Tan Kapuja Buddhista Főiskola, 2001, 142–165.) A Vaszuk Indrát és a tűzistent, Agnit is a soraik közt tudó, eredetileg nyolcfős csoport, amely a későbbi hagyományban 333 főre bővült. (MACDONELL: i. m. 130.) A Rudrák közé a feljebb említett marutokat és apjukat, Rudrát szokás sorolni. (MACDONELL: i. m. 74.) Az Asvinok elnevezés pedig egy orvoslásban is jártás, hajnallal asszociált isteni ikerpárt jelöl. (MANI: i. m. 69–71.)

– Barátném, hogy fogjuk ezt kideríteni? – azonban alighogy ezt a kérdést felvette, hirtelen aggodalom fogta el, és zavarodottságában szörnyű szavak hagyták el az ajkát.

– Barátném, a te szemeid a lótuszhoz hasonlóak, figyelj most rám nagyon! Ha te mégsem leszel képes arra, hogy ide hozd a jövőendő férjemet, akit a lótuszszíromhoz hasonló szemei tesznek elbűvölővé, és aki hősiességben a dühös elefántbikával vetekszik, akkor nincs értelme, hogy tovább éljek.

Csitralékhá ezen azonban csak szelíden elmosolyodott, és megnyugtatta Usát:

– Barátném, [nyilvánvaló], hogy ezt a kívánságot most rögtön nem tudom teljesíteni. Ellenben egy értelmes dolgot mégis tehetünk az ügy érdekében. Figyelj most rám, és meglátod, teljesül a vágyad! [Megígérem], hogy készítek egy festményt, amelyen mindazok láthatóak lesznek, akik az istenek, a démonok, a jaksák (*yakṣa*),³² a gandharvák, a kígyók és a ráksaszák (*rākṣasa*)³³ közt az erejük, a külsejük vagy a származásuk révén különlegesnek számítanak. Rajtuk kívül ráfestem azokat a legkiválóbb embereket is, akiknek az erényeit a többi világban is elismerik. Egyet se félj, hét éjszaka alatt elkészülök, és kiderítjük, hogy ki lesz a jövőendőbeli férjed. Ezt követően pedig már könnyű lesz megszerezniük őt.

Ezután Csitalékhá az ígéretének megfelelően hét éjszaka alatt elkészítette a festményt, majd elvitte Usához és a barátnői jelenlétében szétterítette azt:

– Íme itt vannak mind! Őket tartják a legkiválóbbaknak az istenek, a démonok, a kinnarák (*kinṇara*),³⁴ a kígyók, a jaksák és a ráksaszák nemzetségeiben! Ezek ott pedig az emberek közül a legjobbak! Nézd meg őket alaposan! Itt megtalálod azt a férfit, akit az álmodban láttál!

A szerelmes lány ennek megfelelően alaposan szemügyre vette a képet, és amint a Jaduk (Yadu) nemzetségére tévedt a tekintete, a szeme egy fiatal férfin akadt meg. Nem más volt az, mint Aniruddha (Aniruddha). Ekkor a szemei tágra nyíltak, és így szólt Csitalékhához:

– Barátném! Ez az a tolvaj! Ő szennyezett be engem álmokép formájában. Íme, felismertem. Kedves Csitalékhá, most mondd el, hogy ki is valójában ez a rabló! Honnan származik? Miféle erények gazdagítják? Milyen a természete?

A barátnője kérdésére Csitalékhá így felelt:

– Szépszemű Usá! A jövőendőbeli urad nem más, mint a bölcs Krisnának, a háromvilág urának az unokája. Az apja Pradjumna (Pradyumna). Ő maga félelmetes erővel bír, a hősiességét tekintve a háromvilágban nincs párja. Még a hegyeket is képes kitépni a földből, hogy azokat fegyverként alkalmazza. Nagy szerencse ért téged, hiszen Siva felesége abban a kegyben részesített, hogy a Jaduk bikáját választotta hozzád illő férjnek.

³² Általában különféle szenthelyekhez társított, gyakran ambivalens természettel bíró isteni lények.

³³ A ráksasza elnevezés hasonlóan a korábban tárgyalt daitjához eredetileg a démonok egy konkrét, jellemzően a déli égtájjal asszociált csoportját jelölhette, amelyet később általánosan használtak a démonok elnevezésére. Több legenda sejteti továbbá azt is, hogy esetleg párhuzamban állhattak a jaksákkal. (SZÁLER: i. m. 124.)

³⁴ Lófejű, embertestű égi lények, általában a Himalájában tűnnek fel, és gyakran társítják őket a zenével.

[Usá ekkor újra kérlelni kezdte a barátnőjét]:

– Kedves, szép szemekkel megáldott [barátném], hozd el nekem az én istenek alakjával rendelkező uramat, különben most rögtön meghalok.

Usá kérésére Csitalékhá a következő beszédet mondta:

– Szépséges királylány, megédesít a mosolyod! Azonban arra kérlek, hogy figyelj most még rám! Nem kell félned, de [azért tartsd észben], hogy Dvárakát (Dvārakā) csakúgy, mint Bána városát, mindenhol védelmeyezik, és ezért nagyon nehezen bevehető. Oda egyetlen idegen sem teheti be a lábát! Neked gondolnod kell mind magad, mind magam és mind az apád épségére is!

[Azonban még ezek a szavak sem tántorították el Usát]:

– Barátném, ha nem láthatom Aniruddha teliholdhoz hasonlóan szép arcát, akkor nincs értelme az életemnek. Ha valóban a barátom vagy, és szívből beszéltél hozzám, akkor hozd el őt nekem, különben eldobom az életem.

[Így Csitalékhá végül engedelmeskedett]:

– Jól van, ne búsulj hát, elmegyek inkább! [Ígérem], hogy bejutok Dvárakába, és elhozom férjül őt, akit a Vrisnik (Vṛṣṇi) családjában a legkiválóbbnak tartanak.

Amint ez a démonok számára szörnyű csapást hozó ígéret elhangzott, Csitalékhá széleseben köddé vált, és három szempillantás alatt Bána városából a Krisna által uralt Dvárakába került. Alighogy [odaért], és szemügyre vette a Kailása- (Kailāsa-) hegy alakjával rendelkező palotákkal tarkított várost, az a gondolata támadt, hogy talán az égbolt valamelyik csillagát látja.

*

Ezt követően [Csitalékhá] Dváraká központjában felkereste azt a falakkal megerősített palotát, amelyben Pradjumna fia, Aniruddha élte a gondtalan életét. Ebbe a nagy épületbe belépve [rögtön] meg is találta. Az asszonyai vették körül, és olyan volt közöttük, mint a csillagokkal körülvett Hold. Az egyik pillanatban még játszadozás közben élvezte a nők társaságát, a másikban már nagy elégedettséggel kortyolta a szőlőbort. Amikor pedig elfoglalta a helyét a trónusán, azt lehetett hinni, hogy maga Kubéra (Kubera)³⁵ telepedett le oda. Ezt látva még a minden hájjal megkent Csitalékhán is az aggodalom lett úrrá:

– Hogy leszek képes elvégezni a feladatomat? Túl fogom-e egyáltalán élni ezt az egészet?

A ragyogó szemű [apszarasz] végül mégis úgy határozott, hogy a varázsereje segítségével sötétséggel borítja be az [egész] palotát. [Alighogy a fény ennek következtében kiveszett a helyiségekből], a sötétség a szerelmi civódásokban megrésze-gült Aniruddhát is láthatatlanná tette. [Pont ezt használta ki Csitalékhá.] Hirtelen megragadta a férfit, és vele együtt a magasba emelkedett. Egy perc sem telt bele, és máris mind a ketten Sónitapurában voltak.

³⁵ A gazdagság istene, az északi égtáj őrzője.

Amikor oda értek, Usá épp a palota teraszán tartózkodott a barátnői társaságában. Amint megpillantotta a közeledő férfit, nagy öröm töltötte el a szívét, mivel felismerte benne a kedvesét. A boldogságtól a szemei tágra nyíltak, majd az illetőnek megfelelően üdvözölte a leendő vőlegényét. Mivel azonban tisztában volt vele, hogy a cselekedete súlyos következményekkel járhat, ezért előbb Csitalékhával osztotta meg az aggodalmát:

– Fondorlatos barátném! Hogy fogjuk ezt a dolgot titokban tartani? Csak úgy lehetünk biztonságban, ha ez [az egész] titokban marad, máskülönben végünk.

[Ezt észben tartva] Usá egy titkos helyre vonult, és csak ott öltötte magára az ékszereit. Aniruddha pedig ezen a helyen kereste fel, és itt egyesültek egymással. A félelem azonban továbbra sem hagyta el a lányt.

Még egy percet sem töltöttek el egymással, amikor Bána őrszemei jelentették, hogy Usá egy idegen férfivel tölti az idejét. Hamar kiderítették azt is, hogy ez a menyeyi füzérek és kelméket viselő, égi nyakláncokkal és kenőcsökkel ékesített férfi nem más, mint a Jaduk bikája, Aniruddha. Végül egy részletes jelentésben tájékoztatták Bánát a lánya kihágásairól.

A hősies Bána, Bali ellenségeket sanyargató fia erre rögtön parancsot adott a szolgálóinak:

– Gyerünk! Induljatok mind! Végezzetek ezzel az esztelennel! Ez a szégyentelen foltot ejtett a családunk jóhírére! Bemocskolta a lányomat, és ezzel az egész családomat! Nem adtam neki Usát, ő szándékosan sértett meg minket! Azonban legyünk őszinték, hiszen akármilyen ostoba is, nagy hősiességről, akaraterőről és vakmerőségről tett tanúságot azzal, hogy tébolyában nem csupán a városunkba merészkedett be, hanem egészen a lakhelyünkig eljutott.

[Az uruk beszéde] rettenetes haraggal töltötte el a legkülönfélébb alakokat felöltő démonokat. Azon nyomban fegyvert ragadtak, és [titkon] már Aniruddha megölésére fenték a fogaikat. A kiáltozásukra azonban Pradjumna hős fia úgy rontott közéjük, akár egy ösztökével sebzett elefántbika. Amelyik démonra ez a palotájából ide került rettenetes erejű férfi az ajkait összeharapva támadást készült mérni, az hanyatt-homlok menekülőre fogta. Ezért a fegyverforgatásban jártas [Aniruddha] egy jókora, a hárem ajtajában talált vasbunkót hajított közéjük. Erre már a démonok sem voltak restek, és különféle fegyverekkel, nyilakkal, dorongokkal, lándzsákkal, kardokkal, dárdákkal és szigonyokkal viszonozták a támadást. A ráhajított nyilak és egyéb lövedékek, noha eső módjára hulltak Aniruddhára, ő még meg sem remegett, sőt mi több, úgy kezdett mennydörögni, akár egy valamennyi élőlény sorát a szíven viselő nyári felhő. Ezt követően, miután sikerült az őt érő lövedékeket hatástalanítania, olyan volt, mint a delelő Nap, amelyet felhők fogtak közre. Egy másik percben pedig már a szél látszatát keltette, hiszen a démonok hiába próbáltak rajta mérhetetlen erejű vasbunkókkal sebet ejteni, végül felhőkként kotródtak el az útjából. Ennek köszönhetően az ellenségeket sanyargató [Aniruddha] boldogan hallatott oroszlánokat megszégyenítő üvöltést, amely [kellemességét tekintve] a nyárvégi felhőket idézte.

– Álljatok már meg! – vetette oda nekik, majd végzetes csapást mért [a szavaitól] megzavarodott démonokra. A nagy erejű hősnek végül valamennyien hátat fordítottak, és az urukhoz, Bánához menekültek. Azonban hiába jajveszékelték, megnyugvást nála sem szereztek. Ehelyett Bána inkább lelkesíteni próbálta a félelemtől keresztbeálló szemű katonáit.

– Ne féljetek! Ti a démonok közt is a legkiválóbbak vagytok! Mi okotok van hát félni!? Elég a rémületből, foglaljátok el ismét a méltó helyeteket a csatában, és küzdjete meg velem! Ugyan ki engedné a világban, hogy kár essen a hírnevében!? Ostobák! Olyanok vagytok, mint valami herélték, akik a megvetést önként választják. Mégis ki ez, akitől így megijedtetek? Jól kitanultátok a fegyverforgatást, és méltók vagytok arra, hogy a rokonaimnak tekintselek benneteket. Most mégsem veszem hasznotokat a csatában! A pokolba veletek! Kotródjatok innen!

Bána fenyegetésének hatására a több tízezer főt számláló démonsereg visszatért a csatába. Ezúttal a sereg magját a különféle eszközökkel felfegyverkezett pramáthák (*pramātha*) alkották.³⁶ Úgy néztek ki, mint egy éjszaka közepén felbukkant, cikázó villámokat szóró viharfelhő. Néhányan közülük a föld felszínén maradtak, és az elefántokéval felérő hangon üvöltöttek. A többiek a levegőbe emelkedtek, és a hangjukkal a nyárvégi felhőket imitálták. A csata ismét teljes intenzitással folyt. Mindenfelől kiáltások hallatszottak:

– Állj meg! Állj meg!

Aniruddhát azonban továbbra sem hagyta el a harci szerencséje. Mivel szörnyű erő birtokosa volt, [játszi könnyedséggel] tépte ki mind a lándzsákat, mind a bunkókat a rárontó démonok kezéből. Miután sikerült elvennie ezeket a fegyvereket, a saját gazdáik ellen fordította őket. A frontvonalban végül egy szörnyű vasdorongot is sikerült [ily' módon] megkaparintania, amely számos démon halálát okozta.

Mindezek után az ellenségeit sanyargató hős összeszedte az eldobált kardokat és pajzsokat, hogy ezekkel adjon számot a harci mozdulatok mind a harminckét típusáról: a bhrántáról (*bhrānta*), az udbhrántáról (*udbhrānta*), az áviddháról (*āviddha*), az áplutáról (*āpluta*), a viplutáról (*vipluta*), a plutáról (*pluta*) [és a többiről].³⁷ Nem csoda hát, hogy a démonok nyomban azt kezdték gondolni, hogy a csata frontvonalában legalább ezer vicsorító halálisten játszadozik velük.

³⁶ A pramáthák a Sívát kísérő démoni lények egyik csoportja.

³⁷ Noha a Harivansa csak hatot említ névszerint, hagyományosan valóban harminckét típusát különböztetik meg a harcban végzett mozdulatoknak. A teljes lista ennek megfelelően: bhrānta (*bhrānta*), udbhrānta (*udbhrānta*), áviddha (*āviddha*), ápluta (*āpluta*), vipluta (*vipluta*), szampáta (*sampāta*), szamudisa (*samudīsa*), sjénapáta (*śyenapāta*), ákula (*ākula*), uddhūta (*uddhūta*), avadhūta (*avadhūta*), szavja (*savya*), daksina (*dakṣiṇa*), anālaksita (*anālaksita*), vizsphóta (*viśphoṭa*), karála (*karāla*), indraszakha (*indrasakha*), vikarāla (*vikarāla*), nipāta (*nipāta*), vibhīšana (*vibhīṣaṇa*), bhajānaka (*bhajānaka*), samagrapāda (*samagrapāda*), ardhapāda (*ardhapāda*), tritijāmsapāda (*trītijāmsapāda*), pādardha (*pādardha*), váridzsa (*vārija*), pratjālīdha (*pratjālīdha*), álīdha (*ālīdha*), varāha (*varāha*), lulita (*lulita*), khadgavidhi (*khaḍgavidhi*), csarmavidhi (*carmavidhi*). (*Agni-purāna* 251.1–4; *Agni-purāna* = Rajendralal MITRA (kiad.): *Agni Purana*, Calcutta, Society of Bengal).

Végezetül a vértől verejtékező, a küzdelemben ezúttal is kudarcot valló démonok ismét Bánához fordultak. Miközben az utolsó csepp erejüket összeszedve az elefántjaikra, lovaikra és harci szekereikre igyekeztek felkapaszkodni, szörnyű jajveszékelés hallatszott mindenfelé. Voltak, akik félelmükben vért hánytak, míg többen egymáson taposva próbálták fejvesztve elhagyni a harcmezőt. Korábban démon még nem félt úgy a csatában, mint ezek, akik Aniruddhával szálltak szembe. Hiába rendelkeztek hegynyi termettel, és hiába volt náluk több bunkó, kard és szigony, ezúttal vértől habzó szájjal rogytak le a földre. Így végül nem az urukhoz tértek vissza, hanem a csatában elesve a széles égboltra kerültek.

Bána a hatalmas hadseregének kudarcát látva majdnem felrobbant a haragjában. Úgy lángolt, mintha maga lett volna az áldozati tűz. Azon nyomban magához vette a rettenetes kardját, és a harci szekeren termett, majd Kumbhánda vezetésével nyomban oda hajtott, ahol Aniruddha tartózkodott. [Bána] amint a kézvédővel betekert karjait különféle fegyverekkel ellátta, ragyogni kezdett. Mivel mind az ezer karjában [harci eszközök], dárdák, kardok, bunkók, szigonyok és csatabárdok voltak, ezért úgy tűnt, mintha ezer szivárvány közeledett volna.

Pradjudma fia azonban harsány nevetéssel fogadta a feléje közeledő, ordító Bánát. Legelőször a szekerét vette szemügyre: [legalább] kétezer méter hosszú volt, a közeledtét több száz csengő jelezte, kívül vörös zászlók, belül medvebőr borította és ezer ló hajtotta. [Ezt követően] emelte csak a tekintetét a karddal és pajzzsal rárontó démonra.

Közben Bána is észrevette a gyalogszerrel közeledő, magát pajzzsal védelmező, kivont kardot tartó Aniruddhát, és nagy vágyat érzett, hogy végezzen vele. Magában így gondolkozott:

– Ugyan a Jádavák (Yādava) dicső nemzetségéből származik, de még páncél sincs rajta – majd nyílzáport bocsátott a harcban vele szemben álló ellenfelére.

Aniruddhát ez azonban nem rendítette meg. A démon nyilait elhárítva továbbra is úgy állt előtte, mint a Nap az Udaja-(Udaya-)hegy előtt.³⁸ Sőt mi több, a fiatal Jádava hirtelen csapást mért Bánára, de olyan hévvel, akár egy oroszlán az erdőben váratlan felbukkant elefántra. A démon a támadást ezer szélesebben kilőtt, tűhegyes, szannataparvan-(*saṃmataparvan*-)nyíllal³⁹ viszonzta, amelyek az erős karú férfiba fúródtak. Ennek hatására Aniruddha szörnyű haragra gerjedt, és rettenetes cselekedetre szánta el magát. A rásújtó kardokról, buzogányokról, szigonyokról, lándzsákról, dárdákról és nyilakról még csak tudomást sem vett, hanem váratlanul a frontvonalban termett, és összetörte a szekér kocsirúdját az oda befogott lovakkal együtt. Bána azonban jól ismerte a különféle harcmódorokat, és nyilak, lándzsák és dárdák tömkelegével mintegy láthatatlanná tette Aniruddhát.

A démonok ekkor azt hitték, hogy már vége, és örömködni kezdtek. [Aniruddha] azonban talpra állt, és ismét ott termett Bána szekérének az oldalánál. A haragtól tajtékzó démon ekkor elővette a rettenetes dárdáját. Ez már több

³⁸ Szó szerint a „Felkelés hegye”, amely mögül a Nap nap mint nap felemelkedik.

³⁹ Valószínűleg egy nyíltípus elnevezése lehetett.

csatában gyilkolt. Lángnyelvekből és csengőkből készült, [különleges] füzérek díszítették. Úgy ragyogott, hogy a fénylő Napot, vagy még inkább a Halálisten vibráló jogarát idézte. [Amint pedig a csatába lett küldve,] tüzes mennykő módjára akadálytalanul csapott le.

Aniruddha, a legkiválóbb férfi azonban még ettől sem riadt vissza: előbb hatásaltanította a feléje tartó gyilkoló dárdát, majd a sajátjával Bánát vette célba. A fegyver áthatolt a [démon] testén, és a földbe fúródott. A [csapástól] elkábult Bánába ekkor Kumbhánda igyekezett lelket önteni:

– Démonok királya! [Látod], ezért kellett méltó ellenfélre várnod? Tessék, most megkaptad. Ez a hős elbánt veled. Itt az ideje, hogy bevesd a varázserődet, különben nincs esélyed! Most gondold magadra, és persze rám is! Vagy tán a büszkeséged tart vissza? [Ne tétovázz], végezz vele, különben ő végez velünk.

A miniszter szavai ezúttal hatottak Bánára. Mivel a szónoklásban is a legkiválóbbak közt volt számon tartva, haragjában kemény beszédet mondott:

– Halálisten, lelkek elragadója, gyere, úgy vezetem el őt Te hozzád, mint Garuda (Garuda) a kígyókat.⁴⁰

Alighogy e szavak elhagyták az ajkát a szekere a lovaival, lobogóival és kocsihajtójával együtt ott helyben délibáb módjára láthatatlanná vált. A bátor és legyőzhetetlen Aniruddha így hiába kutatta mindenfelé, sehol sem találta, hiszen Bána a sötétséget okozó varázslatának köszönhetően rejtve maradt. Ezt kihasználva a dühöngő démon bűvös nyilakat lőtt rá. Ezek látszólag célt tévesztettek, azonban a földre hullva kígyókká változtak, és Aniruddhát kötelek módjára körbetekerték, majd megbéklyózták. Amikor ezek a kígyók már az egész testét beborították, Aniruddha nem tanúsított ellenállást, hanem minden önuralmát megtartva olyan szilárdan állt, mintha csak maga a Himalája lett volna. Hiába szorították egyre jobban a lángokat köpő kígyók, ő továbbra is a nyugalomát megőrizve sziklaszilárdan állt. A kígyókká változó nyilak egyszerűen nem tudták megtörni, akárhogy is próbálták.

Ezt látva Bána haragja csak még jobban növekedett, és a zászlórúdjára támaszkodva ócsárolni kezdte [Aniruddhát], majd ezt befejezve így szólt a [kocsihajtójához]:

– Kumbhánda! Elég az időhúzásból! Itt az idő, hogy végezzünk ezzel a liliumtipróval! Ez a megátalkodott csorbát ejtett a hírnevemen!

A parancs hallatán Kumbhánda azonban így vélekedett:

– Királyom! Amit most mondok, azt érdemes megfontolnod. [Mielőtt bármit is tennénk], legelőször meg kell tudnunk, hogy kinek a fia ez, és hogy honnan került ide? Az is lehet, hogy valaki szándékosan csempészte be közénk ezt a férfit, akinek a hősiessége Indráéval ér fel. Királyom! Miközben te harcoltál, engem többször is az a gyanú fogott el, hogy talán valamelyik istennek a fia jött ide, hogy játszadozzon veled. Ismerjük el, hogy nagy erővel bír, kiválóan küzdött, és valamennyi fegyver-

⁴⁰ Garuda, Visnu váhanája (*vāhana*), azaz a hátasa, aki a kígyók legfőbb ellenségévé van számon tartva.

hez ért. Épp ezért nem lenne helyes, hogy csak úgy végezz vele. Előbb tudjuk meg, hogy ki is ő valójában. Ha pedig ez kiderült, akkor a kedved szerint dönthetsz arról, hogy kivégezteted, vagy megkegyelmezel neki. Ha megöled, könnyen nagy hibát követhetsz el, ellenben, ha fogságba veted, még javad is származhat belőle. Egy biztos, egy ilyen természetfeletti tulajdonságokkal megáldott férfi jobb bánásmódot érdemel. Nézd csak meg jobban, a testét már teljesen ellepték a kígyók, ez meg még csak meg sem remeg. Ezért gondolom, hogy ez a kiváló férfi nagy erényekkel bír, és valamelyik híres családból származhat. Még most sem akar tudomást venni rólunk, noha fél lábbal már a halál torkában áll. A végtagjaiból ömlik a vér, a testét kígyók gyötrik, ő mégsem esedezik kegyelemért, épp csak a szemöldökét húzta össze. Királyom! Vedd észre, hogy még ebben a helyzetben is kizárólag a karja erejében bízunk. Az, hogy kegyet kérjen tőled, még meg sem fordul a fejében. Ki lehet ez a nemes férfi, aki, noha csak két karja van, mégis kiállt egy ezerkarúval. Királyom, ha jónak látod, hát járj utána ennek! Derítsd ki, hogy ki ez a hősiesség férfi?

E szavak hatására Bána a kígyókkal megkötözött Aniruddhát életben hagyta és visszatért a saját lakhelyére.

Mindeközben [Dváarakában] az urukat szem elől veszítő asszonyoknak feltűnt Aniruddha hiánya, és olyan keserves zokogásba kezdtek, mintha kinnarík lepték volna el a palotát:

– Miféle szörnyű csapás ez? A férjünk miatti félelmünket még maga Krisna jelenléte sem orvosolhatja. Habár az ő karjai oltalmat nyújtanak a mennybéli isteneknek, [nevezetesen] az Indra köré csoportosult déváknek (*deva*),⁴¹ a marutoknak és az áditjának, most őt is nagy csapás érte, hiszen az unokáját, Aniruddhát rabolták el. Ugyan mely vakmerő gazember lehetett erre képes? Most bizonyára ennek sikerült szörnyű haragra gerjesztenie Krisnát. Olyan, mintha ez [szánt szándékkal] a kitárt szájú halálisten agyarái közt [akarna] kóborolni. Csak az vetemedhet arra, hogy ingerelje Vasudéva (Vasudeva) fiát, akinek elment az esze! Még maga Indra sem vetemedne ilyen pimaszságra a Jaduk bikájával szemben! [Persze] nem esik meg a szívünk rajta, hiszen mi magunk vagyunk ennek a rablónak a kárvallottjai. Sőt, azzal, hogy elragadta tőlünk az urunkat, akár meg is ölhetett volna minket!

Így panaszkodtak ezek a szépséges nők, miközben a szemüket teljesen elárasztották a bánat könnyei. A sok sírástól a szemeik olyanok voltak, mint a lótuszok monszun idején, míg végül úgy kivörösödtek, mintha vér öntötte volna el őket. A szörnyű lármát hallva azt lehetett hinni, hogy a palota tetején több ezer halászsas ütött tanyát. A [város] bikaerős lakói a hirtelen támadt zaj mögött valami veszélyt sejtettek, ezért gyorsan a helyszínre siettek a lakhelyeikről.

⁴¹ A dévák elnevezés a legkorábbi Rigvéda-himnuszokban az aszurák mellett az istenek másik meghatározó csoportját jelölte. Később az aszurák démonizálódásával párhuzamosan a déva általánosan fordul elő „isten” jelentésben. Az iráni népeknél ezzel szemben a dévának megfelelő avesztai *daeua* szó épp a gonosz lények elnevezése lett. (PUSKÁS Ildikó: *Lélek a körforgásban*, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 117–118).

– Mi ez a rettenetes ricsaj? Mi folyik Aniruddha házában? Hiszen Krisna a védelmezőnk, ugyan miféle baj érhetett minket? – miközben így kérdezgették egymást, a hangjuk többször elbődült, [amitől olyannak tűntek], mintha oroszlánok bújtak volna elő a barlangjaikból. Mindenek tetejében pedig megszólalt Krisna harci dobja is, amelynek a hangjára a tanács teljesen megtelt.

– Mi történhetett? – egyre csak így tanakodtak a Jádavák, miközben illően üdvözltek egymást. A nagy tanácsstalanságban azonban a szemeiket a könny és harag megvörösítette, és úrrá lett rajtuk a harci vágy.

Miután a tanács tagjai végre elcsendesedtek, [elsőként] Viprihu (Viprthu) nyitotta szőlásra az ajkait, és többször mély lélegzetet véve beszédet intézett a valamennyi harcos közül a legkiválóbbnak tartott Krisnához:

– Nagyságos urunk, mintha aggodalom kezdene úrrá lenni rajtad! Mi, Jádavák, mindannyian a karjaid erejébe vetettük a hitünket, és ennek révén nagy megbecsülésre tettünk szert. Hasonlóképp járt el a rettenthetetlen Indra is, amikor beléd vetette a bizalmát. Most, [hála neked], ő végre nyugodtan alszik, és nem csinál gondot a hadi szerencse forgásából. Mindezek után értetlenül állok a te nyugtalan-ságod előtt. [Nézd csak], a rokoniaid miattad már mind elmerültek a bánat meg-ingathatatlan tengerében. Innen csupán te mentheted ki őket erős karjaid segítségével! Mi hát a baj? Felséges Krisna, miért nem szólsz? Kár aggódnod!

E szavak hallatán Krisna többször felsóhajtott, [majd] ékes szózatot intézett [Viprihuhoz]. Mivel pedig jártas volt a szónoklás művészetében, úgy tűnt, mintha a beszédét maga Brihaspati (Brhaspati)⁴² költötte volna:

– Viprihu, neked most az a bajod, hogy nem közöltem veletek a bánatom okát. Akkor most itt Dasárha (Daśārha)⁴³ sarjainak a tanácsában fel foglak világosítani titeket. Figyeljete hát mindannyian! Tudjátok meg, Jádavák, hogy miért szökött bánat a szívembe! Aniruddhát elrabolták! Ez pedig szükségszerűen maga után vonja a Föld valamennyi királyának a megvetését. [Ráadásul az igazság az, hogy ez nem először fordul elő velünk. Emlékezzetek arra, amikor] Szálva (Sālva) elragadta tőlünk Áhukát (Āhuka).⁴⁴ Csak egy szörnyű háború árán tudtuk visszahozni. Rukminí (Rukmiṇī) fia, Pradjumna még fel sem cseperedett, amikor Sambara (Śambara) túsul ejtette.⁴⁵ Végeznünk kellett vele, hogy a fiam visszatérhessen. Mind ezek

⁴² Az istenek tanítómestere.

⁴³ A Harivansa és a későbbi „hindu” puránák (*purāṇa*) Dasárhát alapvetően Krisna egyik ősének tekinti, így a család tagjaira gyakran reflektál a szöveg Dásárhákként. (Vettam MANI: *Purāṇic Encyclopaedia*, Delhi, Varanasi, Patna, Madras, Motilal Banarsidass, 1975, 205.).

⁴⁴ Pontosán nem világos, hogy itt melyik történetre utal a szöveg. A Harivansa csupán azt említi meg, hogy Szálva támadást indított Dváraká (Dvārakā) ellen, amely ekkor Áhuka vezetése alatt állt. (*Mahābhārata* 3.16.2–23, *Mahābhārata* = Vishnu S. SUKTHANKAR et al. (kiad.): *The Mahābhārata*, Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute, 1927–1966).

⁴⁵ Pradjumna, Krisna fia, akit újszülött korában elrabolt egy Sambara nevű démon. Sambara (Śambara) az otthonában egy Májávatí (Māyavatī) nevű lányt bízott meg a nevelésével. Noha Májávatí először anyaként viselte a gyermek gondját, az idő haladtával a kettőjük közti viszony egyre inkább szerelem-mé kezdett válni. Ennek következtében Májávatí elérkezettnek látta az időt, hogy közölje Pradjumná-

tetejében most egy még nagyobb csapás ért minket! Ezúttal Pradjumna fiát vitték el! Bikaerős férfiak! Nem is tudom, hogy ért-e minket valaha ilyen balszerencse! [Itt ígérem meg nektek], hogy aki ezt a gyalázatot velem szemben elkövette, azt a rokonaival együtt irtom ki.

Krisna beszédét követően elsőként Szátjaki (Sātyaki) kért szót:

– Küldj ki kémeket, Krisna! Ők meg fogják találni Aniruddhát!

Ennek megfelelően Krisna szelíden Áhukához fordult:

– Kérlek értesítsd a kémeket! Szükségünk lesz rájuk az otthonunkban és az idegen országokban is!

A dicsőséges Áhuka ennek megfelelően bocsátotta útjára a kémeket:

– Keressétek őt, mind itthon, mind idegen országokban! Nézzetek át mindent! A lovaitek gyorsan elvisznek titeket bárhova! Ne hagyjátok ki a Vénumatot (Veṇumat), a Latávéstát (Latāveṣṭa), a Raivatakát (Raivataka) és a Riksavat-(R̥kṣavat-)hegyet sem!⁴⁶ Különösen figyeljete a ligetekre! Ezeket kivétel nélkül át kell néznetek! Gyorsan, lóra, szekérre! Találjátok meg Jadu [eltűnt] utódját!

Anádhristin (Anādhṛṣṭi), a hadvezéren azonban a félelem lett úrrá, és reszketve szólt az örök Krisnához, akinek valamennyi cselekedetét makulátlannak tartják.

– Krisna, ha jónak látod, kérlek, vedd fontolóra a szavamat. Ezt a dolgot már régóta szeretném elmondani neked. [Jól ismert, hogy] te korábban végeztél Aszilómannal (Asiloman), Pulómannal (Puloman)⁴⁷ és Niszundával (Nisunda),⁴⁸ kioltottad Naraka (Naraka)⁴⁹ és Szálva (Sālva)⁵⁰ életét, nem kegyelmeztél sem Szaubhának

val a valódi származását. Az igazság hallatán Pradjumna hatalmas haragra gerjedt, végzett Sambarával, és ezután a kedvesével, Májávatival együtt tért vissza az apja fővárosába. (*Harivansa* 99.1–49).

⁴⁶ Az itt felsorolt földrajzi nevek minden bizonnyal arra a négy hegyre vonatkoznak, amelyek Dváarakát vették körül. A *Harivansa* (*Harivansa* 93.14–16) szerint Krisna fővárosát keletről a Raivataka, délről a Latāveṣṭa, nyugatról az Aksaja (Akṣaya), északról pedig a Vénumat határolta. A listából láthatóan hiányzik a Riksavat, amely valószínűleg megfeleltethető az itt említett Aksajának.

⁴⁷ Aszilóman és Pulóman Danu fiaiként számon tartott démonok. (*Mahābhārata* 1.59.21–22).

⁴⁸ Niszunda egy démon, akit Krisna a Naraka elleni hadjárata során ölt meg. (*Harivansa* 91.45.cd*1051.1–45).

⁴⁹ Naraka, a Föld istennő démoni fia, akinek a nevéhez számos rémtettet kötnek. Krisna és az istenek kiengesztelhetetlen haragját végül Aditi fülbevalójának az ellopásával vívta ki. Ez a gaztett azonban végzetesnek bizonyult a számára, hiszen Krisna hadjáratot indított ellene, amely során végzett vele. (*Harivansa* 91.1–92.70) Naraka otthonát egyébként a szövegek a történeti Prāgdzsjótisával (Prāggyotiṣa), azaz a mai Asszámmal azonosítják. A helyi tradícióban ennek megfelelően különös szerepet játszik Naraka, akinek a démoni tulajdonságok mellett számos erényt is tulajdonítanak. (*Kālikā-purāna* 36.1–40.143; *Kālikā-purāna* = Biswanarayan SHASTRI (kiad.): *The Kālikāpurāna. Part I–III*, Delhi, Nag Publishers, 1991–1992) A helyi legendákon túl a térség első szanszkrit nyelvű és kultúrájú dinasztíája ugyancsak Naraka démontól eredeztette magát. (DEZSŐ Csaba: „Királyi panegyricusok a kora közé-kori Dél- és Délkelet-Ázsiából Kālidāsa Raghuvamśájának hatása a szanszkrit feliratok verseire.” In: Kakas Beáta – Szilágyi Zsolt (szerk.): *Kéklő hegység alatt lótuszok tava. Tanulmányok Bethlenfalvy Géza tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2015, 108.).

⁵⁰ Miután Krisna végzett régi ellenlábásával, Sisupálával (*Mahābhārata* 2.33.22–42.31), Szálva támadást indított Dváaraká ellen. A várost azonban a Vrisnik hősiesen megvédték, majd Krisna végzett a fővárosába visszamenekülő Szálvával is. (*Mahābhārata* 3.15.2–23.41).

(Saubha),⁵¹ sem Maindának (Mainda), sem Dvividának (Dvivid),⁵² végül pedig a rokonaival együtt számoltál le az erős Hajagrívával (Hayagrīva).⁵³ Ezek a hőstettek azonban mind az istenek ügyét szolgálták. Ezúttal ellenben nincs pártfogód. Noha nagy tetteket vittél korábban véghez, ezek nem maradtak következmények nélkül. Amikor te a Páridzsáta- (Pārijāta-)fa elrablásán fáradoztál, akkor valójában az Airávatán (Airāvata)⁵⁴ ülő Indrával ütköztél meg, és ezt a kiválót győzted le a csatában.⁵⁵ Kétség sem férhet hozzá, hogy most ismét ő kíván harcba szállni veled. Nyilvánvaló, hogy Aniruddhát maga Indra rabolta el. Ugyan ki más lenne képes szembe szegülni veled?

Amint Aniruddha tanácsa elhangzott, az eszes Krisna [olyan hévvel] adott neki választ, mintha egy sziszegő kígyó lett volna:

– Hadvezérem, hagyd ezt kérlek! Az istenek nem követnek el galád tetteket. Köztük nincsenek hálátlanok, sem hitványok, sem döllyfősek, sem pedig ostobák. Nem véletlen, hogy őértük ragadtam fegyvert a démonokkal szemben. A démonok vére így az ő kedvükért hullt, mivel számomra ők a legfontosabbak. Csak rájuk gondolok, és folyton őket hordom a szívemben. Nekem csupán az okoz örömet, ha nekik kedveskedhetek. [Köztudott az is, hogy] az istenek nagylelkűek és igazságosak. Akik tisztelik őket, azokat a pártfogásukba veszik. [Hogy lehetsz ilyen] ostoba? Honnan [van merszed], hogy egy ilyen gátlással vádold meg őket?

Krisna beszédét követően a politikában jártas, öblös hangú Akrúra (Akrūra) emelt szót:

– Indrának ugyanaz a dolga, mint nekünk. Ahogy mi cselekszünk, úgy tesz ő is. Az istenek és mi kölcsönösen óvjuk egymást. Nem másért, mint az istenek kedvéért születünk meg emberalakban a Földre.

Akrúra szavai ösztönzően hatottak Krisnára. Mivel őbenne nem más, mint a legfőbb istenség született a Földre, zengő hangján a következő feleletet adta:

– Az igazság az, hogy sem az istenek, sem a gandharvák, sem a jaksák, sem pedig a ráksaszák közül való az, aki Pradjumna fiát elrabolta. A rabló csupán egy szajha! Efelől ne is kételkedjete! [Aniruddhára] csak egy ilyen minden hájjal megkent, démoni nő jelenthetett veszélyt.

Krisna szavait követően a dalnokok, énekmondók és bárdok kellemes muzsikája töltötte be a csarnokot, a hazatért kémek pedig mind felsorakoztak a kapuban. El-elcsukló hangon fogtak bele a mondandójukba:

– Urunk! Egyesével átnéztük a ligeteket, a hegyeket, a barlangokat és a szikla-

⁵¹ Szaubha Szálva égenjáró szekere. (MANI: i. m. 710.).

⁵² Mainda és Dvivid első sorban a Rámájánából ismert két majom, akik gyakran tűnnek fel Szugrívának, a majomkirálynak a kíséretében. A Harivansa állítása szerint Krisna mindkettejüket csatában győzte le. (Harivansa 105.20.).

⁵³ Hajagríva egy démon, akit Krisna a Naraka elleni hadjárá során ölt meg, miután végzett Niszundával. (Harivansa 91.49*1056.10–91.50).

⁵⁴ Indra elefántja.

⁵⁵ A Páridzsáta egy csodálatos fa volt, amely eredetileg Indra ligetében állt, ahonnan Krisna elrabolta. (Harivansa 92.63–70).

ormokat. Több száz folyó és tó partján kerestük, mégsem akadtunk a nyomára. Ha bármi mást még tehetünk, azt add parancsba, Jadu sarja!

Ezt követően egymás felé fordultak, és könnyes szemekkel kezdték kérdezgetni egymást:

– Mit lehetne még tenni?

[A kétségbeesésüket látva] a jelenlévő hősök közül többen az ajkaikat kezdték harapdálni. Néhányuk arcára könnycseppek ültek ki, míg mások a szemöldöküket összehúзва töprengtek. Végül a Nap már jócskán felkelt, amikor Krisna csarnokában ismét jelt adtak a hangos kagylókürtök és a túrják (*túrya*).⁵⁶ Nem más, mint a mosolygós Nárada (Nārada) érkezett meg egymagában. Krisna, aki az ellenségek számára legyőzhetetlen volt, ezúttal zavarodottan ugrott fel a székéből, és [tüstént] tehenet és madhuparkát (*madhuparka*)⁵⁷ hozatott a bölcs számára. Nárada [ezt követően] a testét kiegyenesítve helyet foglalt egy gyönyörű kelmékkel borított széken, majd illedelmes és bölcs beszédbe kezdett:

– Csak nem aggódtok? Mi ütött belétek, hogy vaktában még az eszetekeket is elvesztettétek? A korábbi merszetek nélkül szálnalmas ostobáknak tűntök.

A nemes lelkű bölcs kérdésére Krisna adta meg a választ:

– Tudd meg, dicső bráhma (brāhmaṇa), te, aki nemes fogadalmat követsz! Az éj leple alatt valaki elrabolta Aniruddhát. Aggódunk érte. Ómiatta van ez az egész felfordulás!

A nemes lelkű Krisna feleletének hallatán Náradából hangos nevetés tört elő, majd így szólt:

– Krisna, az igazság az, hogy Aniruddha egymaga szállt szembe Bánával. Ők ketten rettenetes, hősökhöz illő párbaft vívtak. A mérhetetlen erejű Bánának van egy Usá nevű lánya. Ő az, akinek a kedvéért Aniruddhát elrabolta egy Csitrálék-há nevű apszarasz. [Amint Aniruddha oda került], szörnyű csatát kezdett Bánával. Kettejük harca olyan volt, mint amilyet egykor Bali és Indra vívott. A harcokban rettenthetetlen Bána azonban [cselhez folyamodott], és a varázserejének a segítségével kígyókötelekkel béklyózta meg Aniruddhát. Most ezért úgy gondolom, hogy itt az idő, hogy [újra] hírnevet és diadalt szerezz! Itt az idő, hogy védelmezd az élőket! A halál nem éri utol azokat, akik a győzelemre szomjaznak.

A beszédet követően a dicsőséges és hősies Krisna elbocsátotta az embereit, akik lélekben már a harcra készültek. Végül ő maga is kivonult, miközben mindenhol szantálpör és pirított magvak hullottak az erős karjaira. [Nárada azonban még közbeszólt]:

– Krisna! Sónitapura, ahol most Pradjumna fiát fogva tartják, innen [legalább] tizenegyezer jódzsanányira (*yojana*)⁵⁸ van. Vedd számításba Garudát, rajta kívül ezt

⁵⁶ Egyfajta fúvós hangszer neve.

⁵⁷ Általában a vendégeknek szánt, tejből és mézből álló felajánlás.

⁵⁸ Ind hosszsmérték, amelynek a pontos méretéről megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint 4–5, mások szerint körülbelül 9 mérföldnek felelhetett meg. (Monier MONIER-WILLIAMS: *A Sanskrit-English Dictionary*, Delhi, Nataraj Books, 2012 [1899], 858.).

az utat senki más nem képes megtenni. A te hős madaradnak ellenben ez csupán egy pillanat!

A tanács hallatán [a Krisnában rejlő] Visnu magához hívta a hátasát, aki nagy örömmel csatlakozott a küldetéshez.

A hősies [Garuda] jól ismerte a négy Védát és a hozzájuk kapcsolódó segédtudományokat. Karkötőket viselt, míg a bőre és a haja sötét színben ragyogott. Négy karral és négy agyarral rendelkezett. A testén viselte a srívatszát (śrīvatsa),⁵⁹ a szemei pedig mintha lótuszok lettek volna. A bőre puha volt, a tollait pedig felborzolva hordta. Mind az ujjai, mind a körmei [szabályosan] egyformák voltak. A körömágyai szélét [keskeny] pír ékesítette. A hangja egyszerre volt mély és lágy. A térdéig lelógó karjai az izmoktól duzzadtak. Mind az ereje, mind az állkapcsa az oroszlánokat idézte. A fény pedig, ami a jövetelét kísérte, olyan volt, mintha ezer Nap ragyogott volna fel.

[Garuda érkezését követően] Krisna, akiben maga az összes élőlényt életető, a Teremtő kegyéből fakadóan mind a nyolc királyi erénnyel rendelkező és a mindenség felett uralkodó istenség lakozott, Dváaraká irányítását a Védákban és a hozzájuk kapcsolódó segédtudományokban jártas miniszterekre bízta, majd felkészült az utazásra, miközben a dalnokok hangos éneke [folyamatosan] dicsérte.

Először Krisna szállt fel Garudára, őt Balarāma (Balarāma) követte, végül pedig az ellenségeket győtrő Pradjumna csatlakozott hozzájuk. Amint így útnak indultak, az égből mindenhonnan a sziddháknak (*siddha*),⁶⁰ a csáranáknak (*cāraṇa*)⁶¹ és a nagybölcseknek a szózatai hangzottak fel:

– Győzd le Bánát! Pusztítsd el a csatában valamennyi csatlósával együtt! Veled senki sem veheti fel harcot! Ahogy a békében gazdagságot, úgy a harcban te mindig diadalt érsz el. Kétség sem férhet hozzá, hogy ez a démonkirály a társaival együtt fog elbukni a csatában!

Bár ezek a biztató szavak nem halkultak, Krisna végül elindult, hogy megküzd-hessen a démonnal.

Folytatása következik.

⁵⁹ Különleges személyek jellegzetes mellszőrzete, amely az ikonográfiában rendre stilizáltan jelenik meg.

⁶⁰ A mennyei lények egyik csoportja. (MANI: i. m. 716.)

⁶¹ Mennyei dalnokok. (MONIER-WILLIAMS: i. m. 393.)

SZABÓ ESZTER MELITTA (ford.)
Szaádat Haszan Mantó: A szent ember

Csaudharí Maudzsú, a falu előjárója az öreg bargadfa sűrű árnyékában, fonott ágyon üldögélt nyugodtan, és vízipipázott. Szájából könnyű füstkarikákat eregett, amelyek a déli szélcsendben lassan tűntek csak el.

Reggel óta kis földjén szántott, így mostanra elfáradt. A nap annyira tűzött, hogy a kánya is legszívesebben otthagyt volna a tojásait, de Maudzsú csak békésen üldögélt, és élvezte a hukkát, amely egy szempillantás alatt elűzte fáradtságát.

Felszáradt már a verítéke, ezért a gyenge szél egyetlen hűvös fuvallatot sem hozott hozzá, de a pipa hús, finom füstje miatt szavakkal ki nem fejezhető örömhullámok árasztották el egész testét.

Egy szem lányának, Dzsenánnak már ide kellett volna érnie a *rótíval* és a *lasszíval*. Időben szokott jönni, noha senki nem volt a háznál, aki segíteni tudott volna neki a munkában. Az anyja élt még ugyan, de már vagy két éve annak, hogy Maudzsú egy kiadós veszekedés után éktelen haragjában elvált tőle.

Dzsenán nagyon engedelmes lány volt, aki sokat törődött apjával. A házimunka ugyan nem volt sok, de azt nagyon szorgosan végezte, hogy legyen egy kis ideje hajtani a rokkát, fonalat fonni vagy pletykálni a barátnőivel, akiket egy kézen meg lehetett számolni.

Maudzsú földje szerény volt, pont elég arra, hogy megéljen belőle. Pici falujuk isten háta mögötti helyen feküdt, amerre még vonat se járt. Egy földút volt csak, amely összekötötte egy nagyobb faluval, ahol két-három bolt is volt. Maudzsú minden hónapban kétszer átlovagolt oda, hogy beszerezze a szükséges holmikat.

Korábban nagyon boldog volt, semmi gondja nem akadt, de néhány éve már gyötörte a gondolat, hogy nincs fiúgyermek. Végül belátta, hogy úgyis az van, amit Allah akar. Ám attól a naptól fogva, mikor elvált a feleségétől, és hazaküldte az asszonyt az anyjához, élete olyan lett, mint a kiszáradt nád: minden elevenségét magával vitte a felesége.

Maudzsú hívő ember volt, de a vallásáról csak néhány dolgot tudott: egy Isten van, akit imádni kell, Mohamed az ő prófétája, akinek a törvényeit kötelező követni, a tiszta Korán pedig Isten szava, amely leszállt Mohamedhez, és kész.

Se nem böjtölt, se nem imádkozott. Apró falujában mecset sem volt, csak tíz-tizenöt ház, azok is nagyon messze egymástól. Az emberek folyton Allahot emlegették, félték az Istent, de semmi több. Majdhogynem minden házban ott volt a Korán, de senki sem tudott olvasni. Mindegyikük tiszteletteljesen, finom anyagba csomagolva, egy magason lévő falmélyedésben őrizte azt, de egyedül akkor volt rá szükség, ami-

kor valakinek esküt kellett tennie valamilyen ügyben. A faluban csak akkor jelent meg egy-egy *maulaví*, amikor valamelyik fiatal fiú vagy lány házasodni készült, de a temetéseken a falusiak a halotti szertartást is maguk mondták el a saját nyelvükön.

Maudzsú jól jött ilyen alkalmakkor. Szavainak hatása volt, olyannyira, hogy minden feladat rá hárult: az elhunyt erényeinek ecsetelése, a megboldogulásáért mondott ima.

Tavaly, amikor barátjának, Dínúnak a fiatal fiát leeresztették a sírba, nagyon megindítóan így szónokolt:

– Milyen jóképű fiatalember volt! Ha köpött egyet, az húsz méterrel odébb ért földet. Olyan messzire tudott vizelni, hogy senki nem akadt a környező falvakban, aki felvehette volna vele a versenyt. Birkózásban sem volt párja. Nagyot kiáltott, és úgy szabadult ki a fogásból mintha csak az ingét gombolná. Dínú, érkezett számodra az ítélet napja, hogyan fogod ezt a csapást kibírni? Barátom, neked kellett volna előbb meghalnod... Ilyen fiatal gyerek, ilyen jóképű fiatal... Például az aranyműves lánya, a gyönyörűséges Níti is makacsul talizmánokat küldött neki, hogy bűbájjal szerezze meg magának, de ő megőrizte tisztaságát. Adja az Isten, hogy a paradicsomban is megőrizze erényét, még ha a legszebb szűzlány jut is neki! Allah kegyelmezzen meg neki! Ámen.

Maudzsúnak ezt a kis beszédét meghallva tíz-húsz ember, Dínút is beleértve, jajgatva sírva fakadt – magának Maudzsúnak a szeméből is folytak a könnyek.

Amikor Maudzsú el akart válni feleségétől, Phátántól, nem érezte szükségét, hogy *maulavít* hívjon. Az öregektől úgy hallotta, ha háromszor kimondja az ember, hogy *talák*, azaz válás, vége is a történetnek. Saját történetük is pont így végződött, bár Maudzsú másnap már nagyon bánta a dolgot, belátta, hogy hibát követett el. Férj és feleség között mindig vannak viták, de nem torkollik mindegyik válásba, engednie kellett volna.

Nagyon szerette Phátánt annak ellenére is, hogy nem volt már fiatal. Tetszett neki Phátán teste, tetszettek neki a dolgai – végtére is ő volt Dzsenán édesanyja. A kilőtt nyilat nem lehet már visszafordítani. Valahányszor eszébe jutott a válás, a szeretett pipa füstje is megkeseredett a szájában.

Dzsenán szép volt, akárcsak az anyja. Az elmúlt két évben hirtelen nőni kezdett, egy szempillantás alatt kész nagylány lett, akinek minden tagjából áradt a fiatalság. Maudzsú azon aggódott, hogyan szerezzen neki férjet. Erről is Phátán jutott eszébe, hogy ő milyen egyszerűen kiházásítaná.

Maudzsú kényelmesebben helyezkedett el a kifeküdt ágyon, megigazította ruháját, majd szokatlanul mélyet szívott a pipából, és rátört a köhögés.

Köhögés közben egy hang ütötte meg a fülét:

– *Asszálám álejkum!* Allah kegyelme és áldása legyen veled!

Amikor Maudzsú odafordult, egy fehér ruhás, hosszú szakállú öregembert látott. Visszaköszönt, és azon tűnődött, vajon honnan jöhet ez az ember.

A nagyszakállú hatalmas, feketére festett szeme tekintélyt parancsolt. Hosszú, csomós haja és szakállja őszült, több volt benne a fehér szál, mint a fekete. Fején fehér

turbánt viselt, vállán selyemmel hímzett, sárga kendőt, kezében ezüstfogantyús botot tartott, lábán vörös színű, finom bőrcipő.

Amikor Maudzsú az öreget tetőtől talpig szemügyre vette, szívében azonnal tiszteletet érzett iránta, ezért sietve felállt az ágyról, és így érdeklődött:

– Honnan jött? Mikor érkezett?

Az öreg fakírhoz illő félmosollyal válaszolt.

– Honnan is jöhetne egy fakír... Ha egyszer nincs otthona... Jövetelének és távozásának nincs meghatározott ideje... Amikor az áldott és magasztos Úr úgy rendelkezik, elindulok, és ott állok meg, ahol parancsolja, így kerültem ide.

Maudzsú, akire nagy hatást tettek ezek a szavak, előrelépett, és nagy tisztelettel kézen csókolta az öreget, még a szemét is megérintette:

– Csaudharí Maudzsú háza az ön háza is.

Az öreg mosolyogva leült a gyékényszőnyegre, aztán ezüstfogantyús botját két keze közé fogta, és rátámasztotta állát:

– Ki tudja, melyik tetteddel nyerted el a mindenható Allah tetszését annyira, hogy ezt a hitvány, bűnös szolgát hozzád küldte.

– A *maulaví száhab* az ő parancsára jött?

A *maulaví* felemelte lehajtott fejét, és kissé méltatlankodva így felelt:

– Csak nem hiszed, hogy a te parancsodra jöttem? Az Ő szolgája vagyok, akit már negyven éve imádok, és aki ezért a kegyeiben részesített.

Maudzsú összerendezte, és a maga egyszerű falusi módján, alázatosan bocsánatot kért a hibája miatt:

– *Maulaví száhab*, a hozzám hasonló emberek, akik még imádkozni sem tudnak, gyakran követnek el hibát... Bűnösök vagyunk, bocsásson meg, és járjon közben értünk Allahnál!

A *maulaví* lehunyta feketére festett szemét.

– Pontosan ezért jöttem.

Maudzsú leült a földre, és masszírozni kezdte a *maulaví* lábát.

Mikor Dzsenán, Maudzsú lánya megérkezett, és meglátta a *maulavít*, eltakarta arcát.

A *maulaví* becsukott szemmel kérdezte:

– Ki az, Csaudharí Maudzsú?

– A lányom az, Dzsenán.

A *maulaví* résnyire nyitott szemmel megpillantotta Dzsenánt, és így szólt Maudzsúhoz:

– Kérdezd meg tőle, miért takarja el magát Isten szolgája előtt?

– *Maulaví száhab*, ugyan miért tenne ilyet? – Aztán Maudzsú a lányához fordulva folytatta: – Dzsenán, ő Allah szolgája, miért kendőzöd el magad? Vedd le!

Dzsenán felfedte arcát.

A *maulaví* feketére festett szemével Dzsenánra bámult, majd Maudzsúhoz fordult:

– Szép a lányod, Maudzsú!

Dzsenán zavarba jött.

– Az anyjára ütött – szólt Maudzsú.
– Hol az anyja?
Maudzsú hezitált, hogy milyen választ adjon.
– Hol van az anyja, Maudzsú? – kérdezte még egyszer a *maulaví*.
– Meghalt, uram.
Mivel a *maulaví* egész végig Dzszenánt bámulta, észrevette a lány megütközését.
– Hazudsz! – ripakodott rá.
Maudzsú odaborult a *maulaví* lábához, és bűnbánó hangon így kérlelte:
– Igen, igen... Hazudtam... Bocsásson meg nekem... Egy semmirekellő hazug ember vagyok... Elváltam tőle, *maulaví száhab*...
A *maulaví* hümmögött egy sort, elfordult Dzszenántól, aztán ismét Maudzsúhoz intézte szavait:
– Te nagyon bűnös vagy... Mit vétett az a szegény asszony?
Maudzsú majd elsüllyedt szégyenében.
– Semmit, *maulaví száhab*... Egy semmiség torkollt válásba... Valóban bűnös vagyok... Már másnap azt gondoltam: „Maudzsú, hogyan is szaladhatott ki ez a szád?” De nem volt mit tenni, eső után köpönyeg. A bánkódás nem hoz helyre semmit, *maulaví száhab*.
A *maulaví* Maudzsú vállára helyezte botját:
– Az áldott és magasztos Allah hatalma nagy... Kegyelmes és irgalmas... Ha úgy akarja, bármilyen hibát kijavít. Ha azt parancsolja, én, szerény szolgája megkeresem az utat, hogy megmentsélek.
A hálás Maudzsú azon nyomban a *maulaví* lábához borult, és sírva fakadt. A *maulaví* a lányra nézett, Dzszenán szeméből is potyogtak a könnyek.
– Gyere ide, te lány! – A *maulaví* hangja annyira szigorú volt, hogy Dzszenán szót fogadott. Lerakta a *rótít* és a *lasszít*, majd elindult az ágy felé.
– Ül le! – ragadta meg az öreg a lány karját.
Mikor Dzszenán leült a földre, a *maulaví* maga felé vonta:
– Ide ülj, mellém!
Dzszenán odakuporodott.
A *maulaví* a lányt a derekánál fogva még közelebb húzta, kicsit megszorongatta, majd megkérdezte tőle:
– Mit hoztál nekem enni?
Dzszenán el akart húzódni, de a szorítás erős volt.
– Igen, igen... Van *rótí*, zöldség és *lasszí*.
A *maulaví* ismét megszorította a lány karcsú és izmos derekát:
– Menj, hozz ételt, és szolgálj fel!
Amikor Dzszenán felállt, a *maulaví* gyengén rákoppintott Maudzsú vállára a bottal:
– Kelj fel, Maudzsú, mosd meg a kezem!
Maudzsú felpattant, vizet hozott a közeli kútról, és mint egy jó tanítvány, legelőször a *maulaví* kezét.
Dzszenán közben lerakta az ételt az ágyra.

A *maulaví* mindent megevett, majd odaszólt a lánynak, hogy most ő mossa meg a kezét.

Megjelenése és beszéde olyan parancsoló volt, hogy Dzsenán nem tudott ellen-szegülni.

A *maulaví* kiböfögött egy „Allahnak legyen hálá”-t, nedves kezével végigsimította szakállát, még egyet böfögött, leült az ágyra, becsukta az egyik szemét, a másikkal pedig Dzsenán félrecsúszott kendőjére meredt.

Mikor Dzsenán összeszedte a tányérokat, és elindult, a *maulaví* teljesen lehunyta szemét, és így szólt Maudzsúhoz:

– Maudzsú, én most alszom egyet.

Maudzsú még egy kicsit masszírozta az öreg lábát, amíg el nem aludt. Majd dohányt rakott a pipájára, meggyújtotta a tehéntrágya paraszával, és éhgyomorral szívnival kezdte. Boldog volt. Úgy érezte, súlyos teher került le a válláról, szívét a maga egyszerű falusi, de őszinte módján a magasztos Allah iránt érzett hála töltötte be, aki a *maulaví* személyében küldte el hozzá a könnyörület angyalát.

Először arra gondolt, hogy ott fog üldögélni a *maulaví* mellett, hátha valamire szüksége lesz, de amikor már későre járt, és az egyre csak aludt, kiment inkább a földjére, és belefeledkezett a munkájába. Rá se hederített arra, hogy éhes, annyira boldog volt, mert az a szerencse érte, hogy a *maulaví* megette az ebédjét.

Sötétedés előtt, amikor a munka befejeztével visszatért az öreg bargadfához, elszomorodott, mert nem találta ott a *maulavít*. Szidta magát, hogy miért is ment el mellőle, ott kellett volna maradnia.

„Talán megharagudott. Lehet, hogy még meg is átkozott...” Egyszerű lelke belere-megett a gondolatba, szemébe könnyek gyűltek.

Mindenfelé kereste, de nem került elő. Besötétedett már, de nem bukkant a nyomára.

Elcsigázva hazafelé indult, és közben átkozta magát. Útközben két zavart falubéli fiattal találkozott.

Rákérdezett, hogy mi bajuk van, mire először csak kerteltek, aztán végül kibökték az igazat. Amikor elővették a dugiba eltett pálinkás korsójukat, és már épp inni készültek, fényességes öregember jelent meg előttük, és szikrázó szemmel rájuk szólt, hogy micsoda istentelenséget művelnek, hiszen a könnyörületes és irgalmas Allah ezt megtiltotta, és ha megisszák az italt, olyan bűnt követnek el, amelyre nincs bocsánat. A két fiú megszólalni sem tudott félelmében. Lábukat a nyakukba szedve elszeleltek. Maudzsú elmondta a két fiúnak, hogy az a fényességes öregember valóban Allah küldöttje. Majd megosztotta velük abbéli félelmét, hogy esetleg átok száll majd a falura. Egyrészt ő vétkezett ellene azzal, hogy magára hagyta a *maulavít*, másrészt pedig a falubéli két fiú, mert tiltott italt akartak inni.

– Isten irgalmazzon! Most már csak Allah menthet meg minket, gyermekeim – motyogta Maudzsú, majd hazafelé indult.

Dzsenán otthon volt, de Maudzsú nem szólt hozzá, leült az ágyra, és rágyújtott a pipára. Szívében-lelkében vihar dúlt: biztos volt benne, hogy rá és a falura is lesújt az Isten.

Elkészült a vacsora, Dzszenán a *maulaví* számára is főzött.

Amikor Dzszenán apjától érdeklődött, hogy hol van a *maulaví*, Maudzsú szomorúan így szólt:

– Elment... Végleg elment... Nálunk, bűnösöknél mi dolga is lenne...

Dzszenán elszomorodott: a *maulaví* azt mondta, megtalálja a módját, hogy visszajöjjön az anyja, de most, hogy ő elment, mi lesz vele? Csendben üldögélt a kishűnél a hűlő étel mellett.

Kicsivel később a kapu felől lépések hallatszottak – apa és lánya felriadt.

Maudzsú kiment, majd néhány pillanattal később a *maulaví*val együtt már az udvaron volt.

A mécses sápadt fényénél Dzszenán észrevette, hogy a *maulaví* dülöngél, és egy agyagkorsót tart a kezében.

Maudzsú odatámogatta az ágyhoz.

A *maulaví* átnyújtotta az üveget Maudzsúnak, és ezt dadogta:

– Nehéz vizsga elé állított engem ma az Úr... Két suhanc a falutokból előhalászott egy pálinkáskorsót, épp akkor értem oda, mikor inni készültek... Amint megláttak, futásnak eredtek... Megdöbbszemem, hogy ilyen fiatalon ekkora bűn... Aztán arra gondoltam, hogy ilyen korában még tévelyeg az ember... Az áldott és magasztos Allahot könyörögve kértem, hogy bocsássa meg nekik bűnüket... Meghallgatott... Tudod, mit válaszolt?

– Én bizony nem! – mondta megindultan Maudzsú.

– Az Úr megkérdezte: „Magadra vállalod a vétkeket?” Azt feleltem rá: „Igen, uram, teremtom!” Jött a hang: „Rajta, magad idd meg az egészet. A fiúk megbocsátást nyertek.”

Maudzsú beleborzongott:

– És ön megitta?

A *maulaví* nyelve egyre jobban akadozott:

– Igen, me... meg... megittam... hogy a vétkeket magamra vállalom... hogy ne szégyenkezzek a méltóságos Isten előtt... Volt még ott egy másik pálinkáskorsó is... Azt is meg kell innom... Óvatosan tedd félre... Vigyázz, nehogy egy csepp is kifolyjon!

Maudzsú betette a pálinkáskorsót a szobába, a szájára még egy rongyot is kötött. Amikor visszatért az udvarba, látta, hogy a *maulaví* ugyanúgy ül az ágyon, Dzszenán pedig mellette áll, és masszírozza a fejét.

– Az az ember, aki mások érdekében bármit tesz, örömet szerez ezzel a Mindenhatónak – mondta a *maulaví* a lánynak –, most te is örömet szerzel neki meg nekem is.

Örömeiben a *maulaví* maga mellé ültette Dzszenánt, és homlokon csókolta – Dzszenán fel akart állni, de a férfi visszahúzta.

Megölelte a lányt, majd így szólt Maudzsúhoz:

– Maudzsú, most fordul jóra a lányod sorsa.

Maudzsút tetőtől talpig eltöltötte a hála:

– Mindez az ön imáinak és kedvességének köszönhető.

A *maulaví* még egyszer magához vonta Dzszenánt:

– Ha Allah is úgy akarja... Dzszenán, tanítok neked egy imát... Azt mondogasd, és Allah irgalma mindig veled marad... Eredj, hozz valamit ennem!

Másnap a *maulaví* nagyon későn ébredt.

Maudzsú nem ment ki a földjére, csak aggodalmaskodott az ágy mellett.

Mire a *maulaví* felkelt, már minden elő volt készítve: fogkefe, víz, szappan, még a reggeli is.

Ezek után Maudzsú a *száhab* utasításának megfelelően előhozta a pálinkáskorsót.

A *maulaví* az orra alatt elmormolt egy imát, kinyitotta a korsót, háromszor belefűjt, majd felhajtott három *katórit* pálinkát. Aztán felnézett az égre, megint mormolt valamit, és felkiáltott:

– Bármilyen próba elé állítasz is, helyt állok, Uram! – Aztán Maudzsúhoz szólt:

– Maudzsú, menj! Azt a parancsot kaptam, hogy menj, és hozd vissza Dzszenán anyját! Megvan a megoldás!

Maudzsú nagyon megörült. Sietősen felnyergelte lovát azzal, hogy másnap kora reggel visszatér. Azután Dzszenán lelkére kötötte, hogy gondoskodjon a *maulaví* nyugalmaról, ne szenvedjen semmiben sem hiányt.

Dzszenán elmerült az edények mosogatásában.

A *száhab* az ágyon ülve bámulta. Ráérősen, de egyfolytában ivott, miközben nagy szemű imafüzérét morzsolgatta.

Amikor Dzszenán végzett a mosogatással, a *maulaví* így szólt:

– Dzszenán, végezd el a mosakodást az imához!

– Nem tudom, hogyan kell, *maulaví dzszi*! – válaszolta Dzszenán nemes egyszerűséggel.

– Nem tudod, hogyan kell... Mit mondasz majd Allahnak? – dorgálta meg szelíden, és tanítgatni kezdte Dzszenánt. Úgy magyarázta neki a dolgot, hogy közben tekintetével a lány testének minden porcikáját végigtapogatta.

A mosakodás után imaszőnyeget kért, és mikor az sem akadt, kedvesen megpaskolta Dzszenán fejét.

Kért tőle egy ágyterítőt, leterítette bent a kunyhóban, és megparancsolta Dzszenánnak, hogy reteszelve be a kaput. Miután a lány visszatért, utasította, hogy hozza be a pálinkásüveget és a *katórit*. Amikor a lány megérkezett velük, a *száhab* intett neki, a pokrócra ültette, és morzsolgatni kezdte imafüzérjét.

Amíg lehunytt szemmel, hosszasan imádkozott, Dzszenán csendben ült mellette.

Nagy sokára kinyitotta szemét, félig töltötte poharát, háromszor belefűjt, és oda nyújtotta Dzszenánnak:

– Idd ki!

Dzszenán remegő kézzel vette el a poharat.

A *maulaví* ellentmondást nem tűrően nézett rá:

– Azt mondtam neked: idd ki! Ettől a családot minden szenvedése véget ér.

Dzszenán testét elöntötte a forróság, amint felhajtotta a pálinkát.

A *maulaví* elmosolyodott a bajsza alatt:

– Na, akkor most folytatom az imát. Valahányszor a mutatóujjammal jelet adok, te kitöltesz egy fél pohárral, és azon nyomban megiszod... Megértetted?

Meg sem várta, hogy Dzszenán megszólaljon, becsukta a szemét, és transzba merült.

Dzszenán szörnyű ízt érzett a szájában, gyomrát mintha tűz égette volna. Hideg vízre vágyott, de hogyan is állhatott volna fel?

Hirtelen felemelkedett a *maulaví* mutatóujja, Dzszenán megbabonázva félig töltötte a *katórit*, és egy húzásra kiitta. Hányingere támadt, de elfojtotta; köpni szeretett volna, de lenyelte nyálát; szorosan lehunyta, majd kinyitotta szemét. A *maulaví* pedig továbbra is csukott szemmel morzsolgatta az imafüzér gyöngyeit. Isten tudja, hány-szor emelte még fel a mutatóujját, Isten tudja, Dzszenán hány-szor itta ki a poharat. Dzszenánnak úgy tűnt, mintha fénylene a *maulaví* arca; úgy érezte, testét belülről lángnyelvek nyaldossák; mindenre fehér köd borult, és hiába néz, nem lát semmit. Csak a testével érezte, hogy egy fiatal, erős és jóképű férfi ölében ül, aki arra készül, hogy megmutassa neki a paradicsomot.

Mikor kinyitotta szemét, a pokrócon feküdt.

Kábult tekintettel ide-oda pillantott.

Megpróbálta végiggondolni, hogy miért és mikor feküdt oda, de minden ködbe borult körülötte, elnyomta az álom. Fájt mindene, ugyanakkor ismeretlen, de kellemes zsibbadást érzett.

És hol a mennyország?

Hirtelen felült, kiment az udvarra, ahol látta, hogy beesteledett, a *maulaví* pedig az ágyánál az imához mosakszik.

A lépteiket hallva megfordult, Dzszenánra nézett, és elmosolyodott.

Dzszenán nem értett semmit; visszament a kunyhóba, leült a pokrócra, és anyjára gondolt. Apja elment érte, hogy visszahozza, és visszatértéig még egy egész éjszaka hátravan.

Nagy éhség mardosta, de valamiféle megnevezhetetlen fáradtság miatt nem volt képes felállni. Egyszerű, zaklatott elméjében rengeteg homályos kép kavargott.

Kis idő múlva a *száhab* jelent meg a szobában:

– Imádkoznom kell az apáért... Egész éjszaka egy sír mellett kell ülnöm... Reggel visszajövök... Imádkozom érted is. – Azzal magához vette a pálinkáskorsót, és elment.

Dzszenán ismét gondolkodni próbált: az a mennyország, annak a fiatal, erős, jóképű férfinak az öle...

El-elveszve a ráboruló ködben elaludt.

Kora reggel arra ment ki, hogy a *maulaví* megérkezett. Hatalmas szeme vérben úszott, elkenődött rajta a festék, imbolygó léptekkel vitte be a szobába a korsót.

Amikor kilépett az udvarra, Dzszenánra mosolygott, odalépett hozzá, keblére vonata, megcsókolta a homlokát, majd leült az ágyra.

Dzszenán csendben lekuporodott egy sámlira a sarokban, várta apját és az anyját, akitől már két éve elszakították.

– Dzszenán, Maudzsú nem érkezett még meg? – kérdezte a *maulaví*.

Dzszenán nem válaszolt.

A *maulaví* ismét megszólította:

– Egész éjjel egy elhagyatott temetőben, egy törött sírkőre hajtva a fejem imádkoztam apádért! Mikor jön már? Visszahozza vajon anyádat?

– Nem tudom... – felelte Dzszenán.

Nem sokkal később, mikor lépteket hallott, felugrott. Anyja állt a kapuban, a lány, amint meglátta, a nyakába borult, és sírva fakadt.

Aztán Maudzsú is megjött. Nagy tisztelettel köszöntötte a *maulavít*, aztán a feleségét is utasította erre:

– Phátán, üdvözzöl a *maulaví száhabot*!

Phátán elengedte lányát, letörölte könnyeit, és odalépve a *maulaví*hoz köszöntötte.

Az vörös szemével végigmérte az asszonyt, és így szólt Maudzsúhoz:

– Egész éjszaka egy törött sírkő mellett ülve imádkoztam érted! Épp az előbb értem vissza... Allah meghallgatott, minden rendben lesz.

Maudzsú leült a földre, és masszírozni kezdte a *maulaví* lábát, annyira hálás volt, hogy szólni sem tudott. Phátán felé fordult, és könnyeivel küszködve így beszélt:

– Mondj köszönetet a *maulaví száhabnak*! Én nem is tudom, mit mondjak.

Phátán leült mellé, de csak ennyit tudott kérdezni:

– Magunkfajta szegény emberek hogyan is hálálhatnák ezt meg?

A *maulaví* megint jól megnézte:

– Maudzsú, igazad volt... Phátán tényleg gyönyörű, még ennyi idősen is fiatalnak néz ki, pont mint Dzszenán... sőt, még nála is szebb... – Aztán Phátánhoz fordult: – Mindent rendbe hozunk, Phátán... Allah megkönyörült rajtatok...

Maudzsú is, Phátán is hallgatott. Maudzsú tovább masszírozta a *száhab* lábát, Phátán mellette üldögélt. Dzszenán a tűzrakással volt elfoglalva.

Végül a *maulaví* felállt, végigsimított Phátán fején, és Maudzsúhoz beszélt:

– A mindenható Allah parancsa, hogyha egy férfi elválk feleségétől, és később újra magához akarja venni a nőt, büntetésül először össze kell házasodnia az asszonynak egy másik férfival, majd elválnia, csak így megengedett a frigy.

– Igen, ezt én is hallottam, *maulaví száhab*... – válaszolta halkán Maudzsú.

A *maulaví* felsegítette Maudzsút, és a vállára tette kezét:

– De én könyörögve kértem Allahot, hogy ne büntesse ilyen súlyosan szegény Maudzsút, amiért hibázott... Egy hangot hallottam: „Meddig hallgassam még a közbenjárásaidat? Bármit kérsz is magadnak, teljesítem...” Én így feleltem neki: „Ó, én királyom, ég és föld ura! Én semmit se magamnak kértem... Annyi mindent adtál már nekem... Maudzsúért könyörgök, mert nagyon szereti Phátánt...” Parancsot adott: „Az ő szerelmét és a te tisztességed akarom próbára tenni. Vedd el Phátánt egy napra, a következő napon válj el tőle, és aztán add át Maudzsúnak! Csak ennyit tudok tenni érted, hiszen negyven éve teljes szívből imádsz engem!”

Maudzsú repesett az örömtől:

– Hajlandó vagyok, *maulaví száhab*, hajlandó vagyok erre. – Majd sugárzó tekin-

tettel az asszonyra nézett. – Te, Phátán? – S válaszát meg sem várva folytatta: – Mindketten beleegyezőnk.

A *maulaví* becsukta szemét, és hosszasan imádkozott, majd kinyitotta szemét, körbefújta Maudzsút és Phátánt, és az ég felé tekintett:

– Áldott és mindenható Allah segítsen át minket ezen a próbatételen! – Ezután Maudzsúhoz intézte szavait: – Jól van, Maudzsú, én most elmegyek, de estére visszajövök. Te és Dzsenán pedig töltsétek máshol az éjszakát, és csak holnap korán reggel gyertek vissza... – Azzal elindult.

Késő délutánra Maudzsú és Dzsenán útra készen állt.

Esteledett, mikor valami imát mormogva visszatért a *maulaví*.

Kicsit később, amikor jelt adott nekik, Dzsenán és Maudzsú kiment a kapun.

A *maulaví* felkelt, bereteszelte a kaput, és így szólt Phátánhoz:

– Phátán, ma este légy a feleségem! Hozz egy lepedőt bentről, és vedd meg az ágyat! Nemsokára alszunk.

Mikor Phátán kihozta a szobából a lepedőt, és gondosan leterítette az ágyra, a *maulaví* így utasította:

– Ülj csak le, jövök én is mindjárt.

Majd bement a szobába, ahol égett egy mécses, az edények halma mellett pedig ott állt a pálinkáskorsó.

Megemelte, még sok maradt az italból.

Azon nyomban a szájára tapasztotta, és ivott belőle néhány nagy kortyot. Letette, aztán sárga, virágos selyemkendőjével megtörölte a bajszát, és visszament az udvarba. Hóna alatt vitte a korsót, kezében meg a *katórít*.

Phátán ott ült az ágyon. Az öreg intett Phátánnak, hogy maradjon ülve, ő pedig szorosan mellé ült a földre.

Kitöltött egy fél pohár pálinkát, maga elé rakta, sokáig imádkozott, aztán háromszor ráfújt a pohárra, majd Phátán felé nyújtotta:

– Idd ki egy húzásra!

Phátán felhajtotta, s amikor hányingere támadt, a *maulaví* gyorsan felugrott, és Phátán hátát ütögetve ráparancsolt:

– Szedd össze magad azonnal!

Phátán erőt vett magán.

A *maulaví* egyre csak töltögette a pálinkát, mindig ráfújt, és átadta Phátánnak.

Amikor az már nem tudott egyenesen ülni, szétvetett lábbal elnyúlt az ágyon. A *maulaví* tüstént felkelt, és egész testével ráborult Phátánra.

Másnap kora reggel, mikor Maudzsú és Dzsenán visszatért, a kaput nyitva találták. Az udvarban ott aludt Phátán, az ágy lábánál hevert a pálinkáskorsó és a *katórí*, de a *maulaví*nak nyoma sem volt.

„Talán kiment a dolgára...”, gondolta Maudzsú, és felébresztette Phátánt.

Phátán nyögdécselt, a mennyországról motyogott, amikor kinyitotta szemét. Ahogy meglátta Maudzsút és Dzsenánt, azonnal felült.

– Hol van a *maulaví száhab*? – kérdezte Maudzsú.

Phátán tágra nyílt szemmel kérdezett vissza:

– A *maulaví száhab*? Milyen *száhab*? Ja, ő... Nincs itt?

– Nincs... Megnézem kint...

Már a kapunál volt, mikor meghallotta Phátán halk sikolyát.

Megfordult, és látta, hogy Phátán felemelte a párnát, és valamit bámul.

– Mi ez itt? – kérdezte Maudzsútól, mikor az a közelébe ért.

– Haj – válaszolta Maudzsú.

– A *maulaví száhab* szakállá meg haja! – felelte Dzsenán.

– Igen, a *maulaví száhab* szakállá és haja! – helyeselt Phátán.

Maudzsú odament, és felemelte a fürtöket.

– A *maulaví száhab* hol van? – kiáltott fel, és egyszerű agyában ez a gondolat fogalmazódott meg: – Dzsenán... Phátán... ti nem értitek, ez egy csodatevő szent... Segített rajtunk, és jelet hagyott.

Megcsókolta a fürtöket, tisztelettel a szeméhez érintette, majd odaadta Dzsenán-nak:

– Nézd, lányom, csomagold ezt be egy szép tiszta ruhába, és óvatosan tedd bele a nagy ládába! Isten parancsára a házunk mindig áldott marad!

Dzsenán bevitte a haját meg a szakállat a szobába, Maudzsú pedig odaült Phátán mellé, és nagy szeretettel így szólt hozzá:

– Én most meg fogok tanulni rendesen imádkozni, hogy imáimba foglalhassam a *maulaví száhab* nevét, aki újra összehozott minket.

Phátán hallgatott.

KOC SIS PETRA (ford.)

Bhísam Száhní: Páli

Egy történetnek sosincs vége. Az élet két végpontja egymással soha nem találkozik, sem az életben, sem a költészetben. Mi csak remélhetjük, hogy egy nap a két végpont találkozik, és olykor-olykor az a benyomásunk támad, hogy valóban találkoznak.

Akkoriban Manóharlál és felesége is abban a hiszemben élt, hogy egy nagy akadály került el az útjukból, s életükben, ami probléma rájuk szakadt, az már megoldódott. De egy bonyodalom, sem az irodalomban, sem az életben nem oldódik meg teljesen. Egy megoldódik, egy másik pedig rájuk szakad. Egy történetnek sosincs vége. Csak az a szerencse, hogy az élet megy tovább, folyása nem áll meg, és minden kanyarnál új formát, majd valamilyen új kérdőjelet tár a szemünk elé.

Manóharlál és családja régi élete abban a távoli városban akkor szakadt meg, amikor az országot kettéosztották. Minden ingóságukkal és emberek százaival együtt indultak el a menekültek karavánjával, és a lépéseik nyomán támadt porfelhővel körös-körül megtelt a levegő. Ahogy a különböző folyók a medrükben a tenger felé haladnak, úgy a menekültek karavánja is olyan határ felé hömpölygött, amit pont akkor húztak meg, hogy egy országból kettőt teremtsenek.

Manóharlálnak és feleségének két gyermeke volt: egy kislány, akkoriban karon ülő, és egy nagyobb, a négyéves Páli, aki a karavánban édesapját követte. Mindenki a batyuját és szatyrát szorongatta, minden menekült tágra nyílt szemmel pásztázta az utat, minden menekült az úton haladók beszélgetését fülelte, hátha valaki esetleg utat mutat, hátha valaki legalább annyit mond, hogy mi folyik körülöttük, és a továbbiakban mi fog történni.

Az utolsó napon a nagyváros menekülttábora kezdett kiürülni, ahogy a menekültek az ingóságaikkal kijöttek a táborból. Az úton egymás mögött sorjában, a határon való átjutásra várakozva számos teherautó állt. Manóharlál is a fejére rakta csomagját, fia ujjait pedig megfogta, csakúgy, ahogy a felesége, Kausaljá is a fejére pakolta csomagját. Csecsszopó gyermekét a kezébe véve a teherautók felé haladt, amelyekre a menekültek a zsákjaikat és csomagjaikat dobálták, majd maguk is felkapaszkodtak rájuk. Mire Manóharlálnak feltűnt, hogy a fia, Páli keze kicsúszott a kezéből, Kausaljá már felmászott a járműre, és Manóharlál a felesége kezébe adta csomagját. Akkor látta, hogy Páli nincs ott. De Manóharlál akkor még nem aggódott igazán. Úgy gondolta, ott kell lennie valahol. Gyermeke kezének melegét még a tenyerében érezte. Minden oldalról hangzavar és tömeg vette körül. A táborok vezetői kiabáltak:

– Gyorsan, szálljanak fel a teherautókra, még napnyugta előtt át kell kelnünk a határon!

A teherautósofőrök dudáltak, a menekültek egymással ordibáltak. Manóharlál körülnézett, de Pálinak nyomát sem látta. Aggódni kezdett, és Páli nevét kiabálva visszarohtant, de sehonnan és senkitől nem érkezett válasz. Erre hirtelen összeza-varodott, és még hangosabban, újra és újra kiabálva hívta a fiát, s elkeseredve, ész nélkül ide-oda rohangált.

Az utcán a teherautók kezdtek egyesével elindulni, és az a teherautó, amin a felesége a csecsemőjükkel állt, zsúfolásig megtelt, s szüntelen szólt a dudája.

– Páli, Páli! – kiabálta Manóharlál. Torka kiszáradt a sok kiabálástól, lábát elfogta a remegés, ő maga erősen szédült. Már csak így van ez az otthontalanokkal. A zsúfolt utcán Manóharlál egyre kétségbeesettebben ordította, és olyan érzése támadt, mintha néptelen pusztaságban kiáltozna.

Még mindig Pálit kereste, amikor a teherautó araszolva elindult. Rettegő felesége – akinek a szeme a tömegben a férjére tapadt, de aztán már őt sem látta – kikelt magából, s zokogni-bögni kezdett. Összegubancolódtott hajtincsei az arcába csap-tak, csecsemője majdnem kicsúszott a karjából. Úgy szakadt ki belőle az el-elakadó lélegzet, akár a fűjtatóból.

– Állj! Állj! Sofőr! Hé, sofőr állj!

De ugyan melyik sofőr hallaná meg? Mindenki torka szakadtából kiabált. Nem csak az ő családja hagyta el az otthonát. Akadt, akinek még csak a csomagjai fele került fel, de az ágykeret még az úton feküdt, másvalakinek az idős édesanyja még nem tudott felmászni a teherautóra, olyan nagy volt a lökdösődés. A teherautó apránként egyre előrébb gurult. Kausaljá tágra nyílt szeme egyetlen alakot keresett, kóválygó férje alakját kutatta. Aztán mikor Kausaljából állati üvöltés szakadt fel – ahogy egy madár az elpusztított fészke láttán sivít fel – valaki végre meghallotta, és a teherautón más is kiáltozni kezdett:

– Állítsák meg a kocsit! Állítsák meg a kocsit! – Ezután mások is felkiáltottak, és a teherautó megállt.

Ki tudja, hogy a helyzet-e a döntő, az ember maga, vagy a sors? Az események megesnek, és az élet mögölük leselkedve új csúfot belölünk. Mikor Kausaljá az egyik csomagját már ledobta, és sírás-rívás közepette a karonölő gyermekét is éppen készült volna leadni az utcán álló menekültek kezébe, abban a pillanatban érkezett vissza Manóharlál rohanvást. A fia nem volt vele. Ki tudja, miféle örvény nyelte el Pálit.

Pár hang Manóharlált biztatta.

– A gyerekek itt kell lennie valahol!

Az emberek integetve hívták Manóharlált:

– Gyere, gyere! Bizonyára már felszállt egy másik teherautóra! Gyere vissza!

Mások dühösek és bosszúsak voltak.

– A te egy szál gyereked miatt fog állni a teherautó? Ha meg akarod keresni, szállj le a kocsiról!

Többeknél elszakadt a cérna. Ha Manóharlál nem érkezik rohanva, ki tudja, Kausaljá talán zokogva leszállt volna a teherautóról, és valaki a csomagját is utána dobta volna. Bizony, teljesen igazuk volt: hiszen nem kell-e még naplemente előtt átkelniük a határon?! Egy gyerek miatt vesztene a teherautó?

A menekültek szívében elapadt az együttérzés forrása. Amikor Páli egyszer ott-hon vészett el, az egész környék elindult a keresésére. Valaki azt kiabálta:

– Szállj le, ha meg kell keresni a gyereket, szállj le!

Férj és feleség képtelen volt döntésre jutni, hogy leszálljanak-e, vagy maradjanak. Pálinak nyoma sem volt. Manóharlál és Kausaljá továbbra is magán kívül bámulta az utat. A város szép lassan elmaradt mögöttük, a kiáltások elhaltak. Akkor már egyedül csak Kausaljá szolongatta a fiút. Aztán fás területek, majd szántók kerültek a szemük elé. A városi tömegben elveszett Páli messze elmaradt mögöttük. Kausaljá sokáig zokogott, és a teherautó karavánban szíve nyugtalansága először fékezhetetlen zokogásba, majd csendbe, majd mély depresszióba fordult. A teherautók konvoja zötykölődve tovább haladt. Szépen lassan árnyak ereszkedtek az égre és itt-ott csillagok kezdtek pislákolni. Az opálos, közönyös ég alatt Manóharlál lelket öntött a feleségébe.

– Meglesz, elő fog kerülni. Itt van valahol. Nem tűnhet csak úgy el. Egy jótét lélek biztos felrakta őt egy másik teherautóra.

Aztán Kausaljá merev tekintetét és az arcára kiülő néma fájdalmat látva így szólt:

– Ha nem talál minket, mi mit tehetnénk? Isten kegyelméből legalább egy gyermek megmenekült. Lékhírdzs három gyermekét a szeme láttára gyilkolták meg. Ahogy a jó Isten akarja...

Kausaljá üres tekintettel bámulta az utat.

De tényleg, egy kisgyerek elvesztését ki tartja nagy dolognak? Emiatt ekkora felhajtást csinálni, mi értelme?! Az otthontalan menekültek lassanként beszélgetésbe elegyedtek. Az asszonyok is csevegésbe merültek. Innen-onnan nevetés hallatszott.

Miközben a határ felé tartottak, besötétedett. Amikor a teherautók megálltak, Manóharlál a járműből leugorva az útra rohant, és Páli nevét kiáltozva minden teherautónál sírva kért segítséget. Egy-egy autóba belesett, de sehonnan semmilyen válasz nem érkezett. Hangja mintha a néma vadonból szólt volna. Pálinak nyoma sem volt.

A határhoz érve a menekültek a teherautókból más teherautókba ültek át, és az éjszaka sötétjében Amritszár felé vették az irányt. A számtalan csillaggal teleszórt ég közönyösnek és titokzatosnak tűnt. A menekültek elcsöndesedtek, és a járművek zötykölődése közepette leragadt a szemük, vagy a megkövült és néma ürességbe bámultak. Ám Manóharlál felesége hirtelen felsikított, úgy szakadt ki belőle a hang, hogy az autón ülők azt hitték, a nő megőrült, de aztán a sikoly után Kausaljá szolongatni kezdte fiát. Ettől megnyugodtak, hogy nem örült meg, csak szomorú, képtelen elfelejteni a fiát. A sokáig tartó szolongatás után, mikor férje vállára hajtva a fejét elaludt, Manóharlál legbelül mélyen döntésre jutott. Ha Páli tényleg nem kerül elő, akkor amint megállapodnak valahol, visszatér és megkeresi.

A sötétségben a teherautókonvoj tovább haladt. Az agyuk eltompult, nem voltak képesek arra gondolni, ezután mi lesz. A sors olyan sűrűn szőtt fekete leplet vont a szemük elé, hogy a mögötte pislákoló mécses derengését sem látták. Csak a dögös létezés, a fáradtság, a tágra nyílt szem, a kiszáradt torok, és a ragyogó csillagok fölöttük magasodó félelmetes kupolája.

Azon az éjszakán, hosszas sírás-rívás után, miközben Zenab mellén aludt, Páli zokogása a szeretet tengerébe merült. Az ember számára a legnagyobb menedék, a kedvesség mindennél nagyobb forrása a női kebel. Zenab karjába zárta a fiút. Életében először érezte át azt a boldogságot, melyet csak az a nő érezhet, akinek nem adatott meg a gyermekáldás. Az illatos, apró test úgy simult hozzá, mintha az ölébe teremteték volna. Zenabnak olybá tűnt, bármelyik pillanatban tej fakadhat a melléből. Mindenestül feldúlta az anyaság érzése.

– Nem szólsz semmit?

A mellettük lévő ágyon feküdt Sakúr, aki sokáig a felhőtlen eget nézte, amelynek számtalan csillagáról Zenab sötétkék kendője jutott eszébe, amit akkor viselt, amikor az esküvőjük után a házába érkezett, és amire fehér, ragyogó csillagokat hímeztek. Zenab kendő alól kibukkanó, ragyogó arcát látva úgy érezte, mintha a Hold érkezett volna a házba.

Sakúr porcelánt árult. Az utcákat járta kezében a portékájával, évek óta róttá így a város útjait. Aznap délből ott sodródott ez a fiú a hömpölygő emberáradatban, majd megállt egy utca sarkán, ahol édesapját szólongatta. Sakúrnak megakadt rajta a szeme. Leült mellé, és gyengéden letörölte az arcáról a könnyeket. Amikor látta, hogy a fiú nem zokog tovább, megfogta a kezét és így szólt:

– Gyere, elviszlek apukádhoz. – És nagyon lassan elindult vele.

Először arrafelé mentek, ahonnan a menekültek távoztak. Addigra minden teherautó elment, és már a felvert por is elült. A menekülttábor is kiürült. Az éjszaka sötétjében, mikor Sakúr a szegényes háza előterébe lépett, Páli már a vállán aludt.

Sakúr istenfélő ember volt, élete aggodásban telt. Amióta a zavargások elkezdődtek, távol tartotta magát tőlük. Mikor a piac kigyulladt, és a sikátorokban néhány embert megöltek, újra, meg újra csak ezt az egy mondatot ismételte: „Isten ránk zúdítja haragját.”

– Nem szólsz egy szót sem? – kérdezte újból Sakúr.

– Mit mondjak? – kérdezett vissza Zenab vontatott hangon, majd újra elhallgatott.

A gyerek apró teste iránt érzett odaadás átította az asszonyt. Úgy tűnt, mintha a gyermektelenség terhe lehullna válláról, teste ellazulna, mégsem akarta megmondani a férjének, hogy milyen tengernyi öröm járja át, amikor ez az ismeretlen fiú a mellén lélegzik.

– Minden hindu és szikh elment. A tábor kiürült. Most már senki nem jön ide – mondta Sakúr.

Zenab csendben maradt. A gyermek fészkelődött álmában, mélyet sóhajtott, de kezét nem vette le Zenab melléről.

Miközben az eget nézte, Zenabnak úgy tűnt, mintha az ő jó sorsa miatt ragyogna az egész égbolt. Ám Sakúrhoz hasonlóan ezt nem mondta ki, csak így szólt:

– Vidd vissza pontosan oda, ahonnan hoztad! Miért okoznánk fájdalmat szerencsétlen anyjának.

– Miért tennénk ilyet? Mi csak oltalmat nyújtunk neki – dörögte Sakúr – Ha elvinnénk a rendőrségre, aligha juttatnák el a szüleikhez.

Mindketten puhatolóztak. Zenab, miközben állával a fiú homlokát simogatta, ezt suttogta:

– Mi a neve?

– Honnan tudnám? Amikor rákérdeztem, akkor a Páli nevet mondogatta.

– Mennyire furcsák a hindu nevek! Páli, miféle név ez? Én Iltáfnak nevezném a fiamat.

Mindketten sokáig hallgattak. Zenab elmerült az érzéseiben, Sakúrnak mindenféle gondolat járt a fejében. *Ha senki sem kérdezősködik, akkor ellehet Zenabnál. Egy gyerek játszhat az udvarban. Még senki nem jött tudakozódni utána. Mahmúd szabó hindu házba költözött, és még senki sem faggatta. Mír Zamán a szomszéd szabó üzletéből mindent hazavitt magához, őt sem faggatták. Én csak menedéket nyújtok neki, egy elveszett, zokogó fiúnak segítek.* Ezeken rágódva, mégis eluralkodott Sakúron a kétely.

Másnap, mikor a gyerek ismeretlenek között ébredt, újra sírva fakadt. Amikor édesapját hívta, Zenab megitta tejjel, kezét a fejére tette, és sokáig simogatta a hátát. A kis Páli újra görcsös zokogásban tört ki. Zenab szeme újra és újra a bezárt ajtóra meredt, nehogy valaki a gyerek sírását meghallva bejöjjön a házba. Igaz, hogy itt van a gyerek a házban, de nem tiszta úton hozták ide! *Mi lesz, ha valaki hírét veszi? Néhány napig rejtegetniünk kell.*

Miután kisírta magát, Páli elcsöndesedett. Az udvar sarkából lopott pillantásokat vetett hol az egyik, hol a másik irányba. Mélyeket sóhajtott. Zenab szíve a fiú minden sóhajára elszorult. A gyermek érkezése óta ő sem találta helyét.

Sakúr bízott abban, hogy néhány napon belül megismeri és megszokja a gyermek a házat. De lelke nyugtalan volt. Ki tudja, vajon nem tévednek-e ide a szülei, és keresés közben nem bukkannak-e rájuk? Még nem ment el minden menekült. Mi lenne, ha megtudná a rendőrség? Ki tudja, mekkora bajba kerülnének.

Valahogy eltelt két nap, s a harmadikon a fiú már kezdett megnyílni. Az udvarra nyíló ajtó mellett egy kóbor, fehér macska ült, aminek láttán a gyerek felderült. És amikor a cica leugrott a padlóra, a gyerek a macskát hívogatva felé futott. Ekkor Zenabba visszatért az élet.

Abban a pillanatban valaki dörömbölt az ajtón. A férj is, és a feleség is megrémült, szívük hevesen vert.

– Itt vannak a fiú szülei!

Zenabon valami baljós érzés futott át.

– Nehogy már a rendőrség legyen! – mondta Sakúr, és meglepődve nézett az ajtó felé.

Valaki hangosan dörömbölt, úgy tűnt, mintha bottal verné az ajtót.

- Nyissátok ki! – hangzott kintről.
- Nyitom már, uram – mondta Zenab. – Lássuk, ki az!
- Vidd be a gyereket! – Sakúr előresietett
- Zenab felkelt, és a gyerekekkel a ház felé indult.

Az ajtó mögött se rendőr, se szülő. Egy szakállas *maulví* állt ott vastag bottal a kezében. Meg két verőlegény is volt vele.

– Ki hozta ide a hitetlen fiút? – üvöltötte, amint belépett az udvarba. A két botos legény követte. – Rejtegettek még más hitetlent is? – Sakúr elrohant egy székért.

– A szent Koránra esküszöm. Nem rejtegetünk senkit – mondta Sakúr. – Mi csupán egy árva fiúnak nyújtunk menedéket.

– Hol van az a fiú?

– Odabenn alszik, uram.

A *maulví* kételyekkel telve nézte Sakúr arcát, aztán hangosan a földhöz verte botját, és így szólt:

– Hozd ide, hozd elénk a fiút! Ki is ő?

Erre Zenab saját maga hozta ki a gyereket.

– Egy hitetlen gyermeket oltalmazol?

– A gyereket örökbe fogadtuk, mi nem vétkeztünk, *maulví száhab!* – mondta Zenab magabiztosan.

– Körül van már metélve? Áttért már?

Zenab megkönnyebbült. A *maulví* nem azért jött, hogy elragadja, csak hithű muszlimot akar faragni belőle. De csöndben maradt.

– Miért nem szólsz semmit? Az öledbe ülteted egy hitetlen tisztátalan gyereket? A saját tejeddel itatod? Kígyót melengetnél a kebleden?

Zenab a *maulví* érvelése hallatán elszégyellte magát. Meglepődött. Ő eddig ezeket miért nem vette észre? A fiú se tisztátalannak, se kígyók gyerekének nem tűnt. Éppen mondani akart valamit, amikor a *maulví* a padlónak csapta botját, és így szólt:

– Ezt a hitetlen gyereket hozzátok el a mecsetbe, holnap reggel. Máskülönben nagy baj lesz.

Majd az ajtó felé indult.

Miután a *maulví* elment, Zenab megcsóválta fejét és elmosolyodott. *Csupán át akarja téríteni, körül akarja metélni, ugyan miért holnap, akár ma is megtehetné? Ha már nem akarja tőlünk elszakítani. Miért kellene ettől félni?* Vállukról lehullott a teher, Zenab a gyereket a karjába zárva puszilgatta.

Már másnap megtörtént a gyermek körülmetélése. A kés láttán a kicsi Páli megijedt, és Zenab lábához szaladt segítségért. Alighogy végeztek, a *maulví* is dédelgetni kezdte a fiút. Páli fájdalomában azt sikította, hogy „Apa! Apa!”, de a *maulví* még ezt sem rosszalta, sőt nevetett és mosolygott. A szomszédságból is jöttek emberek és gratuláltak. A *maulví* először hozatott a gyermeknek egy piros *rúmít*, amin volt egy fekete bojt. A fejére tette. Zenab ráadott egy új muszlin *kurtát*. A *maulví* a gyermeket maga helyezte Zenab ölébe.

– Tessék, most már a te gyermeked, nem holmi hitetlen fia. Most már az igaz hit szülötte.

Majd a gyerekek az Iltáf nevet adta.

Zenab és Sakúr egész háza megtelt fénnel. Mint más ünnepi alkalmakkor, Zenab a karjába vette Iltáfot, s házról házról vitte, hogy bemutassa és csokoládét osszon.

A gyermek lassacskán hozzászokott új környezetéhez. Egy év múlva már a kicsi Pálit, Sakúr Ahmad, az edényárus fiát Iltáf Husszein néven ismerték. A ház udvarában játszott, apját utánozva edényeket árult. Egy kosárban összegyűjtötte a ház edényeit, fejére tette a kosarat, és az udvarban körbejárált és kiabált:

– Porcelánedényt tessék! Bögréket, tányérokat tessék!

Mikor érkezett a ramadán, az udvar közepére állva üres bádogdobozokat ütleget, és hangosan kiabálni kezdett:

– Ébresztő muszlimok, böjtöljetek!

Zenab és Sakúr a mecsethez tartozó iskolába is hamarosan beíratta, ahol a többi gyerekekkel együtt a mecset oldalánál, a padlón ülve, testét hintáztatva a szent Korán verseit magolta. Zenab és Sakúr kapott a sorstól egy vezérfonalat, ami mentén nagy boldogsággal zajlott az életük. Férj és feleség a jövő álmait a kicsi Iltáf köré szötte. A házaló Sakúr arról a napról álmodozott, amikor porcelánedényboltot nyit, és ketten, apja és fia együtt ülnek majd benne, semmiben nem szenvednek hiányt, a maguk urai lesznek.

Zenab pedig arról álmodott, mikor Iltáf felesége, a bokapereceit csörgetve belép az udvarba, és az udvart elárasztja a fény.

Két év telt el ilyen boldogságban.

Egy nap az edényárus épp nem tartózkodott otthon. A kis Iltáf iskolában volt. Egyedül Zenab ült az udvarban a zsákvászon függönyök mögött, és gabonát őrölt, amikor kopogtattak.

Zenab kiszólt:

– Nincs férfi a háznál. Délután jöjjön.

Odakint rövid ideig csönd volt, majd egy hang hallatszott.

– Sakúr Ahmadot beidézték. A rendőrségről hívatják.

Zenab letette az örlőkövet, a szári végét megigazította fején, és a függönyök mögött felállt. A remegés sistergő hulláma járta át a testét a feje búbjától a lábujjáig.

– Miről van szó, uram?

– Holnap reggel küldd az őrre. Nagyon fontos ügyről van szó.

– Miféle ügyről, uram? – kérdezte Zenab félelemtől remegő hangon.

– Indiából levél érkezett a gyerek ügyében.

Zenab minden ízében reszketett. Torka kiszáradt.

– Holnap küldje az őrre! El ne felejtse! – Majd távolodó lépések hangja hallatszott.

Néhány trauma természete olyan, hogy a szíven csak sebet ejt, és az idő múlásával az a seb begyógyul, néhány trauma azonban olyan, mely parazitává válva rágja a szívet és az embernek semmi ráhatása nincs. Mire Kausaljá a férjével Indiába érkezett, gyerek nélkül maradt.

Azon a napon, ha a teherautók sora tényleg biztonságban eljut a határig, Manóharlál és Kausaljá a gyerekükkel biztonságban átkelhetett volna a határon. Így Páli emlékére is az idő pora telepedett volna, és az elszakadása okozta bánat is tompult volna. De nem így lett.

Miután kiértek a városból, még egy esemény történt. A teherautókaraván épp a sötétségben haladt, amikor hirtelen emberek jöttek ordibálva-kiabálva a környező földekről, és az útra rohantak. Arcukon maszk, kezükben lándzsák, dárdák, nyelvükön pedig jelszavak és káromkodások. Több teherautó elhaladt, de az utolsó három a támadás áldozatává vált. Az éjszaka sötétjében olyan kiabálást, sikoltozást, fegyvercsörgést és fájdalmas sikolyokat hallottak, amiket Manóharlál és felesége már jól ismert hazulról. Megint ömlött a vér mindenütt. Kausaljá nem is értette mi történik, meglökték, elesett. Egyedül Manóharlál kiáltását hallotta.

– Add már ide a gyereket!

Aztán már az ő hangját sem hallotta, újabb lökés érte, és arccal a földre zuhant. Amikor magához tért, valahonnan füttyszót hallott, sűrű volt a sötétség, a közelben pár ember jajgatott. Keze alatt, a teherautó platóján valami nedvességet érzett, ami lehetett víz is, vér is. Abban a pillanatban a jármű elindult. Az égre nézve úgy tűnt, mintha maguk a csillagok kezdtek volna mozogni. Torka kiszáradt, vízre vágyott. Újból úgy érezte, mintha forogna a csillagos ég, majd ismét eszméletét veszítette.

Delhibe érkezvén Manóharlálnak néha-néha olybá tűnt, mintha éppen a hullarakás alatt feküdne a földön, és a szuszt is kiszorítanák belőle. Vergődve próbált kiszabadulni a rakás alól. Úgy érezte, ha nem sikerül, agyonnyomják. Miközben Delhi poros utcáit róttá, arra gondolt, ha végig a gyerekei miatt kesereg, a város utcáin ő is, a felesége is éhen hal. Menekültek ezrei kóvályogtak Delhi sikátoraiban. Menedék után kutattak. Ha a semmiből kell előteremteni a napi betevőt, akkor hátat kell fordítani a múltnak. *Nem egyedül velem történt ez, hanem száz- és százakkal.* Néhányan segítő kezet nyújtottak, mások elfordították a tekintetüket, de végül beszerzett egy kézikocsit, és a bazárban megnyitotta üzletét. Ám amikor az egész napos hiábavaló járkálás után hazatért, otthon a félőrült, néma csöndben ülő feleségét látta, vagy azt, hogy éjnek évadján álmából felriad, sikoltozik, s akkor inába szállt a bátorsága. Ha a nő megőrült, hogyan tudná gondját viselni? Az egész élet szenvedés lesz. Manóharlál Kausalját simogatta, a nő kezét a kezébe véve magyarázta:

– Nézd, kedvesem, ha Isten is úgy akarja, még lehetnek gyermekeink, szedd össze magad.

De abban a pillanatban, hogy az asszony meghallotta a „gyerek” szót, remegni kezdett, és néha-néha úgy szölongatta gyerekeit, hogy Manóharlálnak a szíve is belesajdult.

Ezért, miután egész napokat a kézikocsija mögött állt, a maradék időt irodákban és bíróságokon töltötte, és minden magas beosztású emberhez bekopogott. A kormány, hogy asszonyokat és lányokat kerítsen elő, tulajdonokat juttasson vissza, elveszett embereket találjon meg, nagy irodákat létesített. És az ezekben az irodákban dolgozó emberek, a kormányzati dolgozók, a szociális munkások gyakran utaztak Pakisztánba.

Manóharlál belevetette magát a hivatalok útvesztőjébe, de ugyan milyen segítséget várhatott volna? Hónapok teltek el hónapok után. Tapodtat sem haladt előrébb. Sehol semmi nyom. Nem könnyű feladat ez, egy több száz ezres városban kószáló gyerek keresése. Amikor belevetette magát az ügyintézésbe, még reménykedett, és úgy tűnt neki, elég lesz annyi, hogy gyorsan abba a városba, arra a környékre megy vissza, ahol Pálí keze kicsúszott az övéből, és Pálí valamilyen utca sarkán állva az utat fogja fürkészní, s akkor ő a karjába kapja sebtiben, Delhibe viszi, és Kausaljá ölébe helyezi.

De a keresés nem járt eredménnyel. Manóharlál ügye két teljes évig a levegőben lógott. A nyomozást végző kormányhivatalnokok és szociális munkások csoportja Pakisztánba ment, ő is néha összecsomagolt, és velük tartott. De minden alkalommal csalódottan érkezett vissza.

Két teljes év elteltével azonban nyomra bukkantak. Tudomásukra jutott, hogy abban a bizonyos negyedben, egy Sakúr nevű edényárus házában egy gyerek lakik. Így amikor a csapat elindult, Manóharlál az új reményre támaszkodva velük tartott.

Azóta, hogy az a rendőr első alkalommal Sakúr Ahmad házához érkezett az idézéssel, Zenab egész álló nap partra vetett halhoz hasonlóan vergődött. A ragyogó udvar felett beborult az ég, és álmaik darabokra törtek.

De ahogy telt a délután, megjött a bátorsága. Sakúr hazatért. A híreket hallva ő is elsápadt, lába megremegett. Később az utca és a környék lakóinak a fülébe is eljutott a hír. Sokan együttérzésükről biztosították őket. Amint a *maulví száhabnak* is a tudomására jutott, fogta a botját, és odasietett.

– Pokolba velük! Csak ne aggódjatok! Nincs joguk hozzá, hogy rátegyék a kezüket. Mostanra áttért az igaz hitre, hogy adnánk őt ezeknek a hitetleneknek a kezébe?!

Zenab lelke megnyugodott. A maulví jól mondja, *mostanra ez a gyermek már nem az a gyerek, aki azon az első éjszakán a karomban aludt. Akkor elvihették volna, most már senki sem!*

A bölcsek tanácsa összeült. Döntés született, hogy a rendőröknek a *maulví száhab* maga fogja elmagyarázni: az idézést kézbesítő rendőrnek saját kezűleg rá kell írnia a papírra, hogy Sakúr Ahmad nincs otthon, elment valahova, nem tudni mikor tér vissza. Ha pedig újra meg újra idézés érkezik, néhány napra a férj és a feleség a gyerekkel együtt elutazik.

– Pokolba velük, majd meglátjuk, hogyan viszi el innen egy hitetlen a gyereket. És a *maulví* a botjával kopogva elégedetten távozott.

Aztán kezdetét vette a furcsa bújócska. A kormányzati intézkedéseket politikusok hozzák, de a gyakorlatban a kisemberek valósítják meg. Felülről írott parancs érkezett, hogy azt a bizonyos gyereket vissza kell juttatni, mire egy rendőr egyenest az orra után menve a megfelelő házhoz érkezett. Bekopogott, fenyegetőzött, aztán a kezébe nyomtak néhány rúpiát. Az idézésre ráírta, hogy a ház le van lakatolva, az otthoniak elmentek hazulról, nem tudja, mikor térnek vissza.

Nem egy kisebb-nagyobb megvesztegetési ügyről volt szó, nem is egy gyerek visszaszolgáltatásáról, hanem egyre inkább hitbeli kérdésről. Hogy a gyereket nem küldték vissza, a hit szolgálata, a becsület és a tisztesség dolga volt.

Teltek a hónapok és az évek.

Egy alkalommal kis csoport érkezett Sakúr Ahmad házához, de a házra valóban lakatot tettek. Miután az éjszaka a család megkapta a hírt, tényleg elmentek hazulról. A csoport tudomására jutott, hogy Sakúr Ahmad a bátyjához ment Sékhúpurába. Nem tudni, mikor érkeznek vissza. Mikor a csoport Sékhúpurába érkezett, akkor tudták meg, hogy pont egy nappal korábban Sakúr Ahmad a feleségével és gyerekével együtt Lájalpurba ment.

– Hát igen, a gyerek is velük volt, de a hollétükről nincs tudomásunk, azt nem mondták meg.

Ezzel a bújócskával telt el három teljes év. Manóharlál arca elsötétült, orcáján mély barázdák keletkeztek, haja megőszült. Szeme előtt folyamatosan a bizonytalanság pora gomolygott. Vajon mi az igazság, mi a hazugság, már fogalma sem volt. Az élet Manóharlált úgy gyötörte, mintha a sasmadár marcangolná.

Ki tudja, hogy Manóharlál eltökéltsége miatt-e, vagy a szerencsétlen Kausaljá szemének hatására, öt hosszú év után a férfi végre Sakúr Ahmad udvarában ült. Vele együtt voltak a kutatócsapat tagjai, a szociális munkások és a kormányzati tisztviselők is. A pakisztáni kormány oldaláról egy hivatalnok és a rendőrség két ügynöke. Valójában ez annak a kérelemnek a hatására történt, amit Manóharlál egy neves ismerőshez, valamilyen magas rangú kormányzati tisztviselőhöz intézett, és az a magas rangú tisztviselő egy ugyancsak magas rangú pakisztáni köztisztviselővel beszélt, ezért az ügyben előrelépés történt. Így érkeztünk el ahhoz a naphoz. Aznap zajlott a törvényes eljárás, amiből kifolyólag ha bebizonyosodik, hogy a gyerek Manóharlálé, akkor visszakaphatja.

Az udvarban nőtt a feszültség. Egyik oldalon a hivatalnokoktól elhúzódva a *maulví* foglalt helyet. A ház előtt a környék néhány lakója ácsorgott. A zsákvászon függöny mögött az erkélyen Zenab ült. Arca sápadt volt, szeme szikrákat szórt, és olyan fenyegetővé vált, mintha a tojásait akarná valaki elemelni a fészkeből. A kilencéves Pálí – mostanra Iltáf Husszein – hozzábújt. Ijedten, zavarodottan. Zenab aggodalmasan újra és újra magához szorította.

A kihallgatás előtt a *maulví* mindenfélét beszélt.

– Senki nem veheti el a gyereket! Egy hitetlen sem teheti rá a kezét.

Az Indiából érkezett csoport újra és újra megkérte a hivatalnokot, hogy a *maulví száhabot* utasítsa, hallgasson el, őmiatta nő a feszültség. Az ország felosztása után

az utcákon a vérfoltok felszáradtak, de nyomuk nem halványult el. A felgyújtott házak helye kihűlt már, de fekete csontvázuk még most is állt mindenhol. Az ország felosztásának örülete kicsit lecsillapodott, de emlékei az emberek elméjébe vésődtek.

– Hozd ide a gyereket – harsant fel a hivatalnok hangja.

Erre Zenab kínlódván szólt:

– Mi senki gyerekét nem loptuk el, miért kellene elküldenünk a gyermeket, uram?

– Hozzátok ide a fiút! – parancsolta a hivatalnok újból, mire Sakúr Ahmad a vászonfüggöny mögül előhozta a fiút.

Manóharlál szíve hevesen kalapált. Újból elérkezett egy sorsdöntő óra, ami a szerencséjéről határoz. Szíve összefacsarodott, hogy újból megpillanthatja gyermekét, ám egyúttal a kétség és a félelem is befészkelte magát a lelkébe.

A gyermek előjött. Az udvarban összegyűlt embertömeget látva megijedt, Sakúr lábába kapaszkodott, ujját a szájába dugta, és a körülötte álló embereket nézegette.

– Fiam, gyere ide! Nézd meg, kik ezek? Felismeresz közülük valakit? – kérdezte a hivatalnok, a rendőr pedig hangosan így szólt:

– Senki se szólaljon meg! A gyermeknek egyedül kell felismernie!

Még maga Manóharlál sem ismerte fel a saját fiát. Kilencéves fiú. Magas termetű, a fején *rumí* sapka. Testén muszlin *kurtá* és *salvár*. Manóharlál cserbenhagyta a szemé. Sokáig bámulta a fiút, aztán amint a felismerés bevillant, összeszorult a torka. El akarta kiáltani magát: „Páli! Páli fiam!” De nagy erőfeszítéssel fékezte magát.

Noha a szülőapját nézte, a gyermek a felismerésnek semmi jelét nem mutatta. Eddig is félt, de az embereket látva csak még jobban megijedt. Manóharlál őt bámulta. A gyermek kikerekedett, megnőtt, világos bőrű és szép lett.

Manóharlál úgy érezte, hogy a sorsdöntő óra eljött és el is múlt, de semmi sem változott. Most aztán az élet vadonjában gürölhet tovább céltalanul.

A mindent beborító csendet a *maulví* törte meg:

– Látják?! A gyerek nem ismeri fel! Ha az övé volna, odafutna hozzá. Volt képe idejönni a gyerekért?

A szociális munkás nyugtalansága nőtt. Megszólította a fiút:

– Fiam, gyere ide, nézd meg, ki ez?

A rendőr újból elkiáltotta magát.

– Ne szóljon senki. Megmondtam, hogy a gyereknek egyedül kell felismernie.

Bent Zenab lélegzet visszafojtva ült. Ki tudja, mi zajlott a lelkében.

A szociális munkás Sakúr felé fordulva ezt mondta:

– Elismerte, hogy a gyerek nem a magáé, hanem örökbe fogadta.

Válaszként Sakúr Ahmad nem mondott semmit. Ekkor a *maulví száhab* a botját kopogtatva közbeszólt:

– Ezt mi magunk is elismerjük, hogy a fiú örökbefogadott gyerek, de hogyan érthetne egyet azzal bárki, hogy a gyermek hindu és ezé a férfié?

A hivatalnok a fejét ingatta, néha a fiút nézte nagy figyelemmel, néha Manóharlált. Manóharlál egyre jobban kétségbeesett. A gyerek a hivatalnok előtt állt, és bizonytalanul csak őt nézte. Életének döntő pillanata éppen most csúszik ki a kezéből.

– A gyerek össze van zavarodva – mondta a szociális munkás.

– Maga maradjon csöndben!

– Na és ha össze van zavarodva, mit akar még – kiabálta a *maulví*. – Távozzon!

Ekkor a szociális munkás Manóharlálhoz szólt:

– Az a fénykép hol van, amit nekem mutatott?

Manóharlálnak semmilyen más bizonyítéka nem volt, csupán egy apró kép, amit magával hozott. A beszákhí vásáron Kausaljá ragaszkodott hozzá, hogy családi fényképet készíttessenek. A fényképen a kis Páli az anyja ölében ült. De ennek most mi értelme? A fiú már olyan nagyra nőtt, hogy nem hasonlított a képen lévő gyerekhez.

Kivette zsebéből a fényképet, és a hivatalnok kezébe adta.

– A gyermek a fényképen, uram, ez a gyerek, nézze meg maga.

Erre Sakúr Ahmad idegesen beleszólt:

– A fénykép min változtat, uram? Fényképünk nekünk is van! – Majd egy bekeretezett fényképet hozott, amit ingujjával letörölt, és a hivatalnok elé tette.

A Manóharlál-féle kép is a hivatalnok kezében volt még.

– Gyere ide, fiam! – A hivatalnok magához hívta a gyereket, és a fényképet az orra elé dugta. Nem mondott semmit. Tudta, hogy a gyerek sose lesz képes felismerni a saját arcát.

A gyerek a képet maga elé véve sokáig, figyelmesen nézte, aztán mutatóját felemelte, és a fényképre helyezve hangosan megszólalt:

– Apa! – Aztán mutatóját Kausaljá arcára csúsztatva felkiáltott. – Anya!

Ismeretlen bánatféle kezdett sajogni a fiú szívében.

Manóharlál zokogásban tört ki, s a zokogása elfojtása érdekében turbánja szélét a szájába dugta újra és újra.

A hivatalnok a másik képet tette a gyerek orra elé. A gyermek felviduló arccal kiáltott:

– Papa! Mama!

Sakúr szívét örömhullám öntötte el. A vászon függöny mögött ülő Zenab szemét elfutotta a könny.

A *maulví* homloka, amit mostanáig ráncolt, a gyermek válasza hallatán kisimult.

– Mostanra muzulmánok gyereke, nem hitetlenké. Mostanra már igaz hitre tért.

– Maga maradjon csendben! – kiáltotta a szociális munkás.

– Miért maradnék? Ez a *száhab* ellökte őt magától. Mi vigyáztunk rá! – csattant fel a *maulví*.

A *maulví* harsány hangját hallva a fiú először Sakúr lábát ölelte át, aztán a zsák-vászon függöny mögé rohant.

A kinti tömeg meghallotta a benti kiabálást, s felharsantak:

– Allah-u-akbar!

A szociális munkás és az Indiából jött két hivatalnok határozottan ragaszkodott hozzá, hogy most, mivel a gyerek felismerte az apját, ideje átadni neki. Ám a helyzet romlott. A levegő újból feszültséggel telt meg. A gyerek a vászonfüggöny mögött rettegve Zenabhoz bújt.

Hogy kié a gyerek, ki vigyázott rá, mindez másodlagossá vált, a kérdés újból akörül forgott: hindu vagy muszlim-e.

Manóharlálnak semmi más nem jutott eszébe, így csendben a vászonfüggönyhöz lépett, ahol a kezét összeérintve így szólt:

– Nővérem, nem azért jöttem, hogy a gyerek életéért könyörögjek, hanem az otthon maradt feleségemet akarom megmenteni. Mindkét gyereket elvesztette. Páli nélkül megbolondul. Éjjel-nappal gyötrődik. Szánd meg őt!

A vászonfüggöny mögött csend honolt. A hivatalnok is hallgatott, s mindenki a függönyt figyelte. A *maulvi* felállt. Bízott benne, hogy a függöny mögül válasz gyanánt ez a férfi csupán szitkozódást fog hallani.

De aztán egy megtört hang ezt mondta:

– Vidd csak a gyermeked. Nem akarjuk semmilyen szerencsétlennek az átkát magunkra vonni... Honnan tudhattuk volna, hogy mindkét gyermeketek elveszett?

Manóharlál késztetést érzett rá, hogy a függöny mögé menjen, és az asszony lába elé boruljon.

Körülbelül egy órán át búcsúzkodtak a fiútól. Zenab és Sakúr zokogva ragyogó, ünnepi ruhába öltöztette a gyereket, amit a közelgő időre varrattak. Fejére *rúmi* sapkát tettek, és amikor kiküldték a fiút a házból, Zenab megszólalt:

– Ám egy feltétellel adom oda a gyermeket... minden évben egyszer, az időre küldd el hozzánk. Egy hónapig velünk marad. Mondd, megengeded ezt? Ígérd meg!

Manóharlál egész testében megremegett. Kezét összetette, úgy válaszolt:

– Légy áldott, nővérem! Hiszen felnevelted, megígérem. Minden egyes eljövő életemben emlékezni fogok a jóságodra.

Élete szekere haladt tovább. Ismét ugyanazok a keresztutak, kanyarok, lejtők és emelkedők. Ha a történet itt érne véget, teljesen kerek történetté válna; de még nincs vége. Egy történet soha nem ér véget.

A szociális munkás és a hivatalnokok újabb nevet húztak ki a keresendő emberek névsorából, és hozzáadták az eredményeiket felsoroló listához.

Az állami dzsip száguldott. Elöl, a vezető mellett fegyveres rendőr ült. Egy rendőrtiszt is volt vele. A hátsó ülésen, az egyik oldalon az apa ült a fiával, szemben velük pedig két szociális munkás és egy indiai hivatalnok. A gyermek még most is meg volt szeppenve, de egyre jobban hozzásimult apjához, és a gyermeki test melegétől Manóharlálban ismét áramlani kezdett a vér. Újból összekötötte őket a szeretet fonala.

Délben átlépték a határt. Mindannyian kiszálltak a pakisztáni járműből, majd a hivatalos papírjaikat a határon álló indiai tisztviselőknek átadva visszaültek az autókba. Manóharlál a fiával és a csoport más tagjaival együtt egy másik járműbe ült át. A dzsip Amritszár felé vette az irányt.

Éppen síkságon haladtak, amikor a hátul ülő szociális munkás, ki tudja, mi készítette rá, felemelte a kezét és a gyerek fejéről leverte a *rúmi* sapkát, majd gyorsan kihajította az autóból. A fekete bojtos, piros sapka az útszéli porba hullott.

– A sapkám! – A gyerek a fejéhez kapott. – Hé, a sapkám!

Ennek hallatán a szociális munkás előrehajolva így szólt:

– Te hindu gyerek vagy, akkor miért hordanál muszlim sapkát?

Hogy kidobta a gyerek sapkáját, az Manóharlált is megdöbbentette. Ez bizonyára bántja a gyereket. Határozottan megszólalt:

– A gyerek honnan tudhatná, hogy muszlim viselet? Mondja csak, miért dobta ki? Álljanak meg, kiszállok és felveszem!

A gyerek sírva, kezét továbbra is a fején tartva azt kiabálta, hogy „a sapkám, a sapkám!”.

– Gyerek még, honnan tudhatna erről? – folytatta határozottan Manóharlál. – Nézzen rá, hogy sír!

– Sírjon csak, sírjon! Oda se neki. Ezután úgysem ad rá muszlim sapkát, nemde? Mindjárt elhallgat.

A dzsip haladt tovább, miközben gomolygott körülötte a por.

A határ túloldalán, abban a kisvárosban, ahol sok menekült telepedett le, futótűzként terjedt a hihetetlen esemény híre, hogy Manóharlál és Kausaljá fia hazatért. Bizony, Isten malmai lassan örölnék, de biztosan! Öt esztendő után tért haza. Micsoda szerencse! Az asszonyok a gyereket puszilgatva megáldották, és kezüket összetéve hálát adtak az Úrnak.

– Akinek a sors hosszú életet ad! Nézd meg, nővérem, a gyereket, akit a melledhez szorítottál, az meghalt, amelyik pedig támogatás nélkül sodródott, az megmenekült és hazatért. Akire az Isten gondot visel...

Mikor hazaértek, a fiú úgy sírt, mint az első nap Zenab és Sakúr házában. Csak a távolból méregette édesanyját, mivel korábbi önmagát semmi sem idézte fel. Egész gyerekkora oda lett! A gyerek elméjében a homályos emlékek lassanként visszatértek, szórványosak és zavarosak voltak. Az édesanyja ölében ülő kishúga jutott eszébe, aztán az a bivaly, amit a házuk elé kötöttek ki, s amelyikre gyakran felmászott. Majd az az ágy, amit mindig kiraktak a ház elé. Ezután hangokat hallott. Édesanyja is lassan kezdte összeszedni magát. Képtelen volt elhinni, hogy ez a fiú, aki előtte áll ujjával a szájában, és aki őt bámulja, valóban az ő Páli fia. Valami feszült benne, és nyugtalansága egyre csak nőtt.

Három, négy nap telt el így.

Vasárnap volt. Manóharlál házában kicsi udvarából dobolás hallatszott, a környék asszonyai pedig énekeltek. Az udvarban két aprócska szőnyeget terítettek le. Pár széket és ágyat is kivettek. Mostanra Kausaljá is összeszedte magát, lassacskán

beszédbe elegyedett másokkal. Időnként a fia is odaült mellé. Kausaljá arany szegélyű, piros kendőt viselt a jó szerencse jeleként.

Manóharlál hol az egyik vendégnek, hol a másiknak mesélte:

– Szeretetlenben nevelték a fiút. Soha nem felejttem el a nagylelkűségüket.

– Kétségtelen, a világban nincs hiány tisztességes emberekből – mondogatták az emberek bólogatva.

Az udvar megtelt emberekkel. Manóharlál ezen örömteli alkalomból édes *lad-dúval* teli tálat kínált körbe, amikor a fiú – Páli – furcsa dolgot csinált. Éppen a doboló asszony mellett ült édesanyjával. Figyelmesen szemlélte a dobokat, majd csendben felállt, és a jobb oldali szobából gyorsan kihozott egy bambuszgyékényt. Aztán az udvar egyik oldalán leterítette, rátérdelt, és muszlim imába kezdett.

Az udvarban az emberek megdöbbenve nézték, ahogy a fiú hajlongva imádkozik.

– Hé, mi ez, Kausaljá! Mit művel a fiad? – kérdezte valamelyik nő.

Ekkor Manóharlál így szólt az egyik mellette álló férfinak:

– Minden délben elkezd imádkozni. Magától tudja, hogy eljött az ima ideje.

Manóharlál ugyan ezt mondta, de közben szégyenkezett, amiért a fia ennyi ember előtt kezdett imádkozni. Az ünnepség megrendezése közben eszébe sem jutott, hogy a fia pont ilyenkor mindig imádkozik.

– Miért nem állítja le? – kérdezte valaki.

– Hiszen gyerek még, mit tudna erről? Szép lassan maga is megtanulja.

Erre hangosan megszólalt a helybéli vezető.

– Ha most megtiltjátok neki, leszokik róla, ha nem, akkor megmarad muzulmának.

Amíg a gyerek imádkozott, a körülötte álló emberek oda-odafordulva nézték. Manóharlál a gyerek védelmére kelt, és újra meg újra azt mondogatta:

– Nekik nem volt saját gyerekük, mégis öt teljes évig szeretetben nevelték. A jószágokra minden egyes elkövetkező életben emlékezni fogok.

– A gyereket muszlimmá nevelték, mégis védelmezed őket? – ordította a helybéli előljáró.

A fiú a sarkára ült, és a tenyerét az ég felé emelve a bemagolt ima szavait ismételte. Ekkor az előljáró, aki eddig Manóharlál mellett állt, a fiúhoz lépett. A gyermek az ima végeztével az arcára tette kezét, de az előljáró megragadta a csuklóját, és az udvar közepére rángatta a fiút.

– Mit művelsz?

A fiú összezavarodott, majd lassan válaszolt.

– Imádkozom.

– Itt ez nem mehet tovább, nem járja, hogy holmi muszlim imákat darálj – mondta nyersen az előljáró.

A körülötte állóknak pedig ezt magyarázta:

– A muszlimok már megmérgezték fanatizmussal! – Majd hangosan mondta a mellette állóknak: – Hívassátok a *panditot* és a borbélyt! Most rögtön végezzétek el

a *munda* szertartást: a fejét borotváljátok le, csak egy tincset hagyjatok! Menjenek a pokolba! Muszlimként küldték ide a gyereket!

A fiú megijedt, és könnyek gyűltek a szemébe.

– Mi a neved?

A gyerek a nagydarab elöljáróra emelte tekintetét, és félénk hangon válaszolt.

– Ittáf! Ittáf Husszein, Sakúr Ahmad fia.

Az elöljáró legszívesebben alaposan pofon vágta volna a fiút. A fiú a csuklóján érezte a férfi markának szorítását, remegett, mégis a szemébe nézett.

– Nem! A te neved Pálí... – Jaspál!

A gyermek elnémult. Majd azt suttogta:

– Ittáf!

– Mondd ezt még egyszer, és meglátod, kitépem a nyelved!

A közelben állókhoz fordult.

– Látják a muzulmánok művét? Ezt nevezem én térítésnek.

Közben megérkezett a *pandit* és a borbély. Mögöttük egy ember jött, aki a fején tűznek való edényt cipelt, és egy másik, aki pedig *ghít*, a szertartás rituális kellékeit és tűzifát hozott.

A fiút visszaültették a gyékényre, és a borbély a borotváját megélezve a *pandit* utasításai szerint megkezdte a szertartásos borotválást. Miközben folyt a szertartás, a gyermek lehajtott fejjel, halkán pityergett. Egyszer csak ijedten felpattant és „Mama! Mama! Papa!” kiáltással az udvar falához húzódott. Tágra nyílt szemével úgy nézett az elöljáróra, mint rémült őz a vadászra. Az elöljáró felszólítására maga Manóharlál ment oda fiához, kézen fogta, és gyengéden visszaterelte a gyékényhez.

Leborotvált fejének kellős közepén már csak egy tincs árválkodott. Aztán megfürdették, hófehér *dhótíba* és *kurtába* öltöztették. A mantra recitálása közben, előírás szerint rákötötték a szent fonalat.

– Fiam, mi a neved? Ötször ismételd el, Pálí, Pálí, Pálí...

Nem sokkal később egy *brahmácsárinnak* öltöztetett gyermek, Jaspál, a kezét összeérintve, szorosan apja mellett állt az ajtóban, és búcsúzott a vendégségbe érkezett barátoktól-ismerősöktől. A barátok és ismerősök pedig a fejét végigsimítva, áldást mormolva távoztak. Manóharlál *laddút* osztogatott.

Ugyanakkor, több száz mérföldnyire onnét, a megüresedett udvarban Zenab és Sakúr elmerengett. Zenab így szólt:

– Elment, és magával vitte a ház minden fényét. Ilyentájt szoktam tűvé tenni érte a környéket. Hol ide keveredett, hol oda. De ídre visszajön, nem? Ugye, elküldik azok az emberek? Mi nem látogatjuk meg?... Te mondtad, nem, hogy valamelyik rokonod Barélíban lakik. Meglátogatjuk, és találkozunk a fiúval. Miért is ne?

Aztán a könnyeit törölgette.

FÜSTÖS BENCE (ford.)
Phanísvárnáth Rénu: A lámpás¹

A vízhordók kasztjának tanácsa az előző tizenöt hónapban beszédett pénzbüntetések összegyűjtötte, hogy abból gázharisnyás petróleumlámpást vásároljon a *rámnavamí* ünnep alkalmából rendezett vásárban. A faluban mindent összevetve nyolc *panycsájt* van. Minden egyes kasztnak megvan a maga külön gyülekezőhelye, ahova szőnyegeket terítenek, és ahol a lámpást is tartják – ez utóbbit a falusiak csak *panycslájt*nak nevezik.

A lámpás megvétele után a tanács még a vásárban elhatározta, hogy a megmaradt tíz rúpiából rituális kellékeket vásárol. A megfelelő rítus bemutatása nélkül nem lehet használni az új tulajdont. Még a britek is mutattak be áldozatot, mielőtt hidat építettek.

A tanácstagok naplemente előtt visszatértek a faluba. A menet élén haladt az előljáró, aki fejére emelve hozta a lámpás dobozát, mögötte érkezett a *panycsájt* többi tagja. A *brábhmana* Phutangí Dzshá már a falu határában kihívó kérdést intézett hozzájuk:

– Mennyibe került ez a lampion, vízhordók?

– Nem látja, ez egy lámpás?! A *brábhmanák* ilyen felvágósak. Még az olajmécsesüket is villanynak nevezik, mások lámpását pedig lampionnak!

A kaszt minden tagja összegyűlt. Nők és férfiak, öregek és fiatalok, mind ott hagyták a munkájukat, és idesiettek:

– Gyertek! Megjött a *panycslájtunk*, a *panycslájtunk*!

Az előljáró, Agnú Mahato folyamatosan rendre intette az embereket:

– Vissza, maradjatok távol! Hozzá ne érjete, nehogy valami baja essen!

A *panycsájt* vezetője így szólt a feleségéhez:

– Estére ünnepséget szervezünk. Gyorsan tisztálkodj meg, és állítsd fel az oltárt!

A kaszt kórusának a vezetője tanítványainak magyarázott:

– Figyeljete ide! Ma egy lámpás fényében fog felcsendülni a dal. Figyelmeztetek benneteket, aki ma rosszul énekel, és elrontja az ütemet, azt holnap azon nyomban kiteszem a csoportból.

A nőkoszorúban Gulrí *káki* Goszái egyik dalát dúdolgatta. A kisgyerekek zsi-bongtak az izgalomtól.

Már naplemente előtt egy órával a teljes kaszt a *sárdár* portáján gyülekezett.

– *Panycslájt, panycslájt!* – kiabálták az emberek.

¹ A fordítást Négyesi Mária lektorálta.

A lámpáson kívül másról sem esett szó. A *szardár* belekezdett beszédébe, miközben vízpipáját szívogatta:

– Az árus először azt mondta, százöt rúpiába kerül. Erre azt válaszoltam neki, ne gondolja, hogy mi holmi vidéki bugrisok vagyunk, számtalan lámpást láttunk már. Ezután az árus végig nézett rajtam, majd ezt mondta: „Látom, maga a kaszt vezetője. Amikor maga a *szardár* jön el megvenni a lámpást, az különleges alkalom! Száz rúpiáért odaadom.”

A *díván dzsí* is felszólalt:

– Kétségtelen, az árus jó emberismerő volt. A lámpás dobozát a bolti szolga nem akarta odaadni. Ekkor így szóltam az eladóhoz: „Figyeljen, uram, doboz nélkül hogyan vigyem el a lámpást?” Erre az jól megszidta a szolgát: „Hé, te, mit szórakozol a *díván dzsí* szeme láttára? Add oda a dobozt!”

A kaszt tagjai tiszteletteljesen nézték a *szardárt* és a *dívánt*. Az előljáró így szólt az egy csoportban álló nőkhöz:

– A lámpás halkan sziszegett végig az úton!

De... az ilyen alkalmakkor mindig van egy de... Rúdal Sáh kereskedő boltjából három üveg petróleumot hoztak, és megszületett a kérdés, hogy ki gyújtsa meg a lámpást.

Ez korábban senkinek sem jutott eszébe. Senki nem gondolt rá sem a megvétele előtt, sem utána. A rituális kellékeket elrendezték az oltáron, az énekesek hangszerükkel a kezükben egyhelyben, zenélésre készen ültek, és a lámpás is elő volt készítve. A falusiak közül mostanáig senki sem vett olyan drága holmit, amit ne tudtak volna meggyújtani. Ahogy a mondás tartja: ha vennék egy tehenet, lenne, aki megfejné? Ki fogja meggyújtani ezt az értékes holmit?

Nem arról van szó, hogy a faluban senki sem ért a lámpás meggyújtásához. Minden kaszt *panycsáját*ának van egy lámpása, tehát más kasztok meg tudnák gyújtani. A kérdés az, hogy első alkalommal, ilyen ünnepi hangulatban hogyan kérhetnének egy másik kaszttól segítséget? Ennél még az is jobb, ha hagyják ott állni a lámpást. Ki akarna egy egész életen át más kasztok szarkasztikus megjegyzéseitől szenvedni? Ilyen szavakkal sértegetnék őket: „A lámpásokat első alkalommal egy idegen...” Nem, soha! A kaszt becsülete forog kockán. Semmit se szabad mondani a többi kasztnak.

Mindent ellepett a bánat. Sötétedett. Aznap még az olajmécsest se gyújtotta meg senki. Ki gyújtana olajmécsest egy lámpás mellett?

Minden erőfeszítésük füstbe ment. A *panycsáját* tagjai közül senki sem tudott megszólalni. Mind elkámpicsorodtak. Valaki halkan megjegyezte:

– Az ilyen drága holmik szeszélyesen viselkednek.

Egy fiatalember hozta a hírt:

– A *rádzsputok* megszakadnak a nevetéstől. Azt mondják, hogy ragadjátok meg a fületeket, és ötször guggoljatok le a lámpás előtt, akkor rögtön meg fog gyulladni.

A *panycsáját* eltöprengett ezen:

– Ha Isten megadta nekik a lehetőséget, akkor miért ne nevéssenek?

A következő hírt egy öregember hozta:

– Rúdal Sáh, a kereskedő kétszínű alak. Azt mondja, óvatosan nyomkodjuk a lámpás pumpáját.

Gulrí *kákí* lányának, Munrínak a fejében újra és újra felötlött egy gondolat. Hogyan is mondhatná ki? Tudta, hogy Godhan képes meggyújtani a *panycslájt*ot. De a fiú ki volt zárva a kasztból: nem pipázhatott és vizet sem ihatott a közösséggel. Munrí anyja panaszkolta be a *panycsájat*nál, mert Godhan mindennap, amint megpillantotta a lányt, egy szerelmes filmdal éneklésébe kezdett: „Szeretlek téged, kedvesem!” Godhant a tanács már régóta árgus szemmel figyelte. A fiú egy másik faluból települt át, és egészen mostanáig még bétellel sem kínálta a tanács tagjait. Nem törődött vele. Elég volt ennyi, a *panycsájat* élt a lehetőséggel. Tíz rúpia pénzbírság! Mivel nem fizette meg, kiközösítették. Godhan a mai napig kaszton kívülinek számított. Hogyan is szólhatnának neki? Hogyan is vehetné Munrí a szájára a fiú nevét? Másfelől a kaszt becsülete veszélyben forog.

A lány óvatosan a barátnője, Kanéli fülébe súgta:

- Pszt, Kanéli!
- Godhant kiközösítették – mosolyodott el Kanéli.
- Te szólj a *sárdárnak*! – folytatta Munrí.
- Godhan tudja, hogyan kell meggyújtani a lámpást – szólalt meg a lány.
- Ki? Godhan? Meg tudja gyújtani? De...

A tanács vezetője a *dívánra* nézett, ő pedig a tanács többi tagja felé bámult. A *panycsájat* egyhangúlag kiközösítette. Az egész falu dühös volt a nótázó, szerelmesen kacintgató Godhanra. Végül a *sárdár* törte meg a csendet:

- Mit érnek a kaszt törvényei, amikor a becsületünk forog kockán? Nos, *díván*?
- Rendben van – bólintott rá az.
- Így legyen, fogadjuk vissza Godhant! – mondta egyhangúlag a *panycsájat* többi tagja.

A tanács vezetője az elöljárót küldte a fiúért, aki ezzel a hírral tért vissza:

– Godhan nem hajlandó idejönni. Azt mondja, nem bízik a *panycsájat*ban, ha elromolna a lámpás, akkor neki kell majd büntetést fizetnie? – Az elöljáró síráshoz közeli hangon folytatta:

– Valahogy vegyétek rá Godhant! Ha nem jön, holnaptól nevetség tárgya leszünk a faluban.

– Hadd próbáljam meg én! – ajánlkozott Gulrí *kákí*.

Az asszony elment a fiúhoz, meggyőzte, és magával hozta. Mindenki arca felderült a remény új fényétől. Godhan csendesen kezdte beletölteni a petróleumot a lámpásba. A *sárdár* felesége elkergette a ceremónia kellékei körül ólálkodó macskát. A kórus vezetője a pávatoll legyezőket rendezgette. Godhan megszólalt:

– Hol az alkohol? Hogyan gyújtsam meg a lámpást alkohol nélkül?

Na tessék! Újabb probléma jelentkezett. Az emberek kételkedni kezdtek a *panycsájat* bölcsességében – gondolkodás nélkül cselekednek. A tömegben újra eluralko-

dott a csalódottság. De Godhan nagyon ügyes fiú volt. Alkohol nélkül fogja meggyújtani a lámpást.

– Hozzatok egy kis kókuszolajat!

Munrí elfutott egy csészényi olajért. A fiú pumpálni kezdte a lámpást.

A *panycslájt* gázharisnyájában nagyon lassan kigyulladt a fény. Godhan hol ráfújt, hol a lámpás tekerőjét igazgatta. Kis idő múlva a lámpásból sziszegő hang hallatszott, és megnőtt a fénye. Az emberek szíve megtisztult. Godhan nagyon ügyes fiú.

Végül a lámpás fényében a kaszt minden tagjának felragyogott az arca, az énekesek pedig egyszerre énekelni kezdtek:

– *Mahávír szvámí kí dzsaj!*

A *panycslájt* fénye megvilágította a mosolygó arcokat. Godhan mindenkinek a szívébe belopta magát. Munrí vágyakozó pillantást vetett a fiúra. Tekintetük találkozott, és pillantásukkal üzentek egymásnak:

– Bocsánat mindenért, nem tehetek róla.

A *swardár* kedvesen magához hívta Godhant:

– Megmentetted a kaszt becsületét. Hetedíziglen megbocsátunk neked. Annyi szerelmes dalt énekelsz, amennyit csak akarsz!

– Godhan, vacsorázz nálunk! – invitálta Gulrí *kákí*.

A fiú még egyszer Munríra nézett. A lány lesütötte szemét.

Az énekesek befejezték a himnuszt, és szájukat a „dicsőség, dicsőség!” szavak hagyták el. A fák-bokrok levelei remegtek a lámpás fényében.

BANGHA IMRE

Észak-Indiában és Pakisztánban 2019. február 9. – március 8.

Az Irán és Burma között elterülő Észak-India, Pakisztánt és Bangladést is beleértve a föld egyik legnagyobb nyelvjárás-kontinuuma, ahol mint a szivárvány színei, lassú átmenettel, szinte észrevehetetlenül váltanak egymásba az indo-árja nyelvjárások. A fölénk tetőként kiterjedő nyelveknek azonban világosan kivehető határokat adnak az egyes pakisztáni és indiai államok, Szindh a szindhinek, Pandzsáb a pandzsábinak, Gudzsarát a gudzsarátinak, Mahárástra a maráthinak, a hatalmas hindi öv államai a hindinek, Bengál a bengálinak, Asszám az asszáminak, és így tovább. Az államok határának két oldalán levő falvakban a nyelvjárások alig különböznek, de a történelem során meghúzott határok más-más nyelv nyelvjárásainak sorolják be őket. Hasonló méretű nyelvjárás-kontinuum csak Kínában és az arab világban van. Indiával ellentétben azonban sem Kína, sem az arab világ nem ismeri el a nyelvi különbséget a távolabb már kölcsönösen érthetetlen nyelvjárások között, és az egységes kínai, illetve arab dialektusaiként tartja számon őket.

Indiában három nagyszakállú, öreg bangladési muzulmánval utazok a vonaton. Hetven körül járó nyugdíjas köztisztviselők. Mindegyikük neve ul-Iszlám-ra végződik, mint Bangladés nemzeti költőjéé, Nazrul Iszlámé. Az indiai út életük nagy utazása. Ádzméri zarándoklattal egybekötött turistaút, amelynek során egészen Mumbaiig eljutottak. Nem artikulálnak, és így a hangosan kattogó vonatban nehéz megérteni a bengáljukat. Egyikük tud urduul, de az indiai utasok időnként azt sem értik meg a rossz hangformálás miatt. Csodálják India fejlettségét, és sajnálják, hogy az 1947-es függetlenség során felosztották az országot. Szerintük minden politikus korrupt. Megegyezünk, az a baj, hogy jó emberből ritkán lesz vezető politikus. Tagore és a bengáli kultúra humanizmusán nőttek fel, a politikai határok és vallási megosztottság nélküli egységes emberiséget éltetik. Megkérnek, hogy mivel tanító ember vagyok, én is írjak a humanizmusról.

Kalkutta

A Dzsánakidász Tédzspál bérház, február 9–11.
Kedves ismerősömnél, a hindi író Alká Szárávgínál szálllok meg két éjszakára. Ő a város központjában, a Minto Parkhoz közel lakik egy társasházban. A kereskedő nagycsalád különböző ágai az alsó három emeleten rendezkedtek be. A negyediken

található terasz és lakosztály a vendégszoba. Alká az egyetlen író, akinek regényeit szinte megjelenésük után azonnal elolvasom. Legutolsó kötete, *A Dzsánakidász Tédszpál bérház* egy kalkuttai bérház lakójáról szól.

Mint többi regénye, ez sem időrendben elbeszélte történet, sőt az író még a főhős alakját is kettészakítja. Felváltva olvashatjuk a főhős Dzsajgóvind életét és gondolatait, valamint soha el nem készült önéletrajzi regényének párhuzamos részleteit, amelyben valamennyire idealizálja az önmagából ihletett főhőst, Dzsajdípet.

A kalkuttai Dzsajgóvind amerikai egyetemen tanult informatikát a hetvenes években, majd ott kapott tanársegédi állást. Úgy tűnt, hogy tökéletesen beilleszkedett. Barátai között angolosan *Jag* volt a neve, volt barátnője és egy drága kocsija. Mikor ügyvéd apja megbetegedett, hazament, és bár az apa hamar felgyógyult, nem engedte vissza, hanem Indiában házasította ki. A regény többször is megemlíti, hogy feleségével végül is nagyszerűen megértették egymást, noha ezen túl kettőjük viszonyát nem elemzi. Sokkal inkább a főhős küzdelmét mutatja be, hogy Indiában munkát találjon. Apjának kapcsolatai lehetővé teszik, hogy India egyik legnagyobb iparosának, Tátának a vállalatánál alkalmazzák. Itt azonban nem képzettsége szerint dolgoztatják, és egy éven belül felmond. Dzsajgóvind Indiában azzal szembesül, hogy az automatizált munkát senki sem becsüli meg, mert az elbocsátásokkal járna, másfelől pedig olcsó a munkaerő. Mikor aztán egyik állásban sem tud megragadni, egyre inkább csúszik a korrupció felé. Egy éjszakára még börtönbe is zárják csempészetért, ami életének nagy megrázkódtatása lesz. Ennek ellenére egyre több korrupciós ügyet intéz el alkalmazóinak. Fokozatosan, a regény vége felé jövünk csak rá, hogy valójában egy negatív hősről olvasunk. Az ügyvéd apa alakját is közelebbről látjuk. Először mint határozott elvekkkel és rutinnal bíró, életerős, megbecsült embert, majd pedig halálát. Dzsajgóvind másik nagy vesztesége felesége hirtelen halála.

A regény címét a főhős lakhelye, egy Kalkuttában található impozáns, ám egyre jobban elhanyagolt bérház adja. A főhős mellett a regény a lerobbanó bérház története is a benne lakókkal együtt. A lakók életét a szinte soha el nem készülő metró építése nyomorítja. Dzsajgóvind a Metróépítés Által Megnyomorítottak Társaságának elnöke lesz.

A bérház legfelső emeletén egy csillagjós bráhmín lakik. Dzsajgóvind tiszteli, de közeli kapcsolata nincs vele. Egyszer, mikor éppen állástalan, magához hívhatja a bráhmín, és megismerteti egy jutagyártó nagyiparossal, aki azonnal alkalmazza. A jutazsákokat ekkoriban szorítja ki a műanyag, a vállalkozó felvásárolja a tönkremenő gyárakat, és állami támogatással nyereségessé teszi őket. A valóság azonban bizarrabb, mint a regényben leírtak. A Himalájában fekvő állami jutaültetvények maguk a megmerevedett múlt. A szomszédos teaültetvényekkel ellentétben az itt alkalmazott munkások rendkívül kedvező juttatásokat, többek között szolgálati lakást kaptak. Miután a jutatermesztés már nem volt kifizetődő, az állam szerette volna az ültetvényeket privatizálni és valamilyen más módon újra hasznossá tenni. Az erős helyi szakszervezetek azonban minden érdeklődő vállalkozócsoporthoz el-

kergettek, és megakadályozták, hogy az állam bárkit is elbocsásson. A haszontalan ültetvényeket állami támogatás tartja fenn. A munkások eljárnak értelmetlen munkájukba, a hivatalnokok íróasztaluknál várják, hogy leteljen a munkaidejük.

A regényben szereplő vállalkozó nagyobb üzletei előtt mindig kikéri a csillagjós véleményét. Mindez nem akadályozza meg abban, hogy Dzsajgóvindot is megvesztegetési ügyletekbe keverje.

A regény végén Dzsajgóvindot a nála erősebb szervezett alvilág arra kényszeríti, hogy utolsó lakóként ő is elhagyja a bérházat. Ekkor látjuk csak át, hogy a regény kerete elejétől fogva a Bombaybe készülő Dzsajgóvind pakolása. Eközben bukkant rá félkész regényére, és párhuzamosan olvassa azt, és gondolja végig az életét.

Kalkuttai vasárnap, február 10. Kalkuttában megállok egy utcai cipőtisztítónál. Elmondja, hogy Bihárból jött ide ötven évvel ezelőtt, és kéthavonta hazajár. Fia meghalt, de van vagy öt unokája, akiket a család taníttat, és ő is viszi nekik haza a pénzt. Azt akarja, hogy mindegyikük végezzen legalább tizenkét osztályt. Egyik unokája egyetemet végzett, és manapság korrepetálással keresi a kenyerét. Egy másik vasutas. Úgy tartja, az jut az embernek, amit Isten rendel neki. Olyan kifejezésekkel beszél Istenről, hogy először nem tudom megállapítani, ő maga hindu-e vagy muzulmán. Aztán szóhasználatára elárulja, hogy muszlim. Többen mondták már, milyen kicsi Indiában a társadalmi felemelkedés lehetősége. A cipőtisztító esete azonban azt mutatja, hogy mégis lehetséges.

Váltok néhány szót két útszélén várakozó riksahúzóval. Olyan tisztán mosolyognak, hogy le szeretném őket fényképezni, de ezért pénzt akarnak kérni, mert azt hiszik, hogy mint a turisták, a riksájukért akarom őket megörökíteni. Nem jut eszembe mondani, hogy nem a riksájukat, hanem a mosolyukat akartam.

Elmegyek az Ásálajamba is, ahol ismét a „rég” Matthew atya az igazgató. Most épp megfázással küzd, de üdvözlésemre előjön a szobájából. Szerinte a cipőtisztító esete inkább kivételes, mint rendszerszerű. Ráadásul az iskolák olyan alacsony színvonalúak, hogy gyakran még a tizedikesek sem igazán tanulnak meg írni. Sajnálja, hogy a kasztrendszer megöli a mobilitást. A pária még a jó munkahelyen is pária marad kollégái körében.

Az Ásálajam most hatszáz helyett csak négyszáz gyereknek ad otthont. Az igazgató panaszkodik a megnövekedett bürokráciára és a korábbihoz képest részletes szabályozásra. Az eredetileg többé-kevésbé spontánul vezetett intézet egyre inkább nyugati típusú otthonokra hasonlít.

Míg a gyerekek dolgoznak, elbeszélgetek a már tizennyolc éve itt élő francia önkéntessel, Christophe-fal. Ő eredetileg asztalos, de annyira megszerette az Ásálajamot, hogy itt telepedett le, és nekik dolgozik. A II–12. osztályt vagy egyetemet végző gyerekek otthonát vezeti. Szeretne minél több gyereket eljuttatni egyetemre. Az Ásálajam nagyban függ az európai szponzoroktól. Franciaországban az adományozók korábban levonhatták az adójukból az ide küldendő pénzt. A gazdasági válság azonban visszavetette az adományozást. Ráadásul India is szigorúbb szabá-

lyozást vezetett be a külföldi adományokra vonatkozólag. Szerinte most is ugyanannyi gyereknek lenne szüksége az Ásálajamra, mint korábban, és most is kevés az igazán hasznos otthon Kalkuttában, de a megcsappant adományok miatt az Ásálajamnak is összébb kellett húzódnia.

A gyerekek közül egy-kettő emlékszik rám tíz évvel ezelőttről. Én már alig. Van két Odisából származó fiú, de az egyikük egy törzsi nyelvet beszél, a másik pedig már elfelejtette anyanyelvét. A jövő héten vizsgáznak a tizedikesek. Nagyon félnek a vizsgától, hiszen ettől függ, hogy tovább tanulhatnak-e még két évet, vagy munkába kell álljanak.

Minden kalkuttai utamon elmegyek Teréz anya sírjához. Ahogy belépek a központi épületbe, az udvar egyik sarkában szembejön velem az emlék: teljesen váratlanul itt jelent meg előttem Teréz anya és kérdezett a budapesti nővérekről. Nehéz elhinni, hogy nincs közöttünk, és nem jelenik meg ismét ugyanolyan váratlanul, és hogy most már ugyanúgy szentként tiszteljük, mint Szent Pétert vagy Szent Ferencet. A sírnál megoldhatónak tűnik a világ minden problémája. Húsz percet lehettem ott, de tisztán, fiatalon jöttem el.

Sántinikétan

Február 12.

Szadzsál barátom Méghálaja állam fővárosában, az innen másfél napnyi utazásra levő Sillongban tanít oroszot. Két napot azonban kimarad az egyetemről, hogy találkozhasson velem Sántinikétanban. Felesége, Ahaná közelebb, a csak két órányira levő Bardhamánban tanít bengáli irodalmat. Sántinikétan határában, egy szantál falu közelében laknak egy Ahaná által tervezett kertes házban. Eredetileg házuk kint volt a természetben: egyedül állt a mezőn egy erdő közelében, de ma már szinte minden oldalról épületek veszik körül.

Mindketten írnak, de Ahaná ezt rendszeresebben tudja tenni, így már öt saját kötete van. Én a regényeibe nem mertem belevágni, mert bengáliul hosszabb időbe telik egy könyvet végigolvasnom, mint hindiül. Néhány novelláját, valamint nemrég megjelent, felnőtteknek írt mesekönyvét elolvastam. A novellák is, a mesék is az emberi kapcsolatokat elemzik.

A mesekönyvet Ahaná illusztrációi és dekoratív rajzai díszítik. A mesék népmesei keretbe és természetleírásokba ágyazva mutatnak be lecsupaszított történeteket. A főhős általában királyként jelenik meg, hiszen lényge legmélyén minden embert megillet a királyi méltóság. Több is szól a földi életben viszonzott, ám mégis beteljesületlen szerelemről, amelyben a szerelmesek egyike végül természeti elemmé, földdé, vízzé, növényé vagy hanggá válik, és így egyesül párjával. Az első mese egy felesége által elhanyagolt király öröklődését mutatja be egyfelől a társadalmi kötelesség, másfelől a természetben és művészetben megtalált igaz szerelem között. Egyik történetben egy játékbaba kel életre, hogy az idővel felnőtt tulajdonos fia

szeressen bele reménytelenül. Egy másikban a két szerelmes más-más időpontban szeret egymásba, de előbb egyikük, majd a másikuk félelme nem engedi meg a beteljesülést. A főhőst gyakran egy-egy szenvedély tartja megszállva. Egy gyönyörű feleséggel bíró, minden csatában győzedelmes király például felesége rosszallása ellenére közömbössé válik a királyi pompa iránt, és egyszerű emberként szeretne élni. Egyre jobban elhanyagolja királysága ügyeit, és végül egy csodálatos óriáskígyó segítségével elszökik otthonról, hogy a föld egy távoli pontján buddhista barlangszobrász-szerzetesnek álljon. A naphosszat dolgozó, egyszerű ételen élő és a szabad ég alatt alvó szobrászok között nyugalomra lel. Idővel felesége rátalál, és csatlakozik hozzá. A kötet üzenete, hogy az emberi vágyak beteljesülése szinte lehetetlen, akár az ember hibájából, akár a körülmények hatására, de valamilyen, egészen váratlan módon az odaadó szerelem beteljesül. Most már nem emberi módon, hanem a világegyetem részévé válva.

Egyszemélyes főiskola a teaültetvényeken

Február 18.

Tárák ismét meglátogat vagy másfél tucatnyi fiattal a Himalája teaültetvényeiről. Elmondja, hogy az ültetvények világa zárt világ, ahonnét nehéz kikerülni. A lányok és az asszonyok általában tealeveleket szednek, a férfiak az üzemekben dolgozzák fel azokat. Napi keresetük nem sokkal több, mint másfélszáz rúpia, azaz mintegy nyolcszáz forint, ami épphogy csak a megélhetésre elég. Házat a teaültetvény ad nekik, és mivel saját házra sohasem fog telni, mindvégig ide vannak kötve. Az ültetvényeken mintegy tíz százalék az adminisztratív személyzet, és ugyanennyi a szakszervezetis. Az adminisztratív személyzet különösen jól él. A szakszervezetek tehetetlenek.

A most hozzám látogató diáktársaság más, mint a három évvel ezelőtti. Nekik már nem Sántinikétan az első utazás. Bár van köztük két általános iskolás is, a legtöbben egyetemisták a helyi Indirá Gándhí Nyilvános Egyetemen. Itt hétfévente van tanítás, de sokszor nem éri meg elmenni a városba miatta. Tárák tanítja a fiatalokat délelőttönként. Minden nap két másfél órás órát ad. Az elsőt tizenkettődikeseknek, hogy felkészítse őket az egyetemre, a másodikat vizsgára készülő egyetemistáknak. Azt mondja, ezek alatt az évek alatt nagyjából megismerte az egyetemi tananyagot, és tudja, miből kell a diákokat felkészíteni. Utána a jelenlevők ebédet kapnak. Vagy kéttucatnyi embernek készül Táráknál ebéd. Ezt havi tízezer rúpiából oldja meg, ami Angliában három-négy olcsóbb éttermi vacsora árának felel meg. Az év egyik nagy kihívása a végzős középiskolások egyetemre küldése. Bár igyekszik ösztöndíjas helyekre küldeni a fiatalokat, a felvételikhez jelentős összegek kelljenek. Mivel a diákok a hátrányos helyzetű kasztokhoz tartoznak, ezért a számukra fenntartott egyetemi helyekre viszonylag könnyen bejutnak. Fontos azonban olyan egyetemet találni nekik, ahol színvonalas a tanítás is, mint például a Tátá intézetek

Gauhátiban, Mumbaiban és Mangalúruban. Jelenleg Tárak mintegy százhusz diákot segít, és nagyon büszke rá, hogy van végzett diákja, aki havonta hetvenezer rúpiát, azaz három-négyszázezer forintot keres. Ez a tudat a többi diáknak is óriási ösztönzést ad.

Délután Tárak általában terepre jár ki. Ha emberkereskedelemtől számolnak be neki, akkor igyekszik a rendőrséggel azt megakadályoztatni. Mindig akad alkalmi tennivaló. Elmondja, hogy egyszer egy egyhetes csecsemőt vivő tizenöt-tizenhat éves lánnyal találkozott az úton. Megtudta tőle, hogy évekig Delhiben dolgoztatták, de mikor terhes lett, elbocsátották. Hazajött a szüleihez, de ők nem fogadták be. Most éppen úton van, hogy talán valamelyik nagybátyja befogadja. Mivel napok óta alig evett valamit, végül Táraknál kötött ki egy kiadós étkezésre.

Az általa tanított diákokat Tárak igyekszik társadalmi munkára fogni. Indiában alig van személtakarítás, és a települések környéke általában szeméttel teli. A diákok már korábban parkosítottak három szeméttel elborított területet, amit a helyiek aztán nagyon is megbecsültek. Diákjaival Tárak igyekszik a lézengő gyerekeket újraskoláztatni, több-kevesebb sikerrel. Sok gyerek sikerélmény hiányában kimarad az iskolából. A tanárok is gyakran hiányoznak, és az órák el-elmaradnak. További munka az öregek gondozása, amit a fiatalok *ádzsádzsának*, azaz néni-bácsinak hívnak. Vasárnaponként elmennek súlyos beteg emberekhez, megfürdetik őket, és kitakarítják a házukat.

Ajésá Khátun¹

Tárakhoz hasonlóan sokan vannak, akik az iskoláztatásban látják a szegények felemelkedését. Február 15-én este egy nagyobb vacsorára voltam hivatalos az elegáns Park Guest House-ba. Nem kedvelem ugyan a nagyobb társaságokat, mert nehéz ott minőségi társalgást folytatni. Mivel szeretnék néhány régi bengáli-kutató ismerőssel találkozni, mégis elmegyek. Először egy tengerész mellé kerülök, aki minden kérdésemre kitérő választ ad, és egy idő után ki is fogyok a kérdésekből. A tengerész egyszer csak feláll, és elmegy. Ekkor egy sokdioptriás szemüveget viselő hölgy ül le mellém. Neve elárulja, hogy muszlim. Elmondja, hogy nem tud jól angolul, és nagyon örül, hogy bengáliul beszéljek vele. Megtudom tőle, hogy „eladósorú”, azaz 14–15 éves falusi muszlim lányoknak tart fenn iskolát, és szembezáll a családjaikkal, akik minél előbb ki akarják őket házasítani. Munkája során már több mint hússzor megverték, és ezért rossz most a szeme is. Ő is igyekszik egyetemre küldeni a diákjait. Azoknak a lányoknak, akik elvállalják, hogy tanítják a környék óvodáskorú gyerekeit, egyetemi ösztöndíjat ad. Kiderül azonban, hogy nemcsak muszlim lányoknak segít, hanem szantál anyanyelvű iskolákat is indított. Megtanult szantáliul, és maga írt hozzá bengáli írással tankönyveket. Érdekes módon a szantáliak által egyre szélesebb körben elfogadott *alcsiki* írást nem tanulta

¹ Ayesha Khatun: The woman on a mission – TwoCircles.net

meg. Mára már mintegy ötven faluban vannak jelen, és mintegy háromezer gyerek ment át a keze között. Jótékonyági szervezete a *Mohammad Bazar Backward Classes Development Society*,² azaz Társaság Mohammbázár Alacsony Kasztjainak Fel-emelésére. A kuratórium nagyrészt helyi társadalmi munkásokból, tanárokból és földművesekből áll, de amerikai, ír és indiai szervezetek finanszírozzák. Az állami pénzeket nem szereti, mert nagyon lekötik adminisztrációval, és nagy körülöttük a korrupció. Azt mondja, az ilyen pénzek harminc-negyven százalékát visszakerik a korrupt hivatalnokok.

Amikor indulnék haza, becipzározom és felveszem a hátizsákomat. A pulóveremet hoztam csak benne, amit felvettem ugyan, de nem volt rá szükségem, és visszahagytam. A zsák mégis nehéz. Megtapogatom, és érzem, hogy valami mozog benne. Félve nyitom ki, nehogy kígyó legyen. Ahogy kiemelem belőle a pulóveremet, egy riadt, fekete kiscica néz rám: zsákbamacska.

(Folytatása következik.)

² togetherwomenrise.org/programs/aid-mbbcds/

